اسلام

او د اسلام نقش
د فرد او جامعې په جوړولو کښې

د گل پا چاالفت

Ketabton.com

مرتب او مهتمم: عزيزالرحمن الفت
د چاپ او ترجمې حق په مهتمم پورې اړه لري
د حوت ۱۰ـ کال.۱۳۵٦ هجري ش

(c) ketabton.com: The Digital Library

فهرست

عنوان:	مخ:
تقریظ (عزیز الرحمن الفت)	الف-ها
مقدمه	۱_۲
محمد (ص)	۲
اسلام ته خفی دعوت	۲
د اسلام اظهار	۳_۲
بلال	۳
یاسر، عماربن یاسر او سمیه د یاسر ښځه	۴
خباب	۴
صهیب	۴
عامر بن فهیره	۴
لبیبه	۴
اسلام	۸_۵
اسلامی جامعه جوړول	۱۰_۸
طبقاتی جامعه د اسلام په نظر کښې	۱۳_۱۰
مساوات	۱۵_۱۳
مشوره	۱۶_۱۵
عدالت	۱۷_۱۶
فردی آزادی	۱۹_۱۷
امر په معروف او نهی له منکر څخه	۲۰_۱۹
د ظلم مخنیوی	۲۱_۲۰
مرسته او تعاون	۲۶_۲۱
فرد جوړول	۲۷_۲۶
مالکیت او مالی سیاست په اسلام کښې	۳۲_۲۷
د اسلامی اخلاقو غایه او اغیزه	۴۰_۳۲
جود او سخا	۴۱_۴۰
زید بن حارثه	۴۲
اسامة بن زید	۴۳_۴۲
حضرت ابوبکر صدیق (رض)	۴۳
حضرت عمر (رض)	۴۵_۴۴
حضرت علی کرم الله وجهه	۴۶_۴۵
عمر بن عبد العزیز	۴۷
ابوعبیده بن جراح	۴۸
خالد بن ولید	۴۸
امام ابوحنیفه	۴۹_۴۸

(c) ketabton.com: The Digital Library

عنوان:	مخ:
یونس ابن عبید	۴۹
ابوبلال	۵۱-۴۹
اسلامی تصوف	۵۳-۵۱
شریعت او حقیقت	۵۷-۵۴
دصوفیانو مقامونه او احوال	۵۸-۵۷
قادریه	۵۸
رفاعیه	۵۹-۵۸
احمدیه	۵۹
دسوقیه	۵۹
اکبریه	۵۹
شاذلیه	۵۹
مولویه	۵۹
نقشبندیه	۶۰
چشتیه	۶۰
دتصوف دري مدرسې	۶۰
لومړی مدرسه	۶۰
رابعة العدویة	۶۰
ددې مدرسې ځینې غړي	۶۱
ابراهیم بن ادهم	۶۱
سفیان ثوری	۶۱
ذوالنون المصری	۶۱
ابوالقاسم جنید	۶۲-۶۱
اتحاد او حلول	۶۳-۶۲
دوهمه مدرسه (کشف ومعرفت)	۶۵-۶۳
دریمه مدرسه (وحدة الوجود)	۶۶-۶۵
محی الدین ابن عربی	۶۷-۶۶
مولانا جلال الدین	۶۸
دتصوف په باب ځینې آیتونه او حدیثونه	۷۰-۶۸
متکلمین او علم کلام	۷۲-۷۱
وعد او وعید	۷۲
احباط	۷۳
شفاعت	۷۳
دپیغمبرانو عصمت	۷۴
معجزه او نبوت	۷۷-۷۴

(c) ketabton.com: The Digital Library

تقریظ

د پلار له مرګه وروسته ملګرو راته وویل چه پس لدې ته باید دغه په هرنا چاپ شوی اثر باندې چه وروسته تردې راوځي یو څه ولیکې.

دهمدې مطلب د پاره مې د خپل پلار دغه اثر چه اسلام او د اسلام نقش د فرد او جامعې په جوړولو کښې نو میږي څو ځلې ولوست او په نتیجه کښې دا راته معلومه شوه چه ماغوندې یوه سړي ته چه په دین باندې اساسي مطالعه نه لري پدغسې یوه کتاب باندې چه مؤلف ئې شل کاله د دیني علومو په تحصیل او څلویښت کاله ئې پدې لاره کښې په څېړنو او مطالعو تیر کړی وي، څه لیکل اسانه کار ندی.

په حقیقت کښې همدا کتاب زما د اسلامي مطالعې شروع او آغاز ګڼل کیږی. بیا هم دغه څو کرښې د یوه متجسس او دهغه د پیرو په حیث چه دعوی ولیۍ ډیره ټینګه مینه او جذبه ئې هم ملګرې ده لیکم.

څلویښت کاله پخوا کله چه مرحوم الفت صاحب په عربي ژبه کښې د صرف، نحوې، منطق، بدیع بیان، معاني ، فقه، وصول الفقه، تفسیر او د حدیث کتابونه ولوستل او په ځان ئې دا اعتماد حاصل شو چه د مطالعې له لارې د نالوستلو کتابونو تدریس هم کولی شي، درس لوستل ئې پرېښوده او د فامیل د معیشت د تامین د پاره ئې ماموریت ته مخه وکړه.

د الفت صاحب د هغې زمانې دیني لوست او تحصیل پنځوس کاله وروسته نتیجه ورکړه او څو تکمیل یا نا تکمیل واړه او غټ دیني کتابونه ورنه جوړ شوه چه یوئې همدغه کتاب دی. په دې ترتیب دا خبره صحیح شوه چه الفت صاحب له ملائۍ نه شاعرۍ او لیکوالۍ ته، له هغه نه سیاست او پارلمان ته او له دغه ځای نه د ډیرو تجربو او علمي ذخیرو سره بیرته غائي او نهائي حقیقت ته او پدې لاره کښې خدمت ته رجوع وکړه.

دا کتاب د مرحوم الفت صاحب د ژوندانه د وروستیو شپو وروستی اثر دی چه د کلونو کلونو مطالعو او تجربو نه پس، او د خدای د کور د زیارت له اداکولو نه وروسته (د ۱۳۵۳ هجری کال شروع) ئې د هغه په لیکو پیل وکړ او د خپل ژوند د وروسته سلګیو د پای ته رسیدو سره ئې پای ته ورساوه (د قوس آخره ۱۳۵٦) .

پدې اساس عالم الغیب خدای د دې کتاب هست او ژوند د الفت صاحب له نیست او مرګ سره له ازله یو له بله تړلی او ملګری کړی و.

دا کتاب که څه هم د متن له حیثه تکمیل و مګر نور کارئې پاتې و.

مؤلف پخپل قلم د کتاب په ځینو برخو باندی ځینې علامې ایښی وې او له ځینو برخونه ئې سره خطونه تاوکړی وو یا دا چه ځینې کرښی ئې یو ځل محوه کړی او بیائې بیرته پدغو محوه شوو خطونو د صحت علامې لګولې وې. ځینې داسې عبارات هم پدې کتاب کښې شته چه صرف په نښه شوی او نه معلومیږي چه د څه د پاره؟

د کتاب ډیرې پاڼې پاکنویس شوی هم نه وې او په مشکل سره لوستل کیدې. د کتاب سره د ماخذونو فهرست هم نه و موجود او د هغه علت به شاید دا وی چون کتاب اصلاً تحلیلی لیکل شوی او د خپل فکر او نظر نه ورکښې کار اخیستل شوی نو ځکه کتاب ما خذونه نلری یا ممکن وروسته به دا کار شوی وای.

دغه دلایل دا خبره واضحه کوي چه د شکل په لحاظ د کتاب څه کار پاتې و او مؤلف غوښتل چه پدې کتاب باندې بیا غور او فکر وکړي مګر اجل نور مهلت ورنکړ.

د تجدید نظر په وخت کښې شاید د کتاب ځینې مطالب وړاندې وروسته شوی هم وای.

قدرت له یوې خوا غوښتل چه دغه اثر د الفت صاحب د فکر او نظر محصول وي دده په تحلیلي فکر او نظر ولیکل شي مګر له بلې خوائې دا هم اراده وه چه د تجدید نظر د پاره ورته وخت او فرصت ورنکړي او دغه ضرورت بې ضرورته وګڼي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مادکتاب په تدوین او نقلولوکښې ځانته دهیڅ راز مداخلې، تصرف یا لاس وهنې حق ورنکړ او یواځې مې داصلي نسخې له مخې نه یوبل نقل تهیه کړ.
علاوه ددې کتاب دآیتونوله تطبیق نه دقرآن پاک سره ما دهغه اعراب هم دقرآن داعرا بوسره برابر کړه ځکه چه دکتاب ایتونه اصلا اعراب ګذاری شوی نه و، مادکتاب دآیتونو حروف هم په قرآنی تورو او حروفو واړول.
داکتاب پدې لاندې مطالبو باندې بحث او څیړنه کوي:

١- اسلام.
٢- صالح عمل.
٣- اسلام او ایمان.
٤- داسلامی جامعه جوړول.
٥- طبقاتی جامعه داسلام په نظرکښې.
٦- امرپه معروف اونهی له منکرڅخه.
٧- دظلم مخنیوی.
٨- مرسته او تعاون.
٩- دفرد جوړول.
١٠- مالکیت اومالی سیاست په اسلام کښې.
١١- داسلامی اخلاقو غایه او اغیزه.
١٢- جود او سخا.
١٣- اسلامي تصوف.
١٤- شریعت اوحقیقت یا تشریع او تحقیق.
١٥- دصوفیانو مقامونه او احوال.
١٦- دتصوف طریقې.
١٧- دتصوف مدرسې.
١٨- دتصوف په باب ځیني آیتونه او حدیثونه.
١٩- متکلمین او علم کلام.
٢٠- اجتهاد.

ددغو مطالبونه چه هر مطلب پدې کتاب کښې څیړل شویدی هغه آیتونه او احادیث هم ورسره یوځای بیان شویدی چه دهمدې مطلب یاموضوع داثبات دپاره لازم او ضرورۍ. وروسته بیا ددغو مطالبو دعملي جنبې دښه روښانه کولو او ترسیمولو دپاره دحضرت محمد (ص) دیارانو، اصحابو او نوروواقعی پیروانو په لنډې پیژندنې سربیره دهغوی دهر یوه دژوندانه شخصي او اجتماعي اعمال، احوال او کردارهم دهغوی دحیات په مختلفو مراحلو کښې څیړل شوی دی ترڅو پدې ترتیب دهرې موضوع او هر مطلب دنظراو عمل ترمنځ کامل توافق، تطابق او هم اهنګی ښه څرګنده شي او دا مطلب ډیرښه افاده شي چه اسلام بې عمله ایمان یابی ایمانه عمل نه خوښوی، ځکه چه داسلام په صدر کښې هغه څه چه داسلام پیغمبرحضرت محمد(ص) اونورویارانوئې ویلی هغه ئې هماغسې په ځانونو باندې تطبیق کړیدي.
داکتاب چه ډیر ساده، سلیس، روان اوعام فهمه لیکل شوی ترټولوزیات دعامو خلکو دپاره ګټورثابتیږي او هغه محروم عوام ددین په اصلي ماهیت او واقعیت ښه خبروي کوم چه تر اوسه له هرڅه نه محروم اوبې خبره ساتل شوی ؤ حتی دخپل دین دمزیت نه هم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په افغانستان کښې تراوسه چه د اسلام په باب په پښتوژبه کښې څه ليکل شوی اکثراً په فرايضواو واجباتو يا د دين د ارکانو په باب دي او د صالحه اعمالو په برخه کښې د مسلمانانو اجتماعي وجايبو او مکليفتونو باندې څه ندی ليکل شوي.

ځيني کتابونه داسې هم دي چه دآياتو او احاديثو ترجمه ئې دومره مغلقه او پيچيده وي چه د جامعې ډيرلږ خلک يا يواځې خواص ئې په مطلب ښه پوهيدی شي او عام خلک ورنه بې برخې پاتې دي. له دين نه دعامو خلکو بيخبري او ناخبري شايد چه ډير دلايل او عوامل ولري مګر يو علت به ئې همدغه د ترجمو موضوع هم وي.

داسې کتابونه هم شته چه ديوې واقعې يايوه مطلب په افاده او بيان کښې دهغې واقعې په عملي روش يا تاريخي جنبې باندې چه د اسلام په صدر کښې هم پيښ شوی وي او دحضرت محمد (ص) او دهغه ديارانو او اصحابو عملي تجويز يا تصميم هم په هغه مورد کښې معلوم او مشهور وي څه نه وائي او جريان مجهول پريږدي.

داکتاب علاوه تردې چه دخپل متن دهرې موضوع دپاره دتحليل او تحقيق شکل لري پورتني مطالب ئې هم ټول په نظر کښې نيولی دی اولدې لحاظه ويل کيدی شي چه ممکن دابه په پښتوژبه کښې اولين اثر او کتاب وي چه دديې هيواد عام خلکو ته وړاندې کيږي ترڅو چه له يوې خوا ددوی فکري او ذهني سطحې دلوړولو او ارتقا سره مرسته وکړي اوله بلې خوا داجتماعی وجايبو او تکاليفو يادصالحه اعمالو په سلسله کښې عامو خلکو ته يولړډيرعمده ټکي او مطالب په لاس ورکړي او په دې وسيله دوی په خپلو اجتماعی او انسانی روابطو کښې خپلو هغو دينی وجايبو او مکلفيتونو ته ښه متوجه او ملتفت شي چه تراوسه ورته نه و متوجه شوي او يائې نه و پيژندلي.

همدغه دمسلمانانو اجتماعی وظايف او مکلفيتونه دي چه په تودې او جامعې ئې اثرپريوزي او تعلق ورسره نيسي او دغه مکلفيتونه دي چه مسلمانان اجتماعی خدماتو ته چمتو کوي او دخدای له مخلوق سره ئې مينې او همدردی ته راکاږي، اجتماع ته شکل او صورت ورکوي او تنظيم پکښې راولي.

نوځکه دغه موضوع ددغسې خاص اهميت په اثر ددې کتاب دبحث او څيړنې اساسي محور تشکيلوی.

دهغو آياتو په اتکاء او استناد چه پدې کتاب کښې بيان شوي دي هغه څوک چه په اجتماعی وجايبو او تکاليفو کښې مقصروي تش زهد او محض عبادت ئې له الهی عذاب او عتاب نه نشي ژغورلی. يوه مسلمان او د اسلامي ټولنې افرادو ته لازم او واجب دي چه خپل اجتماعي وظايف، تکاليف او مکلفيتونه چه دصالحه اعمالو عمده رکن دی او داسلام ددين ټول اجتماعي اساسات وربانديې ولاړ دي دفرايضو او واجباتو سره يوځای ځنګ په ځنګ او په مساوي او موازي توګه پرمخ بوځي، يواځې مونځ ددينداری دليل او عامل ونه ګڼي، ځکه چه پاک خدای دخپل هربنده سره دهغه داجتماعی روابطو او مکلفيتونو په اساس هغسې معامله، محاسبه او عمل کوي.

کوم بل عمده نقش چه داکتاب ئې لري دادی چه هغه فکراونظرچه وائي دين بايد دژوندانه په سياسي، اقتصادي، اداري او اجتماعي چاروکښې مداخله ونکړي اويواځې دعبادت په چوکاټ کښې په مساجدو او کتابونو کښې محبوس او محصور پاتې شي، په اساسي او قاطعه توګه ترديدوي او داثابتوی چه داسلام دين پخپل نهاد او تهداب کښې دمسلمانانو په ټولو اجتماعي روابطو او دهغوی دژوندانه په ټولو امورو او ساحو باندې کامل تسلط او نفوذ لري او يواځې په عباداتو پورې مربوط او منحصرنه پاتې کيږي د اسلام دين چه دبشر دسعادت تضمين کوي طبعاً بايد دهغوی دژوندانه په ټولو امورو باندې کنترول ولري.

داکتاب په ډير ښه ترتيب او ښه صورت سره دډيرو تاريخي پيښو او واقعيتونو په بيانولو او دښو مثالونو په ځرګندولو سره داثابتوي چه اسلام دخپلو پيروانو داداري او سياسي تنظيم او سمون دپاره ډيرسودمند او جامع مقررات لري، تقوی او اهليت هغه دوه عمده پرنسيپونه دي چه اولاً داسلام له خوا د اداري دپاره وضع شويدي او داکتاب پدغه لړکښې دهغې اسلامي جامعې خصوصيات، شکل، اساسات، ماهيت، اقتصادي او حقوقي سيستمونه داسې تشريح کوي چه په هروخت او هر عصر کښې دخپلو پيروانو ددغوضرورتونو او احتياجاتو داساساتو او کلياتو ډيرښه جوابګوی وي، چه پخپله مؤلف هم ورته پخپل مختصر و الفاظو کښې داسې اشاره کړيده:

(c) ketabton.com: The Digital Library

((هغه سیاسی جامعه چه اسلام د حضرت محمد صلی الله علیه و سلم له وخته د حضرت عمر (رض) دوهم خلیفه ترشهادته، او وروسته ترهغه هم کله کله د نیا ته وړاندي کړه یوه داسي جامعه وه چه سیاسي قدرت پکښي بې کبره او بې غروره دډیر صالح خدمتګار په حیث استعمال شو او عدالت وتقوی، مساوات، مشوره، حریت، قناعت او په نفس حاکمیت ئې هغه ښکاره خصوصیتونه او ممیزات وچه نظیرئې بیا چاونه لید.))

دسیاسي، اجتماعي او اقتصادي دیموکراسی په واقعي مفهوم او د دغه اصل د ریښو او نیلو په وده او انکشاف باندي پوهیدل چه څنګه، څه وخت او په څه ترتیب مینځ ته راغله داکتاب ډیره ښه رڼا اچوي او دغه پدیده د نورو پیغمبرانو او په تیره بیا د اسلام د پیغمبر او اسلامي دوري د نهضت مولود او محصول ګڼي او لدغه رهګذره کله چه داکتاب د اسلامي صدر د جامعی اساسات څیړي او مطالعه کوي د دغي جامعي د جوړونکو یعني افرادو شخصیت، نظر، عمل او روش ته ګوري چه دغه جامعه له څنګه او کوموافرادو نه جوړه شوې وه او بیا کله چه د دغي جامعي د افرادو شخصیتونه مطالعه کوي هلته په جامعي باندي نظر اچوی او د جامعي ماهیت او ساختماني شکل او حالت څیړي.

یعني د جامعي څیره او عکس دهغي د افرادو په څیرو کښي ګوري او د افرادو څیري او عکسونه ئې په جامعي کښي مطالعه کوي. طبعاً کله چه دا دواړه خواوي یو دبل ممثل، معرف او ممد وي د جامعي او جوړونکو ماهیت او خاصیت یوشي طبیعي ده چه ښه افراد، ښه جامعه جوړوي او ښه جامعه ښه افراد روزي او مینځ ته ئي راولي بیانو دغه شرایط خود په خوده او په اتوماتیکي ډول دهغي حقیقي او واقعي دیموکراسی د پاره ښه زمینه آماده کوي چه د اسلام د صدر جامعه ئي بهترین مثال و.

دافرادو او جامعي ترمینځ همه جانبه موازنه او توازن برقرارول او ساتل او د دواړو خواو د حقوقو، منافعو او آزادیو ترمینځ د توازن رعایت او حمایه، دهغوی دهریوه د منافعو ترمینځ د تصادم مخینوی او په نتیجه کښي د دواړو خواو دقوت، قدرت او صلاحیتونو ترمینځ داسي حدود او سرحد ټاکل چه یوه خوا هم هغه قوت او طاقت ونلري چه بله خوا وخوری یائې نابود او ختم کړی د اسلامي جامعي د بارزو خصوصیاتو او مشخصاتو عمده او بارز صفت دی چه پدې کتاب کښي ئې ډیره ښه څیړنه شویده. دکتاتوره جامعه چه فرد او فردیت په کلي توګه محوه کړی یافردی دکتاتوري چه دکتاتور لکه لویه هیولا او بلاوی خلک خپل مخلوق وګڼي او جامعه ورته، هیڅ قیمت او ارزښت ونه لری دواړه د اسلام له نظره منفور دي.

دغلام او غلامی د سیستم کلي اضمحلال، الغاء او دهغه ریښي شنډول چه د اسلام تر راتلو دمخه ئې لکه هیولی ډیرو انسانانو په سرنوشت باندي لوبې کولي د اسلام د پیغمبر او په دنیا کښي د اجتماعي عدالت د برقرارولو د یواځني قهرمان حضرت محمد(ص) او دهغه دیارانو په سیستماتیکي حرکت او عملی اقداماتو له مینځه ویوړل شو او دغه تاریخي او انقلابی افتخار هم د اسلام د اجتماعي عدالت د تامین په برکت دی چه برجسته مثالونه ئې پدې کتاب کښي ډیر په ښه صورت راټول او څیړل شویدي.

په اقتصادی لحاظ د اسلام اقتصادی سیستم او روش ډیر قاطع او مشخص دی او صریح احکام لري، اسلامی عدالت او مساوات دانه خوښوی چه په یوي اسلامي ټولني کښي یوئي نادار او پریشانه او بل ئي دقارونی جایدادونو مالک او خاوند وي.

که د اسلام اقتصادي سیستم په یوه جمله کښي خلاصه کیدی شي نو ویلی شو چه له شتمنو نه اخیستل او په نادارو ئي ویشل د اسلام اقتصادي پالیسي ده او دغه ویش هم باید داسي وي چه د نادار حیثیت او انساني کرامت ته هیڅ راز صدمه ونه رسوي.

فاحشه سرمایه او غنا په اسلام کښي د سرکشی، فتنې، فساد، ظلم، کبر او تکبر تومنه او منبع ښودله شویده چه دهر راز بیعدالتیو سبب ګرځي.

له فساد سره مبارزه، له ظلم سره مقابله، له بعیدالتی سره مجادله د حق حمایه او د عدالت قایمول اسلامی امر او تعلیم دی نو ځکه د اسلام دین ملاکي، سرمایه داري، خاني او سرداري نه خوښوي او په ښه نظر ورته نه ګوري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځکه چه د پیغمبرانو د اوامرو په مقابل کښې سرکشي، تمرد او نافرماني همدغو خلکو کړیده، تحول او نوی دین دوی نه دی منلی او د ارتجاع حامیان او دزاړه حال طرفداران هم دوی پاتې شویدي.

فاحشه سرمایه او شتمنی پخپل اصل کښې دظلم، ظالمانو او نورو بیعدالتیو په مقابل کښې خپل خاوند او مالک زبون، جبون، ترسو او بزدله کوي او دمجادلې او مبارزې جرئت، احساس، توان او شهامت ورنه اخلي او اسلام نه غواړي چه پیروان ئې زبون او جبون وي او دحق او عدالت په برقرارولو کښې دظلم او ظالم له مقابلې نه وویریږي یا وډارشي.

نو ځکه اسلام سرمائې او شتمنۍ ته ښه نظر نلري. البته هغه سرمایه دار چه خپله سرمایه دجامعې دخیر او دخلکو دګټې دپاره په کار اچوي په اسلام کښې ډیر غټ حیثیت او مقام لري او په دغه ډله کښې نه حسابیږي.

اسلام نه یواځې فاحشه غنا او سرمایه چه دانسانیت دښمن دی بد ګڼی بلکه هرهغه شی چه له یوه انسان نه دهغه انسانیت اخلی نه خوښوي او داپدې چه اسلام اصلاً انسان سازه او انسانیت پرووره دین دی.

غیرملي، غیر دیموکراتیک، غیرولسي مسلکونه او نظامونه چه دځان بقا او دوام غواړي په یوې ټولنې کښې همیشه په سردار، ملاک، خان او سرمایه دار اتکا کوي، همدوی دخپلو اجرااتو د پرمخ بیولو دپاره جذبوي ځکه چه عقیدوي او مفکوروي نژدیوالی او اشتراک دوی یوله بله سره تړي او ملګری کوی داپدې چه دغه راز خلک په ټولنې کښې دتخریب، فتنې او فساد په خپرولو کښې خاص مهارت لری او غیرملی او غیر ولسي مسلکونه یانظامونه خو په ټولنې کښې غیردفساد له خپرولو نه بله سرمایه ګذاري اصلاًنه منلی شي او نه ئې کولی شي.

بیاهم همدا د اسلام دین دی چه هدف او مقصدئې داجتماعی عدالت تامین، دمساواتو براقراری او دواقعي دیموکراسۍ تعمیم دی نو ځکه ئې دفتنې، فساد او ظلم د له منیځه وړلو دپاره له خپله آغازه دغو ظالمانو، سردارانو او سرکښو خلکو دمخالف قطب یعنې دتودې په اکثریت لکه نادارو، مظلومو، محتاجو، مسکینو او غریبو خلکو اتکا کړیده او دخپلو اجرااتو او اهدافو دپرمخ بیولو دپاره ئې هم دوی له ځانه سره شریک او ملګری کړی دی.

دحضرت محمد (ص) او دهغه دیارانو او اصحابو حیرانوونکی کارنامې، اجراآت، اقدامات او تعیینات پدغه مورد کښې هم د اسلام ددغه اقتصادي سیستم د تعقیب ښکاره ثبوت دی.

دا روش دغه حقیقت ثابتوي چه د اسلام د صدرجامعې د اجتماعي عدالت، کاملې برابرۍ او دیموکراسۍ دپاره خپل اداري او اقتصادي سیستمونه دواړه یوله بل سره هم آهنګ کړی وا ودیوه هدف دتامین دپاره ئې یوځای پرمخ بیول.

دحضرت محمد(ص) په مبارکو لاسونو باندې دحضرت بي بي خدیجې، حضرت عثمان او د اسلام دنورو ډیرو واقعي پیروانو دثروت او دارایۍ دتوزیع کولو طرزهمدغو نادارو او بیوزلو ته داپه ټینګه ثابتوی چه یواځې او یواځې همدا د اسلام دین او هغه هم دحضرت محمد(ص) او دهغه دیارانو او اصحابو دوخت اسلام وچه رفتارئې دګفتار او کردار سره یو وچه هغه په ډیر وسیع معنیٰ عبارت و د یوې سالمې او آزادې جامعی له جوړولو څخه.

عزیزالرحمن الفت

دحوت ۱۰- کال ۱۳۵۶

(c) ketabton.com: The Digital Library

بسم الله الرحمن الرحيم

مقدمه

چاچه په بشري تاريخ کښې بې تعصبه صحيح تحقيق کړی او د منصف نظر خاوند دی دامني چه پيغمبران، مصلحان او اخلاقي رهبران د بشريت لارښوونکي دي چه دانسان په تهذيب او اصلاح کښې ستره برخه لري او دجوامعو په ښه کولو او سمولو کښې ئې کار او زيار ډېر قدر وړ دی. دوی ددې دپاره چه نيکي په بدی، او حق په باطلو غلبه ومومي، کړاوونه گاللي، اورونو ته غورځول شوي، په کانو ويشتل شوي، په سولی ځېړول شوي او رټل شويدي. ددوي په تعليم او تربيت ډيرنه سړي سړي شويدي او قومونه دانسانيت په سمه لار منزل مقصود ته رسيدلي دي.

هر دين په خپل وخت کښې دتکامل او ترقی په لور کاملا يو مفيد حرکت و چه بشريت ئې وړاندې بيولی او فرهنگ ته ئې لوی خدمت کړيدی، دفرد جوړښت او دټولنې ټولښت دلويو اديانو ميوه ده چه اسلام دغه ميوه نوره هم خوږه کړيده.

په دې کښې شک نشته چه دفرد او جامعې ښه والی او سموالی يو په بل پوري کلک تړون لري.

افراد جامعه جوړوي او جامعه دافرادو په جوړولو کښې مؤثر نقش لري. دفرد درشد او تکامل دپاره ښه جامعه په کارده او ښه جامعه دښو اشخاصو په لاس جوړيږي. که دفرد او جامعې ترمنځ توازن ونه ساتل شي نو بيا يو په بل تيري کوي او خوري ئې.

په يوه ټولنه کې که فرد او فرديت ته زيات اعتنا وشي او فردي آزادي له خپله حده تجاوز وکړي نو بيا ځينې افراد دخپلو خاصو استعدادونو يا د مساعدو شرايطو او حالاتو په وجه ډير پياوړي کيږي او په نورو افرادو تسلط پيدا کوي چه په دغه صورت کښې دانساني استعمار او استثمار مسئله منځ ته راځي او طبقاتي تضادونه طغيان کوي. که بالعکس فرد بيخي بې اهميته وګڼل شي او دټولنې دقربانی ګډوری شي نو بيا دجامعې درونه سيوری په افرادو لويږي او استعدادونه ئې وده نشي کولی. دفرد او جامعې په معامله کښې افراط او تفريط دواړه ډير خطرناک دي او ددغې موازنې ساتنه ډيرزيات دقت غواړي. که ددې تلې هره پله درنه شي اجتماعي عدالت له منځه ځي او ظلم منځ ته راځي.

اسلام دفرد او جامعې په جوړولو کښې داجتماعي نظام په حيث هم دفرد شخصيت او حيثيت محترم ګڼلی، هم ئې دجامعې خير او مصلحت په نظر کښې نيولی دی، هم ئې يو قوي او ستر جماعت يعنې اسلامي امت جوړ کړی چه عرب او عجم، تور او سپين، بډای او فقير ته ئې مساوي حقوق ورکړی او اجتماعي عدالت ئې له هرڅه پورته او لوړ ګڼلی دی، هم ئې دشخصيت او استعداد رشد او تکامل ته زمينه مساعده کړې چه افراد دقابليت په صورت کښې نبوغ او قهرمانی ته ورسيږي او فرديت تجلی وکړي.

دفرد او جامعې جوړول د دواړو دپخلاکولو او ملګري کولو په معنی هم په اسلامي نظام کښې په ډير دقت له نظر لاندې دي. هغه متوسط حد چه په دغه مورد کښې اسلام موندلی دفرد او جامعې متضادې ګټې خوندي کوي او يو له بله ئې مربوطوي.

اسلام د فرديت له روزلو سره په افرادو کښې اجتماعي شعور او احساس دومره قوي کړی چه فرد دجامعې په خدمت کښې دسر او مال قربانی ته چمتو شو او په خپله اراده ئې عمومي خير او مصلحت په شخصي ګټو مقدم وګاڼه او شخصيت ئې دخلکو په خدمت کښې وموند.

داسلام دبرياليتوب راز په همدې کښې دی چه په خپلو پيروانو ئې د ايثار او قربانی رښتيانی جذبه او ټينګه اراده پيدا کړه چه داجبار ځای اختيار ونيوه.

په اسلام کښې دجامعې دخير او مصلحت دپاره دسر او مال قربانول يو لوړ هدف وګرځيد او تقدس ئې وموند چه په روحي او نفسياتي لحاظ څه بايلل څه ګټل وګڼل شوه او په ذهن او شعور کښې ډير لوی اساسي او حسي بدلون راغی او دقربانی افتخار دافرادو نصيب شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

که چیرې اسلام فرد ته د مالکیت حق نه وای ورکړی څه به ئې قربان کړي ؤ؟
که فرد په فداکارۍ مجبور وای او دده اراده پکښې دخیله نه وای د ایثار او فداکارۍ معنی به څه وه؟
دبې ارادو افرادو حرکت او عمل به هم ماشیني و او د فکر کولو ضرورت به نه و موجود.
پخوا تردې چه د اسلام فعال او خلاق نقش دفرد او جامعې په جوړولو کښې په دواړو معناؤ و څیړو ښه به داوې چه د اختصار په ډول د اسلام په حقیقت او ماهیت ځان پوه کړو او پخوا تردې چه د اسلام ماهیت او حقیقت ځانته معلوم کړو بهتره ده چه د اسلام او د حضرت محمد صلی الله علیه و سلم د نبوت او رسالت مطالعه له آغازه شروع کړو.

مُحمد صلی الله علیه و سلم
٥٧٠_٦٣٢م

کله چه د وحي ورځې رانژدې شوې محمد (ص) له خلوت سره مینه پیدا کړه ځکه به د حرا غار ته ورته او په شپو شپو به ئې هلته عبادت کاوه او آسمانی خوبونه به ئې لیدل. دده رښتیاني خوبونه د وحی مقدمات وچه د چاپه قول ئې شپږ میاشتې دوام وکړ.
د عمر څلویښت کاله ئې چه پوره شوه حضرت جبریل ورته د روژې په (١٧) د دوشنبې په ورځ د نبوت پیغام راوووړ د غه وخت د قمری کال په حساب دده عمر څلویښت کاله ، شپږ میاشتې او اته ورځې وې او د عیسوي میلاد (٦١٠) د اګست شپږمه وه چه دی د حرا په غار کښې و او د (اِقرأ) امر ورته وشوه چه د وحی آغاز ؤ.
چاچه لومړی په ده ایمان راوړ په ښځو کښې بي بي خدیجه ، په هلکانو کښې لس کلن (علي) او په آزادو سړیو کښې په احرار و رجالو کښې (٣٧) کلن (ابوبکر) ، په موالیو کښې (زید بن حارثه) په مریانو کښې (بلال بن رباح) حبشی و.

اسلام ته خفی دعوت:

وروسته تر هغه چه (یاآَیُهاالمُدَثِر) سورت نازل شو محمد (ص) په غیر علني ډول اسلام ته د خلکو بلنه شروع کړه او د هغه خفي دعوت درې کاله دوام وکړ ، په دغه موده کښې به مسلمانانو مونځونه له مشرکانو نه په پټه کول. یوه ورځ یوه مشرک ولیده چې (سعد بن ابی وقاص) په یوه پټ ځای کښې لمونځ کوي ځکه ئې دده دغه کار وغانده او سعد دهغه سره په شخړه اخته شو او مشرک ئې زخمي کړ ، دا لومړی وینه وه چه په اسلام تویې شوه.
په همدغه وخت کښې رسول الله (ص) او خوتنه اصحاب دارالارقم ته ننوتل او هلته به ئې لمونځ او عبادت کاوه. دارالارقم د صفا د غونډۍ په بیخ کښې د ارقم ابن ابی ارقم کور وچه په اسلام کښې له سابقونو څخه دی.
یو شمیر صحابه چه د حضرت ابوبکر په بلنه مسلمانان شوي ؤ داوو: عثمان ابن عفان ، زبیر بن عوام ، عبدالرحمن بن عوف ، سعد بن ابی وقاص او طلحه بن عبیدالله.

د اسلام اظهار:

د خفي دعوت درې کاله چه پوره شوه په (٦١٣) عیسوی کښې الله پاک رسول الله (ص) ته امر وکړ چه خلک په ښکاره دین ته راوبوله (فاصدع بما تُوءمرُوَأَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ -الحجر آیت ٩٤) یعنی ښکاره کړه هغه څه چه پرې مامور کیږې او له مشرکالو څخه مخ واړوه.
داهم ورته وویل شوه: (وَأَنذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ -الشعراء آیت ٢١٤) وویروه خپله ډیره نژدې قبیله.
د اسلام ښکاره دعوت چه شروع شو او پیغمبر خپل رسالت علني کړ د قریشو مشران: عتبه او شیبه د ربیعه زامن ، ابوالبختري د هشام زوی ، اسود ابن المطلب ، ولید ابن مغیره ، ابوجهل بن هشام ، عاص بن وایل سهمی ، نبیه او منبه د حجاج زامن او داسې نور ابوطالب د حضرت محمد (ص) تره ته ورغلل او ورته وئې ویل:

(c) ketabton.com: The Digital Library

ستاوراره زمونږ خدايان وکنځل، زمونږ دين ته ئې بد وويل، زمونږ پلرونه ئې ګمراهان وبلل، ته به يا هغه منع کوې او يا به ئې مونږ ته پرېږدې او لاس به ترې اخلې، زمونږ دين ستا دين هم دی او تا هم د هغه دين ندی قبول کړی. ابوطالب له هغوی سره په ښه ژبه خبرې وکړې او رخصت ئې کړه دی پخپله رسول الله (ص) ته ورغی او د هغوی د غه خبرې ئې ورته وکړې، د خدای رسول (ص) له خپل دعوت نه لاس وانه خیست او خپل رسالت ته ئې دوام ورکړ.

قريش بيا ابوطالب ته ورغلل او داځل ئې ورسره په تنده لهجه خبرې وکړې خو بيا هم څه نتيجه ترې حاصله نشوه دريم ځل بيا دغه راز مفاهمه تکرار شوه مګر اولوالعزم پيغمبر خپل رسالت په هيڅ صورت پرينښود. بالاخره قريشو پخپله رسول الله (ص) ته رجوع وکړه او ورته ئې وويل که له دغه کاره لاس واخلې هر څومره مال چه غواړې دربه ئې کړو چه له ټولو نه زيات مالدار شې، که د قريشو قيادت او سيادت دې خوښ وي ټول به دې اطاعت ته غاړه کيږدو او امرونه به دې منو، که مريض ئې او څه صحي عارضه درته پيښه وي طبيبان به درته راوغواړو او علاج به دې وکړو. رسول الله (ص) ورته په ځواب کښې وويل: که څوک مې په يوه لاس کښې لمر او په بل لاس کښې سپوږمی کيږدې قبول به ئې نکړم او له خپل رسالت نه به لاس وانخلم.

کله چه قريش پخپلو ټولو کوششونو کښې ناکامه شوه نو د حضرت محمد (ص) او د ده د اصحابو د ځورولو او ازارولو اراده ئې وکړه او خصوصاً هغه مومنان چه ضعيفان او بې مرستې و لکه موالي او غلامان چه قومي ملاتړئي نه درلود او له نورو ځايو راغلي و له سختو شکنجو او عذابونو لاندې ونيول شوه چه له اسلامه واوړي او د حضرت محمد (ص) پيروي پرېږدي مګر اسلام او حضرت محمد (ص) دخپلو پيروانو په روح او ضمير کښې دومره عميق نفوذ کړی وچه د دين په لار کښې ئې د سر او مال قربانول ابدي ژوند ګاڼه او له ډيرو شديدو فشارونو لاندې ئې خپل ايمان ټينګ ساته.

په دغسې وخت کښې چه مومنان ډير لږ او په ډير ضعيف حالت کښې و د حضرت محمد (ص) علني تبليغ او ښکاره اسلام مسلمانان له ډير مشکل امتحان سره مخامخ کړل.

هغه نقش چه اسلام ئې دافرادو او اشخاصو په روحی تقويه او معنوي جوړښت کښې لري په همدغه لومړی مشکله مرحله کښې خپله معجزه ښيي او دا ثابتوی چه اسلام د ډيرو ضعيفو کسانو روحيه او سجيه څومره پياوړې کړه او له څنګه خلکو نه ئې څنګه خلک جوړ کړه؟

د مثال په ډول د دغو څوتنو مقاومت او ټينګ عزم د خاصې يادونې وړدی.

بلال:

حضرت بلال د حبشي رباح زوی چه مور او پلار ئې اسيران نيول شوي و او وی د اميه بن خلف غلام پاتې شو د اسلام په دين مشرف شو او په همدغه وجه به اميه دی لوڅ لغړ په سره غرمه کښې په سروشګو کښې خښ کړ او درنه تيږه به ئې په سينه ورته کيښوده چه د کفر کلمه پرې ووايې اولات ومنات او عزی په خدايي ومني مګر بلال به په همدغه حال کښې احد احد ويل او خپله عقيده ئې نه پټوله.

چاچه د مکې معظمې د سره اوږې سره غرمه ليدلي وي هغه پوهيدلی شي چه د دغه عذاب تحمل څومره مشکل دی او په دغسې حال کښې د وحدانيت اواز او چتول څنګه ايمان غواړې؟

يوه ورځ چه د غه حال ابوبکر وليد نو اميه ته ئې وويل له خدايه نه ډاريږې چه دغه مسکين دغسې په عذابوې. اميه ورته وويل: تا فاسد کړيدی ته ئې خلاص کړه. ابوبکر وويل: زه يو غلام لرم چه ستا په دين دی هغه به تاته درکړم ته دی ماته راکړه. اميه داخبره ومنله او بلال ئې حضرت ابوبکر ته ورکړ، ابوبکر هغه سمدلاسه ازاد کړ او له دغسې عذابونو نه ئې نجات ورکړ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

یاسر، عماربن یاسر او سمیه د یاسر ښځه:

هغه وخت چه رسول الله (ص) په دارالارم قم کښېو او د مسلمانانو شمیر لا خلوېښتو تنو ته نه و رسیدلی چه عمار، یاسر او سمیه مسلمانان شوه او بني مخزومو په همدغه سبب عمار او دده پلار او مور په تکنده غرمه کښې ابطح ته بیول او سرې شګې به ئې پرې راړولې چه دغه دین پرېږدي او بیرته پخواني دین ته واوړي. رسول الله (ص) چه دوی په دغه حال ولیدل نو ورته ئې وویل:

(صَبراً آلَ یَاسَر فَاِنّ مَوعِدکُمُ الجَنّهُ) صبر کوی ځای موجنت دی. دالنده وینا چه دیوه پیغمبر دخولې وه دومره موثره وه چه یاسر په دغه سخت عذاب کښې مړشو او خپل ژوند ئې دعقیدې په لاره کښې قربان کړ.

سمیه هم په همدغه حال کښې صابره پاتې شوه او چه ابوجهل ورته بد رد وویل، دې هم بالمثل سخت ځواب ورکړ او ابوجهل په ډیرې بیرحمی په فحبیع او وحشیانه ډول ووژله. په اسلام کښې لومړی شهیده همدغه سمیه دعمار مور ده چه د ابوجهل په لاس په جارحه آله په قتل ورسیده. سمیه په دغسې حال کښې هم له ابوجهل غوندې ظالم او قسي القلب سړی نه ونه ویریده او ځواب ئې وروګرځاوه.

خباب:

وائي چه دی شپږم سړی و چه په اسلام مشرف شو او دقریشوله لاسه په هغو سرو شګو کښې ښخیده چه جوار به پکښې وریته کیدل مګر خباب په هیڅ صورت چاله خپلې عقیدې وانه ړاوه او په خوله ئې هم دکفر کلمه رانغله که څه هم دده په شا به په اورسرې کړې تیږې هم ایښودل کیدې.

صهیب:

د سنان رومی ځوی صهیب چه دی او عمار بن یاسر په یوه ورځ مسلمانان شوی ؤ او دمسلمانانو شمیر لا خلوېښتو ته نه و رسیدلی دقریشو له لاسه ئې ډیر عذابونه او کړاوونه ولیدل او دهجرت اراده ئې وکړه قریشو دی پدې شرط پریښود چه خپل مال ئې ټول قریشو ته پریښود او دی ترینه یوسر او دوه غوږه لاړ.

عامر بن فهیره:

رسول الله (ص) لا دارالارقم ته ننوتلی نه و چه عامر بن فهیره اسلام راووړ. دی هم دضعیفانو له جملې څخه و او له ډیرو ستونزو او کړاوونو سره مخامخ شو مګر مقاومت ئې له لاسه ورنکړ او بې ایمانه نشو. حضرت ابوبکر دی هم وپیره او ازاد ئې کړ.

لبیبه:

دبنی مومل مینځه هغه وخت مسلمانه شوه چه عمربن خطاب لا په اسلام مشرف شوی نه و. عمر د اسلام په وجه لبیبه په راز راز عذابونو کړوله مګر عمرغوندې یوه قوي شخص ونکړی شوه چه دلبیبې په ایمان غلبه ومومي او د اسلام جذبه ئې مړه کاندې. دا هم حضرت ابوبکر وپیرله او ازاده ئې کړه.

دا و دایمان دقوت یو څو مثاله چه دشرک او کفر په مقابل کښې ئې ثبات او مقاومت د اسلامي تاریخ له مفاخرو څخه ګڼلی شو.

اوس چه د اسلام لومړنی حال څه نه څه معلوم شو په اسلام به یو اجمالی نظر واچوو او وبه ګورو چه دغه دین له خپلو پیروانو څه غوارې او څه ترې جوړوي؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

اسلام

د اسلام سپيڅلی دين په دوو ټکو کښې خلاصه کولی شو:
ايمان او صالح عمل.

په قرآن کريم کښې چه هرځای ايمان ياد شويدی صالح عمل (وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ) ورسره جوخت ملګری دی. يعني بې عمله ايمان اوبې ايمانه عمل ئې ندی پکار.

ايمان دهغې عقيدی نوم دی چه سړی ديوه خدای خدائي، د محمد (ص) پيغمبري دزړه په صدق ومني، قرآن کريم او د الله تعالی (ج) نورکتابونه، ملکې اوپيغمبران په حقه وګڼي، خير او شر د خدای له لوري مقدر وبولي او پس له مرګه بيا ژوند ته اميدوار اوي.

صالح عمل دوه ډوله دی: يو هغه فرايض او واجبات دي چه مومنان ئې دعبادت په توګه سرته رسوي يعنی کلمه ويل، مونځ کول، روژه نيول، زکوة ورکول، حج اداکول او داسې نورواجبات.

بل هغه اجتماعي وظايف او مکلفيتونه دي چه په اجتماع او جامعې پورې تعلق لري او په نوروئې اثر پريوزي. په تعبدي فرايضو کښې هم زکات ورکول علاوه په دې چه مالي عبادت دی اجتماعي منظور پکښې ډير قوي دی چه نورو ته ئې خير او ګټه رسيږي.

دجمع، جمعې او اخترونو مونځونه او حج هم اجتماعي جنبه لري، دصالحو اعمالو ډيره درنه او مهمه برخه هغه وجايب اوتکاليف دي چه اجتماعي ژوند او دجامعې نيکمرغي تامينوي.

اسلام که له يوې خوا دمومن اومسلمان تعلق له خدای سره ټينګوي له بلې خوائې دجامعې دمفيد اوصالح غړی په حيث دجامعې اجتماعي خدماتو ته چمتوکوي او دخدای له مخلوق سره ئې مينه او همدردي پيدا کوي.

که څوک په اجتماعي وجايبو اوتکاليفو کښې مقصروي تش زهد اومحض عبادت ئې له الهي عذاب او عتاب څخه نشي ژغورلی.

په قرآن کريم کښې داسورت: (أَرَأَيْتَ الَّذِي يُكَذِّبُ بِالدِّينِ فَذَلِكَ الَّذِي يَدُعُّ الْيَتِيمَ وَلَا يَحُضُّ عَلَى طَعَامِ الْمِسْكِينِ فَوَيْلٌ لِّلْمُصَلِّينَ الَّذِينَ هُمْ عَن صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ الَّذِينَ هُمْ يُرَاؤُونَ وَيَمْنَعُونَ الْمَاعُونَ)

په ډير صراحت مونځ کوونکي پوهوي چه يوائې مونځ ددينداری دليل نه دی بلکه له دغه مهم عبادت سره ديتيم او مسکين مرسته او لاس نيوی هم ددين مهم رکن دی که څوک داکارنه کوي او محض عبادت او مونځ کوي هغ په حقيقت کښې ريا کار اوله لمانځه څخه غافل دی چه دين ئې په صدق نه دی منلی او دافسوس وړدی.

په دې آيتونو کښې الله تعالی دخطاب په ډول خپل رسول (ص) ته وايي:

آياليدلي دې دي هغه څوک چه ددين تکذيب کوي او دجزا ورځ دروغ ګڼي داهغه څوک دی چه يتيم رټي او دمسکين په مړولو کښې له تحريص او بيړې نه کارنه اخلي، دهغو مونځ کوونکو په حال افسوس چه له خپل لمانځه څخه غافل دي او ماعون منع کوي.

ماعون هغه ورځني کارآمد شيان دي چه خلک ئې معمولاً يوله بله په عاريت غواړي لکه: کټوه، ديګی، تبر، لور، تار، ستن او داسې نور.

په اسلام کښې مومن دمومن ورور ګڼل شوی او (اِنّمَا المؤمِنونَ اِخوَةٌ) قرآنی ترون دی چه مومنان ئې د ايمان په حبل المتين ټينګ تړلي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا وروري محض دخولي خبره نده او عملي ثبوت غواړي چه بايد په زړه کښې ځای ولري او په لاس او پښو ئې عملاً اثبات وشي.
رسول الله (ص) مومن او مسلمان داسي معرفي کوي:
(لَا يُؤمِنُ اَحَدُکُم حَتّیٰ يُحِبَّ لِاَخِيهِ ما يُحِبُّ لِنَفسِهِ-عن انس رواه البخاری) يعني ستاسو هيڅ يو (کامل)مومن کيدی نشي څو چه دخپل ورور دپاره محبوب ونه ګڼي هغه چه دځان دپاره محبوب ګڼي يعني هغه څه چه په ځان ئې لوروي بايد په بل مومن ئې هم ولوروي. دا هم درسول الله (ص) حديث دی:(اَلمُؤمِنُ اَخُو الْمُؤمِنِ لَا يَظلِمُهُ وَلَا يَخذُلُهُ وَلَا يَسلِمُهُ)مومن دمومن ورور دی چه نه پرې ظلم کوي نه ئې يواځې پرېږدي او نه ئې ظلم ته سپاري. په يوه بل حديث کښې راغلي دي:(اَلمُؤمِنُ لِلمُؤمِنِ کَالبُنيَانِ يَشُدُّ بَعضُهُ بَعضَاء-عن ابی موسیٰ رواه البخاري) مومن دمومن دپاره لکه بناء داسې ده چه بعضې ئې بعضې ټينګوي.
دمسلمان په باب رسول الله(ص) ويلي دي:(اَلمُسلِمُ مَن سَلِمَ الْمُسلِمُونَ مِن لِسَانِهِ وَيَدِهِ–بخاري) مسلمان هغه دی چه مسلمانان ئې له ژبې او لاس څخه په امان وي.
اسلام ديوه مسلمان تش طاعت او عبادت ته نه ګوري بلکه په اجتماع کښې ئې ګوري چه له نورو سره څه سلوک او څه راز رويه لري.
وايي چه يوه شاهد دحضرت عمر (رض) په مخکښې شاهدي اداکړه او هغه دغه شاهد ته وويل داسې څوک راته راوله چه تا پيژني. شاهد يو سړی راووست چه دشاهد ښه ستاينه ئې وکړه عمر (رض) ستايونکی ته وويل ته ئې نژدې ګاونډی (همسايه) ئې چه مدخل او مخرج ئې درته معلوم وي؟ستايونکي وويل: نه ! عمر (رض) وويل: په سفر کښې ئې ملګری شوی يې چه اخلاقي مکارم ئې درته څرګند شوی وي؟ هغه وويل: نه ! عمر (رض) بيا وويل: ددرهم او دينارمعامله دې ورسره کړيده چه پرهيزګاري او تقویٰ ئې درته ښکاره شوې وي؟ هغه بيا دنه ځواب ورکړ.
داځل حضرت عمر (رض) ورته وويل: ګمان کوم چه په مسجد کښې دې په لمانځه ولاړ ليدلی چه دقرآن په لوستلو ئې همهمه او زمزمه کړيده او خپل سرئې ټيټ کړی او جګ کړی دی. ستايونکی وويل: هو ! عمرهغه ته وويل: ځه لاړشه ته ئې نه پيژني او شاهد ته ئې وويل: لاړشه بل څوک راوله چه تا پيژني.
له دې ماجرا څخه ډيره ښه معلوميږي چه اسلامي نظر يو مسلمان يوازې په مسجد کښې نه ګوري په کورکښې، په سفر کښې او په معامله کښې ئې هم ګوري او شهادت ئې هغه وخت قبلوي چه عملاً ئې اجتماع ته ښه امتحان ورکړې وي.هغه څه چه اسلام ئې په پوره مومن او مسلمان کښې غواړي او خوښه وي ئې په دې آيتونو کښې ئې بيان په ښه شان شويدي:
(لَّيْسَ الْبِرَّ أَن تُوَلُّواْ وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَـكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِوَالْمَلآئِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّآئِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ وَأَقَامَ الصَّلاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُواْ وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاء والضَّرَّاء وَحِينَ الْبَأْسِ أُولَـئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَـئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ البقره آ:۱۷۷) نيک عمل يوازې دانه دی چه خپل مخونه دمشرق او مغرب خواته واړوئ. لويه نيکي دهغه چانيکي ده چه په خدای او دقيامت په ورځ، په ملکو، په کتابونو او په پيغمبرانو ايمان راوړي او مال ورکوي سره له دې چه ورته ګران وي خپلوانو ته يتيمانو ته محتاجو ته، مسافرو او سوالګروته او لګوي ئې دغاړو په ازادولو کښې او مونځ کوي. زکات ورکوي او پخپل عهد وفا کوي کله چه عهد وکړي(او خاص ګرزوو) صبر کوونکی په سختيو، کړاوونو او په جنګ کښې. داډله هماغه کسان دي چه صادقان دي په دين کښې او هم دوی دي متقيان. په دې آيت کښې پس له ايمانه اول مال ورکول خپلوانو، يتيمانو، مسکينانو، پرديسيانو، سوالګروته او دغلامانو دازادولو دپاره نيک کار ګڼل شوی او پس له هغه مونځ او زکات.
دلته د زکات ذکر دا ښيي چه يوازې د زکات ورکړه کافي نه ده بايد سربيره په زکات نور مال هم په خيريه چارو کښې دحاجت خاوندانو ته ورکړشي. وفا په عهد او په شدايدو کښې صبر او ثبات هم داصلي نيکۍ مهمه برخه ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

رښتياني ايمان او اسلام له خداى اورسول او له فى سبيل الله جهاد سره داسې ټينګه مينه غواړي چه نورې مينې ئې په مقابل کښې دوجود اظهار ونکړى شي ځکه الله تعالى فرمائى:

(قُلْ إِن كَانَ آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَآؤُكُمْ وَإِخْوَانُكُمْ وَأَزْوَاجُكُمْ وَعَشِيرَتُكُمْ وَأَمْوَالٌ اقْتَرَفْتُمُوهَا وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا وَمَسَاكِنُ تَرْضَوْنَهَا أَحَبَّ إِلَيْكُم مِّنَ اللّهِ وَرَسُولِهِ وَجِهَادٍ فِي سَبِيلِهِ فَتَرَبَّصُواْ حَتَّى يَأْتِيَ اللّهُ بِأَمْرِهِ التوبه آ:۲۴)

وو ايه ! (اى محمده)که دي ستاسو پلرونه، ستاسو زامن، ستاسو وروڼه، ستاسو ميرمنې، ستاسو خپلوان او هغه مالونه چه پيدا کړي مو دي او هغه تجارت چه دبازار له سړيدو څخه ئې په ويره کښې ياست او هغه استوګنځي چه خوښ مو دي له پاک الله له رسول الله اوله فى سبيل الله جهاد څخه زيات محبوب، نوبيا دخداى عذاب ته سترګې په لاره اوسئ. په دې آيت کښې هغه ټول شيان چه انسان ورسره ډيره مينه لري او په هر چا له هرڅه نه ګران دي ياد شويدي اوبيا ويل شوي که ددغو ټولو په مقابل کښې دخداى، درسول اوفى سبيل الله جهاد پله درنه نوي دالهي عذاب مستحق ياست او دغه راز ايمان هغه ايمان نه دى چه دفلاح موجب ګرزي.

تش په ژبه ايمان څه ايمان نه دى بلکه ايمان يوه راسخه عقيده ده چه له زړه سره نه شکيدونکى تعلق لري.

قرآن پخپله دايمان په باب وائي: (قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُل لَّمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِن قُولُوا أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ –الحجرات آ:۱۴) باديه نشينو عربوو ويل چه ايمان مو راوړى. وو ايه (ورته) ايمان مو نه دى راوړى ليکن ووائ منقاد شوي يو حال دا چه ايمان مو زړونو ته نه دى ننوتى.

هغه ايمان چه زړونو ئې مزه ليدلې ده له هرڅه نه خوږدى او دغه ايمان هرڅه کولى شي. ايمان بايد کامل وي ناقص او نيمګړى ايمان څه ګټه نلري. الله تعالى فرمايي:

(أَفَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْكِتَابِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ فَمَا جَزَاء مَن يَفْعَلُ ذَلِكَ مِنكُمْ إِلاَّ خِزْيٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ يُرَدُّونَ إِلَى أَشَدِّ الْعَذَابِ البقره آ:۸۵) آيا ايمان راوړئ دکتاب په يوه برخه او په بله برخه کافر کيږئ څوک چه له تاسو څخه دغسې کوي د هغه جزا نه ده مګر رسوايي ده ددنيا په ژوند کښې او د قيامت په ورځ به سخت ترين عذاب ته ورګرزول کيږي. دا ځکه چه ايمان تجزيه نه قبلوي او دخداى کتاب داسې نه دى چه څوک به ترينه څه اخلي او څه به ردوي. دخداى امر همدغه دى چه وايي:

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ ادْخُلُواْ فِي السِّلْمِ كَآفَّةً –البقره آ:۲۰۸) اى مومنانو ننوزئ په ټول اسلام کښې. ننوتل دا نه دي چه سړى يوه پښه له دروازې نه دننه کړي او نور دباندې ولاړ وي.

اسلام ډېر احکام لري د اسلام شرعي احکام چه د خداى له لوري نازل شويدي عملي تطبيق غواړي او تعميل ئې حتمى دى.

په اسلامى هيوادونو کښې که اسلامي شريعت جاري نه وي او د خداى داحکامو خلاف فيصلې او اجراآت کيږي دغسې نظام ته اسلامي نظام نشو ويلى.

په اسلام کښې دخداى له حکمه مخالف حکم دچليدو نه دى، اصلي حکومت دخداى حکومت دى د اسلام زما مداران دخداى داحکامو چلوونکي او تطبيقوونکي دي. الله پاک خپل پيغمبرته وايي: (فَاحْكُم بَيْنَهُم بِمَا أَنزَلَ اللّهُ –المايده آ:۴۸) نو حکم وکړه د دوى تر منځ په هغه څه چه خداى نازل کړيدي، په بل آيت کښې وائي: (وَمَن لَّمْ يَحْكُم بِمَا أَنزَلَ اللّهُ فَأُوْلَـئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ– المايده آ:۴۴) اوهر څوک چه حکم ونکړي دهغه څه موافق چه خداى نازل کړيدى نو دغه ګروه همدوى دي کافران.

اسلام له مومن او مسلمان څخه شجاعت او بهادري غواړي چه بې دخداى له ويرې بله ويره بايد په زړه کښې ونلري اوبې زړه سړى کامل مسلمان کيدى نشي دخداى په او امرو او مناهيو کښې دا امر او نهى هم شته چه وايي: (فَلاَ

(c) ketabton.com: The Digital Library

تَخْشَوُالناس وَاخْشَوْنِ، فَلاَ تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِ –المایده آ:۳ او ۴۴) نو مه ډاریږئ له خلکو نه او وډارشئ له ما څخه یوازې له خدای څخه ډاریدل او له خلکو څخه نه ویریدل د اسلامی احکامو په تعمیل کښې ډیر زیات دخل لري.
د مثال په ډول د عدالت قایمول هغه ګران کاردی چه کله د اشخاصو او کله د یوه قوم د دښمنۍ باعث ګرزي او یو ډارن ویرندونکی سړی نشي کولی چه په دغسې موارد و کښې عدالت وچلوي. په دغسې مورد کښې هغه څوک چه له خلکو ډاریږي یا له خدایه نه ډاریږي په دواړو حالو کښې د عدالت له قیام څخه ډډه کوي او څوک چه هم له خلکو ډاریږي او هم له خدایه نه ډاریږي هغه خو هیڅکله د دغه کار جوګه نه وي. په قرآن کریم کښې چه د عدل کولو او دبی عدالتۍ د مخنیوي په باب ډیر تاکید شوی دا هم ویل شوي دي:(وَلاَ يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَآنُ قَوْمٍ عَلَى أَلاَّ تَعْدِلُواْ اعْدِلُواْ هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى المائده آ:۸) او باعث دې نکړي تاسې د قوم دښمني په دې چه انصاف ونکړئ، عدل وکړئ، عدل زیات نږدې دی تقوی ته. په یوه بل آیت کښې وایي: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ كُونُواْ قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاء لِلّهِ وَلَوْ عَلَى أَنفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدَيْنِ وَالأَقْرَبِينَ إِن يَكُنْ غَنِيًّا أَوْ فَقَيرًا فَاللّهُ أَوْلَى بِهِمَا فَلاَ تَتَّبِعُواْ الْهَوَى أَن تَعْدِلُواْ-النساء آ:۱۳۵) ای مومنانو اوسئ استوار په انصاف، شهادت ورکوونکي د خدای د پاره که څه هم ستاسو په ضرروي یا ستاسې د مور و پلار او خپلوانو په ضرروي، غني وي که فقیر خدای په دوی زیات مهربان دی، پیروي مه کوئ د نفسي هوا په عدالت کښې.
عدالت قایمول طبعاً له ظلم سره مقابله او مجادله غواړي او مومن ته دا اجازه نه ورکوي چه په خپله مظلوم واقع شي یا بل مسلمان د مظلومیت په حال کښې وویني او بې تفاوته پاتې شي. رسول الله(ص) وایي:(انّ اعظمَ الجهَاد عندَ اللّه کَلمَةُ عَدل عندَ امَام جَابِرٍ ابوداؤد-ترمذي) لوی جهاد د خدای په نزد د عدل کلمه ده د ظالم امام په مخکښې. د اسلام ټول واجبات بیانول او اسلامی تربیه او اخلاق په تفصیل سره ښودل په دغه مختصر بحث کښې نه ځایږي. دلته همدومره یادونه بس ده چه اسلام د مسلمانانو په ژوندانه، په اقتصادي، اجتماعي او سیاسي لحاظ حاکمیت لري چه دغه حاکمیت په تشریعي برخه کښې د قانون په حیث کامل تطبیق غواړي. له بلې خوا اسلام د تهذیب النفس او روحي تزکیې په لحاظ په ثقافت او کلتور کښې ژوري ریښې لري چه د فرد او جامعې په جوړښت کښې ئې اخلاقي او تربیوي اغیزې څرګندې دي.
اوس چه د اسلام ماهیت او حقیقت په کلي او اجمال ډول څه نه څه وښودل شو نو وبه ګورو چه اسلام څنګه جامعه جوړه کړه؟ او څنګه افراد ئې جوړ کړه؟ په دغو دواړو برخو کښې د اسلام حقیقت نور هم ښه څرګندیږي او د اسلام پیژندنې په باب ښه مرسته کوي.

اسلامی جامعه جوړول

کله چه حضرت محمد مصطفی(ص) په مکه مکرمه کښې خپل رسالت د اسلام په تبلیغ شروع کاوه عرب په مختلفو قبایلو او عشایرو ویشل شوي و او مختلف عقایدئې درلوده یعنی له قبیلوي تعصبونو او دښمنیو سره ئې په افکارو او معتقداتو کښې هم تشتت او اختلافونه موجود و.
ځینې په دې عقیده وچه نه خدای شته او نه پس له مرګه ژوند. ژوند همدغه دی چه په دنیا کښې دی او مرګ د دهر او زمانې کار دی. قرآن کریم د دغو کسانو دغه عقیده په دې ډول بیانوي:
(وَقَالُوا مَا هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا يُهْلِكُنَا إِلَّا الدَّهْرُ–الجاثیة آ:۲۴) ځینې نور د خدای په وجود قایل وو مګر پس له مرګه ژوند ته نه و قایل. نور خلک د بتانو بندګان و او هري قبیلې د ځان د پاره بیل بت په خدائي منلی و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(ود) دکلب دقبیلي (سواع)دهذیل (یغوث)دمذحج اویمنی قبایلو (نسر)دذی الکلاع (یعوق) دهمدان (لات) دثقیف (عزی) دقریشو اوبنی کنانه (منات) د اوس اوخزرج دقبیلو خدایان و. اوتر دغوټولو بتانو لوی بت (هبل) و.
سربیره په دې ځیني خلک یهودیت ته، ځیني نصرانیت ته قایل و ، چا دملکو بندګي کوله او چا د پیریانو.
اخلاق اوعادات په ډیر منحط حال کښې و ، ښځوته په انساني ارزښت نه وقایل، لوڼې به ئې ژوندۍ ښخولې، غلامان دحیواناتو په څیر ګڼل کیده، فحشاء، ربا ، ظلم او ناروا څه حدود نه درلوده قبیلوي افتخار ، نسبي غرور او خرافات پرستۍ په اذهانو تسلط درلود.
په دغسي حال کښې له دغسي شرایطولاندې چه نه نظم و اونه آئین نه یوملي حکومت و ، نه سیاسي او اجتماعي سازمانونه، له دغسې خلکو نه یو امت جوړول څه اسانه او ارزانه کار نه و.
داسلامي جامعې اساس په مدینهٔ منوره کښې کیښودل شو اودغه جامعه له مهاجرو او انصارو څخه جوړه شوه یعنې یو جزء خواران اوفقیران اوبل جز ئې شتمن اوبډایان وچه په آغاز کښې ئې طبقاتې تضاد موجود و خودغه تضاد داسلام تحت الشعاع واقع شو اومینه په هرڅه غالبه شوه.
دمکې مسلمانانو داسلام دپاره خپل کورونه اومالونه په مکه کښې پریښودل، له خپلو ډیرونږدې عزیزانو څخه جلا شوه او مدینې ته دبیوزلو پردیسیانو په حیث راغله. انصارودوی ته داسلامی جذبې په تقاضا په ډیره مینه کورونه او ځایونه ورکړه اوپه دوی باندی ئې پیرزوینه ډیره زیاته وه.
مهاجرین فقیران و اومدینې ته دپردیسیانو په حیث راغله، انصارچه دمدینې اصلي اوسیدونکي اوشتمن خلک و ، دوی ته ئې پخپلو کورونو کښې ځای ورکړاو خپله شتمني ئې ورسره شریکه کړه حتی چه دانصارویوه تن یوه مهاجرته وویل: زه دوه میرمنې لرم هره یوه چه ستاخوښه شي هغه به طلاقه کړم چه ته ئې په نکاح واخلې.
دمهاجرینو هغه فداکاري چه داسلام ددین دپاره ئې خپل هرڅه دمکې قریشوته پریښوده او دوی یوسراو دوه غوږه مدینې ته راغله او دانصارو دغه ایثارچه د اسلام په جذبه ئې مهاجرینو سره هر راز مادي اومعنوي مرستې وکړې په بل عبارت دشتمنو اونیستمنو دغه راز ائتلاف او دیوې جامعې تشکیل دنن ورځې داقتصادي ګټو اوطبقاتي تضادپه منطق نه برابریږي.
داجامعه په اسلامي اخوت اومشترکه عقیده بنا وه او د (انما المؤمنون اخوة) په اساس رسول الله (ص) دمهاجرو اوانصارو ترمنځ د ورورولۍ تړونونه قایم کړه. په دې ورورولۍ کښې عرب او عجم ، غلام اوبادار، تور اوسپین فرق نه درلود اودمنافعو تصادم پکښې څه درزنشو اچولی.
دانصارو ایثارپه قرآن کریم کښې داسې ستایل شویدی.
(یُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ ولايَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِّمَّا أُوتُوا وَيُؤْثِرُونَ عَلَى أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ الحشر آ: ۹)یعنې دوی محبوب او عزیزګڼې هغه چه دوی ته هجرت کوي او څه چه مهاجروته ورکول کیږي انصار پخپلوزړونو کښې څه حسد نه حس کوي، له ځانه نورمقدم او غوره ګڼي که څه هم دوی پخپله محتاج او اړ وي.
دا آیت هغه حال بیانوی چه ډیرمالونه د (فئي) په صورت یعنې بې جنګه د رسول الله (ص) لاس ته ورغله او هغه ئې ټول په مهاجرو وویشل او دانصار دوو تنوته پکښې برخه ورکړه شوه چه هغوی څه نلرل او نور ټول انصار بې برخې پاتې شوه.
دغه ویشنه په دې لحاظ وه چه دمهاجرو او انصارو ترمنځ څه نه څه مالي موازنه اوتسویه مراعات شي مګر بیائې هم انصاروکښې څه رخه پیدا نکړه او دمهاجروحق ئې مقدم وګڼه.
هغه مثالي جامعه چه اسلام دحضرت محمد (ص) له وخته دحضرت عمر (رض) دوهم خلیفه ترشهادته او وروسته تر هغه هم کله کله دنیا ته وړاندې کړه یوه داسې جامعه وه چه سیاسي قدرت پکښې بې کبره اوبې غروره دډیرصالح خدمتګارپه حیث استعمال شو او عدالت، تقوی، مساوات، حریت، قناعت اوپه نفس حاکمیت ئې هغه ښکاره خصوصیتونه او ممیزات وچه نظیرئې بیا چاونه لید.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اسلامي جامعې په جوړولو کښې جهاني او عالمي نظر دخيل و او د محيط و ماحول له سطحې نه ئې مقام ډير اوچت و. په داسې حال کښې چه عربو قبيلوي ژوند درلود او ملي قدرت لا نه و متشکل شوی حضرت محمد(ص) د قرآن په لاربنوونه د قوميت او وطنيت له ساحې نه بهر خپل رسالت د ټولو خلکو او عالميانو دپاره وګڼه او په عربو پورې محصور پاتې نشو. د قرآن کريم دا آيتونه:

(وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ- سوره انبيا آ:١٠٧) (وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا كَافَّةً لِّلنَّاسِ بَشِيرًا وَنَذِيرًا –سبا آ:٢٨)

(وَأَرْسَلْنَاكَ لِلنَّاسِ رَسُولاً وَكَفَى بِاللّهِ شَهِيدًا -النساء آ:٧٩) دا مطلب په صراحت ثابتوي چه اسلام د دين په حيث او ديوه اجتماعي نظام په حيث ډير وسيع نظر درلود او تعلق ئې له بشريت سره و ځکه د مومنين يا مسلمين په ځای د (عالمين) کلمه او د (ناس) کلمه استعمال شوه او (کَافَّةً لِلنَاسِ) وويل شوه په همدغه اساس ئې په مطلق ډول بني آدم د کرامت خاوند وګڼه او د (وَلَقَدكَرَّمنَابَنِي آدَمَ) اعلاميه ئې خپره کړه چه په هغه زمانه او په هغسې محيط کښې ئې توقع نشوه کيدی.

په دغه اسلامي جامعه کښې هغه مقام او منزلت چه زيد بن حارثه، اسامة بن زيد، بلال حبشي، صهيب رومي، سلمان فارسي او نورو عجمو او مواليو درلود، د دې مترقي عصر په غربي او شرقي ديموکراسۍ کښې ئې مثال نشو موندلی.مونږ وينو او ګورو چه يو زر او څوسوه کاله وروسته په امريکا غوندې هيواد کښې تورپوستکي په څه نظر کتل کيږي.

په نبوي احاديثو کښې د بشر دوستۍ او بشرپالنې درسونه ډير موندلی شو چه هلته د مومنانو يا مسلمانانو په ځای (ناس) ويل شويدی چه په خلک ئې ترجمه کولی شو.

مثلا:(خَيرُ النَّاسِ مَن يَنفَعُ النَّاسَ) خلک په دې پوهوي چه په خلکو کښې بهتر هغه څوک دی چه خلکو ته ئې خير او ګټه رسيږي. په بل حديث شريف کښې راغلي دی:(اَلنَّاسُ عَيَالُ اللهِ وَاَحسَنُ النَّاسِ اِلَى اللهِ اَحسَنُهُم اِلىٰ عَيَالِهِ) يعنې خلک د خدای عيال دي، د خدای په نزد بهترين خلک هغه دي چه د خدای د عيال سره نيکي کوي.

په بل ځای کښې پيغمبر(ص) خلکو ته داسې خطاب کوي:(اَيُّهَا النَّاسُ اِنَ رَبَكُم وَاحِدٌ وَاِنَ اَبَاكُم وَاحِدٌ كُلُكُم مِن آدَمِ وَآدَمُ مِن تُرَابٍ اِنَّ اَكرَمَكُم عِندَ اللهِ اَتقَاكُم لَا فَضلَ لِعَرَبِي عَلىٰ عَجَمِي وَلَا لِاَبيَضَ عَلىٰ اَسوَدَ اِلَا بِالتَّقوىٰ) ای خلکو خدای مو يو دی پلار مو يو دی ټول له آدم څخه ياست او آدم له خاورو څخه دی د خدای په نزد ستاسو ډير مکرم هغه دی چه ډير پرهيزګار دی، عربي په عجمي او سپين په تور څه فضليت نلري مګر په تقوىٰ سره.

طبقاتی جامعه د اسلام په نظر کښې:

په کومه جامعه کښې چه ممتازه طبقه موجوده وي او يو شمير خلک په نورو باندی باداري کوي هغې ته طبقاتي جامعه وائي چه اقليت پکښې د اکثريت په اوږو باروي.

استعمار او استثمار په همدغسې ټولنه کښې وده کوي او ډير خلک دلږو دپاره استعماليږي او قربانيږي.

يو وخت وچه قوي انسان په وحشيانه ډول د ضعيف انسان غوښې خوړې او اوس ئې لاهم وحشيان په همدغه ډول خوري مګر په متمدنو قومونو کښې سرې خوړکی اوس په بل ډول ده او هغه دا چه بډايان او د قدرت خاوندان ډير خلک پخپل خدمت کښې په کار اچوي او د هغوی د کار او زيار په ګټه چړچې کوي خو هغوي ته ډير لږ څه ورکوي چه د دوی خدمت ته ژوندي پاتې شي.

دغه لوړه او ممتازه طبقه چه د ملاکانو، بډايانو، سردارانو، خانانو يا صاحبانو په نامه ياديږي او فئوډالان ئې عصري نوم دی د دې عصر په ډيروجوامعو کښې د حاکمې طبقې په حيث په خلکو مسلط دي دا طبقه خلک په قرآن کريم کښې(مترفين)، (ملاء)، (اکابر) بلل شويدي او په متعددو آيتونو کښې ئې يادونه په دې ډول شويده:

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱-(وَمَا أَرْسَلْنَا فِي قَرْيَةٍ مِّن نَّذِيرٍ إِلَّا قَالَ مُتْرَفُوهَا إِنَّا بِمَا أُرْسِلْتُم بِهِ كَافِرُونَ -سبا آ:۳۴) یعنې هرې قریې ته موچه استازې لیږلي بډایانو او د نعمت خاوندانوئي ویلي دي څه چه تاسو راوړیدي نه ئې منو. په دې آیت شریف کښې الله تعالی حضرت محمد(ص) په دې پوهوي چه د قریشو د سردارانو او شتمنو په سرکشۍ او نافرمانۍ مه خوابدی کیږه په هر وخت کښې مالدار او متنعمانو له پیغمبرانو سره مقابله کړیده او د خدای احکاموته ئې غاړه نده ایښې.

۲ (وَكَذَلِكَ مَا أَرْسَلْنَا مِن قَبْلِكَ فِي قَرْيَةٍ مِّن نَّذِيرٍ إِلَّا قَالَ مُتْرَفُوهَا إِنَّا وَجَدْنَا آبَاءنَا عَلَى أُمَّةٍ وَإِنَّا عَلَى آثَارِهِم مُّقْتَدُونَ -الزخرف آ:۲۳) مطلب داچه تر تا دمخه هم د هرې قریې شتمنو او آسوده حالوکسانو د خدای هر استازې ته همدغه ویلي دي چه مونږ د پلرو او نیکونو زړه لار نه پریږدو او په تا پسې نه ځو.

۳-(وَقَالَ الْمَلَأُ مِن قَوْمِهِ الَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِلِقَاءِ الْآخِرَةِ وَأَتْرَفْنَاهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا مَا هَذَا إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يَأْكُلُ مِمَّا تَأْكُلُونَ مِنْهُ وَيَشْرَبُ مِمَّا تَشْرَبُونَ -المومنون آ:۳۳) دلته د هود یا صالح (ع) د قوم سرداران او مالداران په ګوته شویدی چه په آخرت ئې باور نه درلود او په کفر ټینګ د آسوده ژوند خاوندان و او قوم ته ئې ویل: دی هم تاسو غوندې بشردی هغه څه خوري چه تاسو ئې خورئ او هغه څه څکي چه تاسو ئې څکئ.

٤-(وَكَمْ أَهْلَكْنَا مِن قَرْيَةٍ بَطِرَتْ مَعِيشَتَهَا فَتِلْكَ مَسَاكِنُهُمْ لَمْ تُسْكَن مِّن بَعْدِهِمْ إِلَّا قَلِيلاً -القصص آ:۵۸) ډیر ځله موتباه کړیده قریه چه په معیشت کښې ئې له حده تیری کړی نو دا دي د دوی استوګنځي چه وروسته تر دوی پکښې خوک نه او سیږي مګر ډیر لږ کسان.

یعنې عیاشي او په عیش کښې افراط د تباهی موجب دی.

۵-(قَالَ الْمَلأُ مِن قَوْمِهِ إِنَّا لَنَرَاكَ فِي ضَلاَلٍ مُّبِينٍ -الاعراف آ:۶۰) نوح علیه السلام ته ئې د قوم سردارانو او سرکردګانو وویل: مونږ تا په ښکاره ضلالت کښې وینو.

٦-(قَالَ الْمَلأُ الَّذِينَ كَفَرُواْ مِن قَوْمِهِ إِنَّا لَنَرَاكَ فِي سَفَاهَةٍ وِإِنَّا لَنَظُنُّكَ مِنَ الْكَاذِبِينَ -الاعراف آ:۶۶) هود علیه السلام ته ئې د قوم کافرو سردارانو وویل: مونږ هرګوره تا په سفاهت کښې وینو او د دروغجنو له جملې څخه دې ګڼو.

۷-(قَالَ الْمَلأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُواْ مِن قَوْمِهِ لِلَّذِينَ اسْتُضْعِفُواْ لِمَنْ آمَنَ مِنْهُمْ أَتَعْلَمُونَ أَنَّ صَالِحًا مُّرْسَلٌ مِّن رَّبِّهِ قَالُواْ إِنَّا بِمَا أُرْسِلَ بِهِ مُؤْمِنُونَ. قَالَ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُواْ إِنَّا بِالَّذِيَ آمَنتُمْ بِهِ كَافِرُونَ -الاعراف آ: ۷۵ او ۷۶) د صالح علیه السلام د قوم سرکښو اشرافو د قوم ضعیفو مومنانو ته وویل: ایا تاسو پوهیږئ چې صالح علیه السلام د خپل خدای استازی دی، هغوی وویل مونږ هرګوره دده په رسالت ایمان لرو متکبرانو وویل مونږ په ټینګه د هغه څخه منکر یو چه تاسي پرې ایمان لرئ.

۸-(قَالَ الْمَلأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُواْ مِن قَوْمِهِ لَنُخْرِجَنَّكَ يَا شُعَيْبُ وَالَّذِينَ آمَنُواْ مَعَكَ مِن قَرْيَتِنَا أَوْ لَتَعُودُنَّ فِي مِلَّتِنَا-الاعراف آ:۸۸) د شعیب علیه السلام د قوم متکبرو سردارانو وویل: اې شعیبه هرګوره به تا او هغه کسان چه په تا ئې ایمان راوړی له قریې څخه باسو یا به بیرته زمونږ دین ته راګرځئ.

۹-(وَقَالَ الْمَلأُ مِن قَوْمِ فِرْعَونَ أَتَذَرُ مُوسَى وَقَوْمَهُ لِيُفْسِدُواْ فِي الأَرْضِ وَيَذَرَكَ وَآلِهَتَكَ-الاعراف آ:۱۲۷) د فرعون د قوم سردارانو فرعون ته وویل: ایا موسی او دده قوم پریږدې چه په ځمکه کښې فساد ونه کوي او ستا عبادت او ستا دبتانو عبادت پریږدي.

۱۰-(وَكَذَلِكَ جَعَلْنَا فِي كُلِّ قَرْيَةٍ أَكَابِرَ مُجَرِمِيهَا لِيَمْكُرُواْ فِيهَا وَمَا يَمْكُرُونَ إِلاَّ بِأَنفُسِهِمْ وَمَا يَشْعُرُونَ-الانعام آ:۱۲۳) په دې آیت کښې د (ملا) کلمه په (اکابر) بدله شویده چه دواړه یوه معنی لري.

الله تعالی وایي په هره قریه کښې مو اکابر مجرمان پیدا کړیدي چه پکښې مکر او امکاري کوي. د دوی مکر په حقیقت کښې له ځان سره دی مګر دوی نه پوهیږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

له دغواو دغسي نورو آيتونو څخه دا حقيقت ډير ښه څرګنديږي چه د قرآن په نظر کښې چه د اسلام نظر هم دی اکابر، سرداران او بډایان ځومره منفوردي.
ځوک چه د قرآن په اقتضا او تقاضا پوه وي هغه پوهيږي چه په اسلامي جامعه کښې د ممتازي طبقې د پاره ځای نشته. په اسلام کښې هغه بډای او مالدار ته هرکلی وايه شي چه تجارت او معامله ئې له خدای سره وي لکه چه په خپله خدای (ج) وايي:(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَى تِجَارَةٍ تُنجِيكُم مِّنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنفُسِكُمْ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ -الصف آ:۱۰ او ۱۱) اي مومنانو! ایا دلالت وکړم تاسو ته په داسي تجارت چه نجات درکړي له دردناک عذاب څخه، ایمان راوړئ په خدای او رسول ئې او جهاد وکړئ د خدای په لار کښې په خپلو مالونو او نفسونو دا ستاسو د پاره خیر دی که پوه شئ. له خدای سره معامله او تجارت له سرا و ماله تیریدل دي د دې تجارت سند داسي ثبت شوید ی:
(إِنَّ اللّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُم بِأَنَّ لَهُمُ الجَنَّةَ -التوبه آ:۱۱۱) بې شکه الله تعالی پیرودلي دي له مومنانو څخه د دوی نفسونه او مالونه په دې چه د دوی د پاره به جنت وي نو هر کله چه د دوی سر او مال د خدای مال دی بډایان د دې معاملې په اساس مکلف دي چه د خدای په حکم به وږی مړوي. لوڅ به پټوي او ضعیفان به قوي کوي او په پښو به ئې دروي.
هغه بډایان چه د غه کارنکوي اسلام ئې ردوي او له ځانه ئې شړي لکه ثعلبه چه قصه ئې په قرآن کښې پدی ډول ده:(وَمِنْهُم مَّنْ عَاهَدَ اللّهَ لَئِنْ آتَانَا مِن فَضْلِهِ لَنَصَّدَّقَنَّ وَلَنَكُونَنَّ مِنَ الصَّالِحِينَ فَلَمَّا آتَاهُم مِّن فَضْلِهِ بَخِلُواْ بِهِ وَتَوَلَّواْ وَّهُم مُّعْرِضُونَ -التوبه آ:۷۵) له دوی څخه دي هغه ځوک چه خدای سره ئې عهد کړی وچه که راکړشي مال هرګوره به ئې صدقه کوو او یو به له نیکانو څخه کله چي دوی ته خدای له خپل فضل څخه ورکړه بخل ئې وکړاو له عهده وګرځیدل او دوی دي اعراض کوونکي.
تفسیر:
ثعلبه د حاطب انصاري ځوی پیغمبر (ص) ته عرض وکړ چه د بډای کیدو دعا ورته وکړي پیغمبر (ص) که هر څه ورته وویل چه همدغه حال در ته ښه دی هغه خپله غوښتنه بیا بیا کوله حضرت محمد(ص) بیا ورته وویل ایا دادي نه ده خوښه چه زما د قدم نقش تعقیب کړي او په هغه څه پسي هڅه و نکړي چه شکرئي نشي په ځای کولی. ثعلبه بیا اصرار وکړ او عهد ئې وکړ چه که خدای ئې بډای کړي حقوق به ئې په کامل ډول اداکړي. پس له هغه ورته پیغمبر دعا وکړه او د ثعلبه په اوزو کښې دومره برکت پیدا شو چه مجبور شو د مدینې نه د باندې کلي ته ووزي د ثعلبه په اوزو او مال کښې نور هم دومره زیات والی راغی چه د جمع او جمعی لمونځ ترې پاتې شو او مال ته ئې مخه شوه.
څه موده وروسته چه د پیغمبر (ص)لخوا د زکات غونډولو عاملین ورغله بالاخره ئې د زکات له ورکولو نه انکار وکړ او دغه خبر رسول الله(ص) ته راورسیده چه درې ځله ئې وویل (ویح ثعلبه) افسوس دی د ثعلبه په حال او دا آیتونه هم د همده په باب نازل شول. د ثعلبه خپلوانو چه دغه خبر ثعلبه ته ورووړ هغه په اکراه سره د پیغمبر (ص)حضور ته د زکات له مال سره راغی خو پیغمبر د هغه زکات قبول نکړ او ثعلبه د شرم او عار په وجه آه وفریاد شروع کړ او په سرئې خاورې باد کړې خو دا هرڅه د ظاهري بدنامی د پاره و او په زړه کښې ئې نفاق پټ و ځکه چه ده زکات لکه جزیه ګڼله.
وروسته د پیغمبر (ص) له وفاته ثعلبه چه د زکات مال ابوبکر صدیق (رض) ته راوړ هغه هم رد کړ او وروسته تر هغه عمر فاروق (رض) هم د هغه زکات مردود وګاڼه او دغه راز بډای له اسلامی جامعې نه طرد شو.
په اسلام کښې که په صریح ډول طبقاتي تيټ وپاس په همدغه نامه نه وي رد شوي په اقتضائي ډول ئې په دې آیتونو کښې دغه راز نظام غندلی او ردکړیدی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(إِنَّ فِرْعَوْنَ عَلَا فِي الْأَرْضِ وَجَعَلَ أَهْلَهَا شِيَعًا يَسْتَضْعِفُ طَائِفَةً مِّنْهُمْ يُذَبِّحُ أَبْنَاءهُمْ وَيَسْتَحْيِي نِسَاءهُمْ إِنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ وَنُرِيدُ أَن نَّمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا فِي الْأَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ وَنُمَكِّنَ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ وَنُرِي فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا مِنْهُم مَّا كَانُوا يَحْذَرُونَ- القصص آ:۴) هرګوره فرعون تکبر وکړ په ځمکه کښي او وئي ګرزاوه دځمکې اهل طايفي طايفي چه ضعيفه ئي کړه يوه طايفه ترينه وژل ئي دهغوي زامن او ژوندی ئي پريښودې دهغوی لوڼې، هرګوره ؤ دی له مفسدانو څخه. غوښتل موچه احسان کيږدو په ضعيفانو باندی په ځمکه کښي او وګرزوو دوی پيشوايان او وګرزوو دوي وارثان (دفرعون دملک) او ځای ورکړو دوی ته په ځمکه کښي او وښيو فرعون او هامان ته او ددوی لښکروته دبني اسرائيلو له لاسه هغه عذاب چه فرعونيان ترينه ويريدل.

داآيتونه دا رابښيي چه خدای دا نه خوښوي چه څوک خلک طايفي طائفي کړي او يوه ضعيفه او ذليله کړي لکه فرعون چه بنی اسرائيل همدغه شان کړه او خدای ورته موسی پيدا کړ. که څوک يوه طايفه ټيټوی اولاندې کوي ئي او نور لوړوي نو الهی سنت هغه ضعيفان قوي کوي او لوړه ممتازه طبقه پرې تباه کوي. په همدغه اساس په صدر اسلام کښي دحضرت عثمان (رض) ترخلافته په اسلامي جامعه کښي طبقاتي ټيټ او پاس نه و او اسلامي سياست داجتماعي عدالت او مساوات په بناء دبرترۍ او کهترۍ احساس محوه کړی ؤ.

که چيرې اوس هم اسلامي اصول او اساسونه په يوه جامعه کښي تطبيق شي د طبقاتي تضاد دپاره مجال نه پيدا کيږي. په اسلام کښي حاکمه طبقه هم په خلکو حاکمه نه وه بلکه دخدای د احکامو مجريه قوه وه. داسلام خليفه دربان او پاسبان نه درلود نه دربار و نه درباري جاه وجلال. نا اشناسړی دظواهرو له مخې دخليفه او دبل سړي فرق نشو کولی، بشري تاريخ داسلامي خلافت نظير په بل هيڅ نظام کښي نشي ښودلی.

عمر ابن الخطاب (رض) خو پريږده دهغه ثاني عمر ابن العزيز هم ثاني نلري. دحضرت ابوبکر (رض)او حضرت علي کرم الله وجهه حال خو هم هر چاته معلوم دی چه اجتماعي اقتدار ئي لکه يو ستر امانت وګاڼه او هيڅکله ئي دخپل شخصي او نفسي خواهشاتو دپاره استعمال نکړ او زعامت ئي دمثل اعلی په حيث راتلونکو زمانو ته تاريخي يادګار پريښود.

هغه اسلامي جامعه چه حضرت محمد (ص) ئي باني او معمار و او خپلو خليفه ګانو ته ئي دامانت په ډول پريښوده اساسونه ئي دادي:

مساوات:

داسلام په اجتماعي اصولو کښي يو مهم اصل مساوات دی ځکه ئي عرب او عجم تور او سپين مساوي ګڼلی او انساني کرامت ئي دهربني ادم دپاره يو شان منلی دی.

څه شی چه په دغه کرامت کښي زياتوالی راولي هغه تقوی ده او بس. داسلام لوی رهبر حضرت محمد (ص) دوه ځله يو ځل په سوره کهف (آ: ۱۱۰) او بل ځل په سوره فصلت (آ: ۶) کښي دخدای له لوري مامور شوی چه خلکو ته ووايي: (انما أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يُوحَى إِلَيَّ) زه هرګوره تاسو غوندي بشريم وحی راته راځي. يعني بې ليدنه چه دالهي وحی په وسيله مې معرفت نصيب کيږي نو رنو تاسو غوندي يو بشريم او له تاسو نه امتياز نلرم.

په همدغه اساس به پيغمبر (ص) په هغو موارد و کښي چه وحی به نه وه موجوده دخپلو اصحابو رايه غوښتله او خپله رايه به ئي هم خرګندوله که دده رايه به په اقليت کښي وه دهغوی په رايه به ئي عمل کاوه او خپلې رائي ته ديوه فرد له رائي نه په زيات اهميت نه و قايل.

په عمل کښي هم رسول الله (ص) په دسته جمعي چارو کښي له نورو سره مساوي برخه اخيسته که مسجد به ئي جوړاوه خپلو اصحابو سره به ئي تيږې او خاورې راچلولې که دغزا دپاره به ئي خندق کينوده دهغوی په شان به ئي کلنګ واهه او خاورې به ئي ايستلې، په غزاګانو کښي به ئي عملاً برخه اخيسته او دجنګ په ميدان کښي له هرچانه زيات صابر و. له شاقه خدماتو نه ئي ډډه نه کوله او په معيشت کښي ئي برخه له نورونه خواره وه، خپل نفس ئي ډير خوار ساته تن اسائي ئي په ځان حرامه کړې وه. په داسې فرش به څملاسته چه تغمې به ئي دده په مبارک وجود کښي څرګندې وې.د

(c) ketabton.com: The Digital Library

اربشو په ډوډۍ به ئې هم نس نه مړاوه او ډېرلږ وخت د پاره به ئې هم په کورکښې د دنیا مال دومره نه ساته چه موقتاً په بډایانو کښې حساب شي.

دغنیمت او د (فئي) مالونه به ئې په خلکو ویشل او ډېرخه به ئې یو اوبل ته ورکول خو په خپله به ئې شپه په لوږه تیرو له یعنې په دغه برخه کښې ځانته په مساوي حق هم نه و قایل.

په دنیا کښې به هیڅ داسې مشر یا رهبر نه وي تیرشوی چه خپلو پیروانو سره په هرکارکښې دیوه کارګرپه حیث عملاً شریک او سهیم وي او دمالونو په ویش کښې بې برخې یا ډېرې لږې برخې خاوند وي.

درسول الله (ص) دغه رویه او دده نور اخلاق اوصفات په تربیوي ډول دومره موثر و چه دده په اصحابو کښې ئې ترډیره وخته عمیق روحي نفوذ مشهود و.

تردہ ډیر وروسته د اسلام ددوهم خلیفه حضرت عمر (رض) په خلافت کښې دیوه یهودي دعوی په حضرت علی کرم الله وجهه باندې خلیفه ته وړاندی شوه هغه حضرت علي احضارکړاو د یهودي په څنګ کښې ئې دفیصلې دپاره ودراوه ځکه چه په اسلام کښې دمساوات او عدالت تقاضا همدغه وه چه مدعي او مدعي علیه مساوي وګڼل شي او څنګ په څنګ ودرېږي که څه هم یو حضرت علي د حضرت محمد (ص) د تره ځوی او ځوم وي او د اسلام د پاره ډیر زیات خدمتونه کړی وي او بل یهودي وي چه له اسلام سره ټینګ عناد لري.

کله چه حضرت عمر (رض) له یهودي سره خبرې کولې د یهودي اصلی نوم ئې واخیست او چه حضرت علی کرم الله وجهه ته ئې خطاب کاوه نو د ابوالحسن په نامه ئې یادکړ په دغه وخت کښې د حضرت علي په وچولي کښې دغضب آثار ولیدل شوه ځکه حضرت عمر (رض)ورته وویل:

په دې خوابدی ئې چه دعدالت په محضرکښې له یوه یهودي سره په مساوي ډول ولاړئې. حضرت علی کرم الله وجهه وویل:

نه داسې نه ده بلکه په دې وجه متاثریم چه دمساوات د اصل رعایت دې ونکړ زه دې په کنیه نامه ابوالحسن یعنې دحسن پلار وبللم او یهودي دې په خپل نامه یادکړ یعنې زما احترام دې له هغه نه زیات وکړ. حضرت عمر (رض) په ځواب کښې ورته وویل: داکار دعادت له مخې شویدی تاته معلومه ده چه ما همیشه ته د ابوالحسن په نامه یادکړی ئې او اوس هم ستا همدغه نوم عادتاً خولی ته راغی زما قصد دا نه و چه دمساوات اصل له پښولاندې کړم. پس له هغه حضرت علی کرم الله وجهه متسلی شو.

درسول الله (ص) په زمانه کښې چه قریشو ځانونه له نورونه ډیر پورته ګڼل اومریان او موالي ئې ډیر حقیر او ذلیل ګڼل رسول الله (ص) دخپلې عمې لور (زینت بنت جحش) زیدبن حارثه ته په نکاح کړه چه دده له موالیو څخه و او په جزیرة العرب کښې دغه کارله عرف او عادت نه بیخي مخالف و او هیچائې توقع نشوه کولی له دغه حساسیت سره محمد (ص) په دغه ازدواج د اسلامي مساوات اصل معراج ته ورساوه چه یولوی انقلابي حرکت ورته ویلی شو.

کله چه رسول الله (ص) دمهاجرینو او انصاروترمنځ د ورورولۍ (مواخات) تړون کاوه نوخپل تره حمزه (رض)ئې له خپل مولی زید سره ورور وګرزاوه او ابوبکر (رض) ئې له خارجة ابن زید سره د ورورۍ په تار وتاړه.

حضرت عمر(رض) د اسلام دوهم خلیفه چه په اسلامي سنتو ډیر ټینګ و دمساوات رعایت ئې په ډیر اهتمام کاوه. یوه ورځ چه دی په مکه کښې ګرځیده وئې لیده چه خدمتګاران ولاړدي او سرداران په ډوډۍ ناست دي ځکه ئې په قهرسردارانو ته وویل: څه وجه ده چه څوک ځانونه له خپلو خدمتګارانو نه غوره ګڼي او سمد لاسه ئې خدمتګاران له سردارانو سره په ډوډۍ کښینول.

ده دمساواتو لحاظ دومره ساته چه دقحط په کال چه په (عام الرماده)شهرت لري او غوړي پکښې چاته نه رسیده ده هم دغوړیو له خوراک نه ځان پرهیزکړاو دنورو په شان به ئې تیل خواړه.

دتیلو خوراک دی مریض کړاو پوستکی ئې تور و اوښت دغه کارته ترهغه وخته ده دوام ورکړ څو چه په بازارکښې غوړي ډیرشوه او هرچا اخیستلی شوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

همدغه خليفه (حضرت عمر (رض))يوه ورځ يو سړی اويوه ښځه د زنا په حال کښې وليدل او قصدئې وکړچه په هغوی باندې شرعي حد جاري کړي مګر ددې کار د پاره شاهدان په کار و او شرعي اثبات ئې غوښته. حضرت عمر (رض)بې له دينه چه د هغوی نوم واخلي اصحابو ته وويل: که خليفه څوک دزنا په حال کښې پخپلو سترګو ووينې ايا کولی شي چه په هغوی حد جاري کړي. حضرت علی ورته وويل: که ته دهغوی نوم واخلي او بيا د خپلې ادعا داثبات د پاره څلور شاهدان تيرنکړې نو په تاباندې (حد قذف) جاري کيږي. يعنی پدې کارکښې ته چه خليفه يې او يو بل سړی څه فرق نلري او مساوي ياست. هرکله چه هغه وخت نور شاهدان هلته حاضرنه و خليفه ونکړی شوه چه يوازې دخپلې مشاهدې له مخې په هغوی حد جاري کړي او نوم ونه ئې افشا کړي.

مشوره:

پس له وحی نه د اسلامي نظام اساس مشوره ده. رسول الله صلی الله عليه و سلم دخدای له لوري ماموريت درلود چه ددغه اصل رعايت وکړي او په هغو مواردو کښې چه وحی نه وي موجوده دمومنانو په رايه کار وکړي نه داچه خپله رايه معتبره وګڼي او خپل فکر په نورو تحميل کړي.

دهجرت په دريم کال چه قريشو درې زره لښکرمجهزکړ او مدينې ته ئې نژدې د احد د غره په لمنه کښې خپلې خيمې ودرولې چه په مدينه حمله وکړي، رسول الله (ص) ددغه جنګ دطرز او طريقې په باب دخپلو اصحابو مشوره او نظريه غوښته.

دده خپله رايه داوه چه له قريشو سره په مدينه کښې مقابله وکړي چه دوی په محفوظو ځايو نوکښې وي او قريش په لاروکوڅوکښې دمسلمانانو له ضربولاندې وي.

دمنافقانو رئيس عبد الله ابن ابي چه دلومړی ځل د پاره دمشورې حق ورکړی شوی و هغه هم همدغه مشوره ورکړه نورمسلمانان چه په ډير جوش او خروش کښې و دهغوې رايه داوه چه له مدينې نه دباندې احد ته نژدې وجنګيږي او خپل شجاعت په ميدان کښې وښيي.

داکثريت فيصله همدغه وه او دهمدغې فيصلې په اساس پيغمبر (ص) له زروتنو سره له مدينې نه داحد لورته روان شو او په لاره کښې عبد الله بن ابي له خپلو درې سوه تنو سره په دې دليل د اسلام له لښکر نه بيل شو چه زما مشوره ونه منل شوه نو زه هم په جنګ کښې برخه نا خلم. پيغمبر (ص) له اوه سوه تنو سره دجنګ ميدان ته ورغی دجنګ نقشه ئې پخپله ترتيب کړه اوصفونه ئې برابر کړه. هلته ئې وليده چه له يوې درې نه د دښمن حمله د اسلام دلښکرپه ساقه امکان لري ځکه ئې پنځوس تنه غشي ويشتونکي دعبد الله بن جبيرله امر لاندې ديوه مهم ځای په ساتلو موظف کړه چه ددښمنو داحتمالی هجوم مخه ونيسي. په دوی باندې ئې ډيرتاکيد وکړچه مسلمانان غالب شي او که مغلوب تاسو به له دغه ځايه حرکت نه کوئ ځکه چه زمونږ بريا ليتوب په همدغه ځای پورې تړلی دی.

کله چه جنګ شروع شو او د اسلام مجاهدينو لکه: ابودجانه، حضرت علي او نورو خپل زيات شهامت وښود په قريشو کښې تزلزل پيدا شو او تيښته ئې اختيار کړه. مجاهدينو دغه وخت دغنميت مالونو په غونډولو شروع وکړه غشو ويشتونکو چه دغه حال وليد دهغه ځای ساتنه ئې بی ضرورته وګڼله او د غنايمو په هڅه کښې شوه عبد الله ابن جبيرله يو ولسو تنو سره هلته پاتې شو او نور لاړل په دغه وخت کښې خالد بن وليد چه لاپه اسلام نه و مشرف شوی له دووسوو اوپنځو سو سپرو سره ئې ددرې لخوا هجوم راوړ، عبد الله ابن جبيرله خپلو ملګرو سره په شهادت ورسيده او مهاجمينو دشا له خوا په مجاهدينو حمله وروړه. هغه قريش چه دجنګ له ميدانه تښتيدلي و چه دغه عقبي حمله ئې وليده بيرته راوګرزيدل او مسلمانان دغلفت په حال کښې له دووخوا محاصره شوه.

ډير مسلمانان شهيدان شول او درسول الله (ص) مبارک مخ د (ابی قميه) دتيرې په شديد ګذار زخمي شو او يو غاښ ئې هم تلف شو. رسول الله (ص) په ځمکه راپريووت او په دغه وخت کښې درسول الله (ص) دوژل کيدو اوازه خپره شوه، مسلمانانو خپل حواس بايلوده او مضطرب شوه چه رسول الله (ص) دغه وخت په لوړ اواز وويل: (اِلَيّ عِبَادَ اللهِ اَنَا رَسُولُ اللهِ) دخدای بندګانو ماته راشئ زه يم دخدای رسول.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ددې غږ په اورېدو نوې حوصله راپيدا شوه او ډېرش تنه اصحاب د رسول الله (ص) شاوخوا راټول شوه او په ډېر شدت ئې مدافعه شروع کړه او مشرکان ئې تيت وپرک کړل.
دغه د ميدان جنګ چه ډېرلږ مسلمانان له ډېر زيات مجهزلښکرسره مقابل شوه او له ابتدانه د رسول (ص) د رائې په خلاف له مدينې نه بهرشروع شو مسلمانانو ته ئې ډېرلوی تاوان ورساوه او د رسول الله (ص) تره حمزه غوندې مهم شخص پکښې هم شهيد شو. ددغې ماتې اصلي علت هماغه نافرماني وه چه غيښو ويشتونکو د رسول الله (ص) له ډېر تاکيد سره هم هغه اهم ځای پرېښود او په غنيمت پسې لاړل.
د احد په غزا کښې د پيغمبر د رايې په خلاف د مدينې نه بهر جنګ کول او بيا د ده د موکد امر نه سرغړول او سنګر پرېښودل ښائی چه پيغمبر د مشورې غوښتلو او منلو څخه بيزاره کړی وي ځکه ورته الله تعالی په دغه حال کښې هم داسې ارشاد کوي: (فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللهِ آل عمران آ: ۱۵۹) يعنی د دوی له ګناه څخه تيرشه او بخښنه ورته وغواړه له دوی سره په کار کښې مشوره کوه او چه عزم دې وکړنو بيا په خدای توکل لره.
له حضرت علی کرم الله وجهه څخه روايت دی چه له رسول الله (ص) نه پښتنه وشوه چه عزم څه شی دی هغوی وفرمايل: (مُشَاوَرَةُ اَهلِ الرَّاْيِ ثُمّ اِتِبَاعُهُم ابن کثير) يعنې د رائې خاوندانو سره مشوره کول او بيائې پيروي کول عزم دی.
له دې پورته توضيح څخه به دا مطلب ډېر ښه څرګند شوی وي چه قرآن کريم د مشورې د ناکامۍ او مشاورينو د غلطۍ او نافرمانۍ په صورت کښې هم يو لوی پيغمبر بيا په مشوره غوښتلو او منلو مؤظف کوي.
د قرآن کريم دا آيت: (وَأَمْرُهُمْ شُورَىٰ بَيْنَهُمْ -الشوری آ: ۳۸) له هغو کسانو نه د خدای رضامندي ښيي چه کارئې مشوره کول وي او له مشورې نه کار اخلي.

عدالت:

د اسلام عدلي او قضايي برخه د اجتماعي نظام په حيث د انسان سر او مال، کرامت او حريت مصئون ګڼي او د حقوقو حفاظت ئې کوي. د ظلم او ضرر مخه نيسي، فتنه او فساد محکوموي، جنايت او خيانت، فحشا او منکر د جزاء وړ بولي او عدالت د شرعي احکامو په کامل او صحيح تطبيق تامينوي.
په اسلامی شريعت کښې د جرايمو سزاګانې معلومې دي د اسلام اولوالامر حاکم او قاضی مکلف دی چه د خدای احکام د عدل او انصاف له مخې تطبيق کړي او په دغه کار کښې د ضعيف او قوي، د خپل او پردي، د مسلم او غيرمسلم هيڅ فرق ونکړي.
په دې آيت شريف کښې: (لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ -سوره الحديد آ: ۲۵) الله تعالی فرمايي په تحقيق سره مو رسولان استولی، له ښنو ښانو سره او له دوی سره مو کتاب او ميزان هم واستاوه چه خلک په عدل او انصاف قايم شي. په بل آيت شريف کښې وايي: (إِنَّ اللّهَ يَأْمُرُكُمْ أَن تُؤدُّواْ الأَمَانَاتِ إِلَى أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُم بَيْنَ النَّاسِ أَن تَحْكُمُواْ بِالْعَدْلِ - سوره النسا آ: ۵۸) يعنی خدای پاک تاسو ته امر کوي چه امانتونه ئې اهل ته وسپارئ او کله چه د خلکو ترمنځ حکم کوئ په عدل حکم وکړئ.
خلک عامه کلمه ده او په مسلمانانو پورې څه اختصاص نه لري، لکه چه د مخه وويل شوه د حضرت محمد (ص) رسالت د ټولو خلکو دپاره دی که چا د اسلام دين قبول کړی وي او که نه ئې وي قبول کړی په هر دين چه وي اسلام ئې د بشري کرامت او انساني حقوقو په لحاظ له نورو سره مساوي ګڼي او د عدالت په محضر کښې هيڅ راز تبعيض او امتياز نشته، هم دغه وجه وه چه د اسلام دوهم خليفه ديوه يهودي په دعوي کښې حضرت علی له يهودي سره څنګ په څنګ ودراوه او عادلانه فيصله ئې صادره کړه.
د رسول الله (ص) په زمانه کښې چه د مخزومي قبيلې ديوې عزيزې کورنۍ يوې ښځې غلا وکړه او په شرعي حد محکومه شوه خپلوانو ئې د خاندانې او قبيلوي پت ساتلو په غرض اسامة بن زيد ته راغله چه رسول الله (ص) ته شفاعت وکړي چه

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه ښځه د شرعي حد له اجرا څخه معافه کړي اسامة که څه هم رسول الله (ص) ته ډير مقرب وخوچه دا خبره ئې ياده کړه دخدای رسول (ص) زيات متاثر شو او دمنبر په سرئي په خپله خطابه کښې وفرمايل پخواني قومونه ځکه هلاک شول چه په دوی کښې به که شريف دجرم مرتکب شو شرعي حد پرې نه جاري کيده او که خوار وغريب به جرم وکړ نو قانون به پرې تطبيق شو. دخدای په نامه مې قسم چه که زمالور (فاطمه) غلا وکړي نو هم به شرعي حد پرې جاري کوم دپيغمبر دغه وينا پدې اساس وه چه دی دالله تعالی له لورې په موکدو امرونو دعدالت په قايمولو مامورو او دغه ماموريت ډير مهم او جدي و.

دا آيت شريف:(وَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءهُمْ وَقُلْ آمَنتُ بِمَا أَنزَلَ اللَّهُ مِن كِتَابٍ وَأُمِرْتُ لِأَعْدِلَ بَيْنَكُمُ - سورت الشورى آ:۱۵) پيغمبرته اجازه نه ورکوله چه له الهی امرنه سر وغړوي او د عدالت په ځای کښې د خلکو د خواهشاتو تابع شي. په دې آيت شريف کښې الله تعالی پيغمبر ته وايي: په هغه څه مستقيم اوسه چه امر درته شوی ددوی دغوښتنوپيروي مه کوه او ووايه ! ماپه هغه کتاب ايمان راوړی چه دخدای له لورې نازل شوی او زه ماموريت لرم چه په تاسو کښې عدل قايم کړم د عدالت قايمولو امر ټولو مومنانو ته متوجه دی او يوه ايمانی وظيفه ګڼل شويده.

په سوره مايده کښې دا آيت شريف: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ كُونُواْ قَوَّامِينَ لِلّهِ شُهَدَاء بِالْقِسْطِ وَلاَ يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَآنُ قَوْمٍ عَلَى أَلاَّ تَعْدِلُواْ اعْدِلُواْ هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى –المائده آ:۸) مومنان په مجموعي ډول مخاطب کوي او ورته وايي. اوسئ دخدای دپاره قيام کوونکي او په عدل او انصاف شهادت ورکوونکی.

دقوم دښمنی دې باعث نشی چه له عدالت څخه مووا ړوي، عدل او انصاف وکړئ عدل تقوی ته نژدی دی.

همدارنګه:(وَأَوْفُواْ الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ الانعام آ:۱۵۲) هغه الهی حکم دی چه هرمومن په پيمانه اوتله کښې په انصاف کولو او دعدالت په خيال ساتلو مکلف کوي.

په يوبل آيت شريف کښې مسلمانان په وينا او خبرو کولو کښې د عدل او انصاف په رعايت مامورشويدي لکه چه وايي:

(وَإِذَا قُلْتُمْ فَاعْدِلُواْ وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَى الانعام آ:۱۵۲) يعنی په وينا کښې عدالت کوئ که څه هم محکوم عليه ستاسو خپلوان وي.

په بل آيت شريف کښې وايي: (كُونُواْ قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاء لِلّهِ وَلَوْ عَلَى أَنفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدَيْنِ وَالأَقْرَبِينَ النساء آ:۱۳۵) يعنې په عدالت او انصاف قائم اوسئ او دخدای دپاره شاهدي اداکړئ که څه هم ستاسو دځان په ضرر يا ستاسو دمور او پلار يا ستاسو دخپلوانو په ضرر وي.

رسول الله (ص) وايي: (انّ احَبَّ النّاسِ الی اللهِ يومَ القيامَةِ وَاقربَهُم منهُ مَجلساًاِمَامٌ عَادِلٌ وَانّ ابغَضَ النّاسِ الی اللهِ يَومَ القِيامَةِ وَاَشدّهُم عَذَاباًاِمَامٌ جَابِرٌ-الشيخان والترمذی) يعنی په خلکو کښې خدای ته دقيامت په ورځ ډير محبوب او ډير نژدې عادل امام دی او په خلکو کښې خدای ته ډير مبغوض دقيامت په ورځ او په شديد عذاب ګرفتار ظالم امام دی.

فردي آزادي:

فردي آزادي هم داسلام داجتماعي نظام مهم اصل دی چه اسلامی جامعه پرې اتکالري.

په اسلام کښې مطلقه حکومت اومستبد نظام شرعي جوازنلري. داسلام اولوالامرپه هر نامه چه وي مکلف دي چه داسلامی احکامو او اسمانی قانون مطابق حکومت وکړي او شرعی احکام نافذکړي.

په هغو موارد وکښې چه شرعي احکام نه وي موجود هلته به دمشورې او شورائي نظام په اساس هغه قوانين تطبيقوي چه خلکو منلی اووضع کړي وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هر کله دفرد د پاره دفکر او عقیدې آزادي اسلام تضمین کړیده او د حق د ظهار او صحیح انتقاد حق ئې هرچاته ورکړیدی نو د دغه اصل په خلاف شورائي قانون هم نشی وضع کیدی. په اسلامی نظام کښې دا حق هرچاته حاصل دی چه اولو الامرته هم د ښو چارو توصیه وکړي او د بد و چارو له اجرا څخه ئې منع کړي. په همدغه اساس د اسلام لومړی خلیفه حضرت ابوبکر صدیق چه د رسول الله (ص) د وفات څخه وروسته د خلکو له خوا د خلافت لپاره وټاکل شو په لومړی خطبه کښې ئې داسې وویل:

اې خلکو زه ستاسو په خوښه ستاسو د چارو متولی شوم زه له تاسو څخه بهترنه یم او تاسو غوندې یو شخص یم که زه د حق پیروو م ما سره مرسته وکړئ که مو ولیدم چه په باطله روان یم په سمه لارمې برابر کړئ. زما اطاعت تر هغه وخته کوئ چه زه د خدای په لار سم یم که هر کله مې د خدای له امره سر وغړاوه زما اطاعت بیا په تاسو لازم ندی.

وروسته تر ده چه حضرت عمر (رض) د دوهم خلیفه په حیث انتخاب شو په خپله خطبه کښې ئې خلکوته داسی وویل: که زه موبې لارې او کوږ ولیدم په سمه لارمې برابر کړئ. په دغه وخت کښې یو تن له مسلمانانو څخه راپاڅید توره ئې له تیکي راوویسته او خلیفه ته ئې وویل: که ته له سمې لارې منحرف شوې په دې توره به دې سموو.

حضرت عمر ډیر خوښ شو او د خدای شکر ئې په ځای کړ چه په مسلمانانو کښې داسې کسان شته چه خلیفه په توره سمې لارې ته برابروي او نه ئې پرېږدي چه له حق او عدالت نه انحراف وکړي. همدغه خلیفه چه له رعب او هیبت نه ئې سرکشان او ظالمان لکه پاڼه رېږدیدل په ځان باندې ئې د انتقاد او اعتراض لاره نه وه تړلې او د حق او ریدلو ډیره لویه حوصله ئې لرله.

یوه ورځ چه ده د غنیمت مالونه ویشل د غنیمت په مالونو کښې یو ډول یمانی څادرونه هم وچه هرچاته یو یو څادر ورسیده په دغه جمله کښې حضرت عمر (رض) او د ده ځوی عبد الله ته هم یو یو څادر ورپه برخه شو ، هر کله چه د خلیفه قد و قامت لوړو او یو څادرئې د لباس د پاره نه رسیده ځوي ئې خپل څادر هم ده ته ورکړ چه لباس ئې پوره شی. بله ورځ چه خلیفه د غه لباس اغوستی و او د خطبې منبرته وخوت خلکوته ئې وویل: (اَیُّهَا النّاسُ اسمَعُوا وَاَطیعُوا) یعنی اې خلکو! واورئ او اطاعت وکړئ. په دغه وخت کښې سلمان فارسی پاڅید اووئې ویل: (لَاسَمعَ لَکَ عَلَینَا وَلَاطَاعَةَ) یعنې نه ستا او روا ونه درته اطاعت کوو. حضرت عمر (رض) وویل: ولې؟ د څه د پاره. سلمان وویل: دا لباس دې له کومه کړ، یو څادر خو ستا نه بسیده معلومه ده چه تاله نورونه زیاته برخه اخیستې ده او بې عدالتی دې کړی.

حضرت عمر (رض) خپل ځوی عبد الله ته وویل چه د دې خبرې ځواب ته ورکړه. کله چه عبد الله تو ضیحات ورکړه چه ما خپله برخه ده ته ورکړه چه لباس ئې پوره شي، پس له هغه سلمان وویل او س ستا خبرې اورو او اطاعت دې کوو.

له دغو مثالونو څخه معلومیږي چه په صدر اسلام کښې اسلامی جامعه څنګه وه او افرادو څومره او تر څه حده آزادي درلوده.

په اسلام کښې د ښو توصیه او له بدو څخه د منع کولو حق هر مسلمان ته ورکړ شویدی یعنی (امر په معروف او نهی له منکر څخه) دیوه اجتماعي دیني اصل په حیث منل شوی او هر مومن مکلف دی چه بې لارې سړی په لار کړي او د ښو رهبري ورته وکړي.

د دغه اصل له تطبیق څخه د اسلام خلیفه ګانو هم ځانونه مستثنی نه ګڼل او د مسلمانانو دغه جرئت ئې د ځان په مقابل کښې هم تقویه کاوه.

په خپله رسول الله (ص) هم د قرآن کریم د غه حکم یعنی امر په معروف او نهی له منکر څخه مسلمانانو ته په جدی توګه رسولی او د حق ویلو جرئت ئې پکښې روزلی و ، وائي چه د حنین له غزانه وروسته کله چه رسول الله (ص) غنم ویشل نو (مؤلفة القلوب) ئې هم په ځینو بخششونو خوشحاله کړه په دغه وخت کښې یوه تن ورته وویل: (اعدل یَا مُحَمَّدُ فَانَّکَ لَم تَعدِل) یعنې اې محمده عدالت وکړه تا عدالت ونکړ، رسول الله (ص) څه ونه ویل هغه سړی خپله خبره بیا تکرار کړه، داځل ورته پیغمبر (ص) وویل:

(وَیحَکَ فَمَن یَعدِلُ اِذَا لَم اَعدِلُ) یعنې افسوس دی ستا په حال که زه عدالت ونکړم څوک به ئې وکړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پیغمبر (ص) باندي دغه راز انتقاد مسلمانانو نبه ونه ګاڼه او غوښتل ئي چه هغه سړی تادیب کړي مګر رسول الله (ص) منع کړه او نه ئي غمښتل چه د دغسي ویناؤ ازادي سلبه کړي که څه هم مولفة القلوبو ته دغه ورکړه دوحي په اساس وه او چاپري دانتقاد حق نه درلود.

دعقیدي آزادي په اسلامي جامعه کښي دهر چا حق ګڼل شوی اسلام څوک نه مجبوري چه خپله عقیده پریږدي او اسلامی عقیده جبراً ومني.

په قرآن کښي راغلی دی: (لاَ إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَد تَّبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ -البقره آ:۲۵۶) یعنی جبر او زور په دین کښي نشته په تحقیق سره هدایت او ګمراهی سره بیل شویدي. دهر چا خوښه هره عقیده خوښوي او په هر دین باقي پاتي کیږي.

په بل آیت کښي رسول الله (ص) ته خطاب کوي: (أَفَأَنتَ تُكْرِهُ النَّاسَ حَتَّى يَكُونُواْ مُؤْمِنِينَ -یونس آ:۹۹) آیا ته خلک مجبوروي چه مومنان شي.

له دي څخه معلومیږي چه الله تعالی دغه راز جبر نه خوښوي او په زور مسلمانول اسلامي طریقه نده. دحق اظهار او دچاپه ناوړه عمل انتقاد کول دیوه حق په حیث مومن ته نه دی ورکړی شوی بلکه دایماني وظیفي په حیث یو مکلفیت ګڼل کیږي او ګڼل شوی، سړی کولی شي چه له خپله حقه استفاده ونکړي او له خپله حقه تیرشي مګر خپل مکلفیتونه پرینبودی نشي او په وجایبو کښي اهمال یاغفلت جایز کار نه دی.

امر په معروف او نهی له منکر څخه:

په ښو چارو نورو ته امر کول او له بدو کارونو څخه منع کول یو موکد قرآني حکم دی چه مکرر راغلی او بیا بیائي توصیه شویده.

د دغه مهم اصل مراعات په اسلامي جامعه کښي حتمي دی او د وظیفي په حیث دهر مومن مکلفیت ګڼل کیږي. الله تعالی فرمائي: (وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاء بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ -سورت التوبه آ:۷۱) مومنان او مومناني یوله بله دوستان دي چه یو بل ته دښه کار امر کوي او له بدو څخه ئي منع کوي.

په دي وظیفه کښي نارینه او ښځي یو شان ماموریت او مکلفیت لري یعنی ښځه هم مکلفه ده چه بلي ښځي یا نارینه ته دښو توصیه وکړي او له بدو چارو څخه ئي راوګرزوي.

دامر معروف معنی یوازي لارښوونه او رهنمائی نده بلکه درهبری او دامر کولو مفهوم پکښي نغښتی دی لکه چه نهی عن المنکر کښي بدو ته په بد ویلو علاوه دممانعت او مخنیوي معنی پرته ده.

دقرآن کریم دا آیت شریف: (كُنتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ -ال عمران آ:۱۱۰) اسلامی امت پدي پوهوي چه تاسو په ټولو امتونو کښي بهتر امت یاست چه دخلکو دپاره راایستل شوي ئي دنیکو کارونو امر کوئ او له ناوړه کارونو نهی کوئ یعنی دنورو رهبري ستاسو په غاړه ده.

بل آیت دی: (وَلْتَكُن مِّنكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ وَأُوْلَـئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ -آل عمران آ:۱۰۴) باید له تاسو څخه یو جماعت وي چه نیکو کارونو ته بلنه وکړي په ښو کارونو خلک مامور کړي او له بدو کارونوئي راوګرزوي او همدوی دي رستګاران او نجات موندونکي.

قرآن کریم چه دخدای صالح بندګان راښیي نو داسي ئي ستایي:

(يُؤْمِنُونَ بِاللّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ وَيُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَأُوْلَـئِكَ مِنَ الصَّالِحِينَ -آل عمران آ:۱۱۴) ایمان لري په خدای او دقیامت په ورځ او امر کوي په ښو چارو، نهی کوي له ناوړو چارو او بیړه کوي په نیکو کښي او همدوی دي له صالحانو څخه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

حضرت محمد (ص) خپلو پیروانو ته دمنکراتو (ناوړه اعمالو) په مخنیوي کښې وايي: (مَن رَاٰی مِنکُم مُنکرَاًفَلیُغَیِّرَہُ بِیَدِہ فَمَنْ لَم یَستَطِع فَبِلِسَانِه فَمَن لَم یَستَطِع فَبِقَلبِهِ وَهُوَاَضعَفُ الاِیمَانِ -الشیخان) که له تاسو څخه کوم یوه دچا ناوړه عمل ولید په لاس دي منع کړي که دائي له لاسه نه کیده له خپلي ژبي نه دي کار واخلی که دائي هم نشو کولای په زړه کښې دي ترینه کرکه وکړي او ډیر ضعیف ایمان همدغه دی.

دظلم مخنیوی:

ظلم په خپل نفس وي که په بل انسان او که غیرله انسانه په بې ضرره حیوان باندي وي په اسلام کښې ډیربد ګڼل شوی او مجادله ورسره لازمه ده دظلم مخنیوی او دظالم لاس له ظلمه لنډول هغه لوی جهاددی چه اجرئي ډیر زیات دی.

الله تعالی فرمایلي دي: (وَلاَ تَرْكَنُواْ إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُواْ فَتَمَسَّكُمُ النَّارُ هود آ:۱۱۳) چاچه ظلم کړی ډیر لږ میل هم ورته مه کوئ چه اور به مو وسوزوي. هر کله چه ظلم کوونکی ته ادنی تمایل دسوزوونکی عذاب موجب دی له ظالم سره مرسته او دظالم اطاعت به څنګه وي او په خپله دظالم حال به څه وي؟

یو بل آیت شریف دی: (وَاتَّقُواْ فِتْنَةً لاَّ تُصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُواْ مِنكُمْ خَآصَّةً –الانفال آ:۲۵) ځانونه وساتئ له هغې فتنې نه چه یوازي ظالمانو ته نه رسیږي او په هغوی پورې اختصاص نلري یعنی نورو ته هم سرایت کوي او عمومیت پیدا کوي. مطلب دا دی چه په یوه قوم کښې که څو تنو ظلم کړی وي او نورو اقلاً نصیحت هم ورته نه وي کړی او نه ئي خپله کرکه څرګنده کړې وي نو دغه فتنه یوازې ظالمانو پورې تخصیص نه پیدا کوي نورو ته هم خپله اندازه رسیږي.

حضرت ابوبکر صدیق (رض) ویلي دي چه له رسول الله (ص) څخه مې اوریدلی دي چه ویل یې: (اِنّ النّاسَ اِذَا رَاُوُالظّالِمَ فَلَم یَاخُذُوا عَلیٰ یَدِہِ اَوشَکَ اَن یَعُمَّهُمُ اللّٰہُ بِعِقَابٍ)معنی دا چه که خلکو ولیده چه ظالم ظلم کوي او دوی ئې لاس ونه نیوه ژر ده چه عذاب ئي خدای دوی ته عام کړي.

دا هم درسول الله (ص) قول دی: (مَن اَعَانَ ظَالِماًسَلّطَهُ اللّٰہُ عَلَیهِ) څوک چه له ظالم سره معاونت کوي هماغه ظالم پرې خدای پاک مسلط کوي.

دا هم نبوي حدیث شریف دی: (اُنصُراَخَاکَ ظَالِماًاَومَظلُوماً) یعنی له خپل وروړسره مرسته وکړه ظالم وي او که مظلوم وي. اصحابو تپوس وکړ چه دمظلوم سره خو مرسته معلومه ده چه باید له ظلمه نجات ورکړو او له ظالم سره به څنګه مرسته کوو؟

رسول الله (ص) ورته وویل: ظالم له ظلمه منع کول له ظالم سره مرسته ده.

ضعیفان د زورورو ظالمانو له منګلو خلاصول او له ظلم نه نجات ورکول دمسلمانانو وظیفه او وجیبه ده. مسلمانان دقرآني احکامو په مقتضی نشی کولی چه دمظلومانو له حمایت نه ځان وژغوري او بیطرفه پاتي شي.

په دغه باب کښې ددې آیت حکم ډیر صریح دی: (وَمَا لَكُمْ لاَ تُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللّهِ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاء وَالْوِلْدَانِ الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْ هَـذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ أَهْلُهَا -النساء آ:۷۵)څه دي تاسو لره (یعنی په تاسو څه شوي) چه نه جنګیږئ دخدای په لارکښې او دمظلومانو اومغلوبانو په نجات کښې. (چه دغه مغلوبان او ضعیفان عبارت دي) له نرو اوښځو اوکو چنیانو څخه چه وآیي: اي پروردګاره ! وباسه مونږ له دغه قریې څخه چه اهل ئي ظالم دی. په یوبل آیت کښې په خپله مظلومانو ته اجازه ورکړشوی چه مقابلې او مقاتلې ته واوزی او خپل انتقام واخلي:

(أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتَلُونَ بِأَنَّهُمْ ظُلِمُوا وَإِنَّ اللَّهَ عَلَى نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ-الحج آ:۳۹)اجازه ورکړشویده هغوته چه(نور)له دوی سره جنګ کوي ددې لامله چه په دوی ظلم شویدی او الله ددوی په نصرت هم ګوره ښه قادر دی.

وګورئ دظلم قبلول او ظلم ته غاړه ایښودل د اسلام په دین کښې نشته لکه چه په مسیحی دین کښې شته. دظلم تحمل او په مظلومیت قانع کیدل دظالم تبر ته لاستی ورکول دي چه د اسلامی اصولو خلاف ئې بللی شو. که مظلومان

(c) ketabton.com: The Digital Library

دظالمانو په مقابل کښي ډير ضعيف وي او دمقابلې امکان نه وي موجود نو بيا مظلومانو ته په کاردي چه هجرت وکړي او په مهاجرت ځانونه دظلم له منلو څخه وژغوري.
دامطب پدي آيت کښي ډيرښه واضع دی: (إِنَّ الَّذِينَ تَوَفَّاهُمُ الْمَلآئِكَةُ ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ قَالُواْ فِيمَ كُنتُمْ قَالُواْ كُنَّا مُسْتَضْعَفِينَ فِي الأَرْضِ قَالْوَاْ أَلَمْ تَكُنْ أَرْضُ اللّهِ وَاسِعَةً فَتُهَاجِرُواْ فِيهَا فَأُوْلَـئِكَ مَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَسَاءتْ مَصِيرًا - النساء آ:۹۷) هرآئينه هغه کسان چه روح ئې پرښتو(ملکو) قبض کړ پداسې حال کښي چه په ځانونو ظالمان و. وايې په څه حال کښې وئ وايي و مونږ ضعيفان په ځمکه کښې. وايي آيا نه وه ځمکه دخدای پراخه چه له خپل وطن څخه موهجرت کړی وای ددغي گروه ځای دوزخ دی او دوزخ ډيره بده ماویٰ ده.
وګورئ ! هغه مظلومان چه له ظلم څخه هجرت نه کوی او په ظلم قناعت اوصبرکوي په خپل نفس ظالمان (ظالمی انفسهم) بلل شوي او دظالمانو ځای يعني دوزخ ئې مرجع اوماویٰ ده.
دتجاوز اوتعدي په مقابل کښي مقابله بالمثل اسلامی تعليم دی. الله تعالی وايي:
(فَمَنِ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُواْ عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ -البقره آ:۱۹۴) څوک چه تعدي وکړي په تاسو تعدي وکړئ په هغه باندې هماغسې چه په تاسوئې تعدي کړيده.
انتقام اخيستل او دبدوسزا ورکول د اجتماعي نظام دبقا اوقيام دپاره مهم اصل دی اوقصاص چه يو شرعي حکم دی په همدغه اصل بناء دی. که دا اصل عملي نشي اوظلم اوتعدي جواز ولري دفساد مخنيوی نشي کيدی اوامن او امان مختل کيږي.
دچا بدي ښکاره کول او عيبونه ئې څرګندول يعنی غيبت په اسلام کښي منع دی (ولا يغتب بعضُکم بعضاً) مګر مظلوم ته داحق ورکړ شويدی چه دظالم بدي ښکاره کړي او په جهرورته بد ووايي:
(لاَّ يُحِبُّ اللّهُ الْجَهْرَ بِالسُّوَءِ مِنَ الْقَوْلِ إِلاَّ مَن ظُلِمَ -النسا آ:۱۴۸) نه خوښوي خدای د بدي خبرې څرګندونه مګر هغه چه پري ظلم شويدی.
دظلم او ظالم په باب همدغومره بحث داثابتوي چه اسلام د ظلم قبلولو اجازه مسلمانانو ته نه ورکوي اوپه جدي ډول ئې دظالمانو مقابلې ته ولاړوي.
په اسلام کښي دانشته چه که چاپه يوه مخ په څپيړه ووهلي خپل بل مخ ور واړوه ځکه چه دا له ظلم سره معاونت دی.
دغه مسيحي تعليم اسلام ردکړيدی اسلام البته دعفوې درس مسلمانانو ته ورکوي او ورکړی ئې دی خودعفوې معنی ظلم ته غاړه ايښودل او ظالمانو ته تسليميدل ندي که څوک دعجز او ناتوانۍ په وجه خپل انتقام نشي اخيستی او دظلم تحمل کوي عفوه نه ده بلکه مجبوريت دی. عفوه هغه څوک کوي چه دانتقام اخيستلو قدرت لري او دلاس بريدلو په صورت کښي لاس نيسي اوجانب مقابل له احسان لاندې راولي.

مرسته (تعاون):

په اسلامي جامعه کښي يوله بله ملګرتيا او دمرستي لاس ورکول هغه اساسي اصل دی چه په قرآن کريم کښي ئي په ډېر اهتمام بيابيا تاکيد شوی او ډير نبوي احاديث په دغه باب کښي موجود دي. الله تعالی فرمايي: (وَتَعَاوَنُواْ عَلَى الْبرِّ وَالتَّقْوَى وَلاَ تَعَاوَنُواْ عَلَى الإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ -المائده آ:۲) اومرسته وکړئ په نيکۍ اوتقوی کښې او مرسته مه کوئ په ګناه او ظلم کښي. دتعاون کلمه په مطلق ډول په مالي، فکري، لساني او بدني معاونتونو مشتمله ده چه سړی بايد له نورو نه هيڅ راز مرسته ونه سپموي يعني په ښه لاره کښي اوپه ښو چارو کښي.
که څوک په ګناه، تعدي ياتجاوزکښي له بل نه مرسته غواړي دا راز مرسته جايزه نده بلکه دهغه ايسارول اومنع کول له هغه سره مرسته ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په یوه حدیث شریف کښې راغلی دی: (اَیُّمَا اَهلُ عِرصَةٍ اَصبَحَ فِیهِم اِمرَاءٌ جَائِعاً فَقَد بَرِئَت مِنهُم ذِمَةُ اللهِ تَبَارَکَ وَ تَعَالیٰ_المسند الامام احمد بن جنل).

ددې حدیث شریف لنډ مطلب دادی چه پاک خدای له هغو خلکو څخه بیزاره دی چه په شاوخوا کښې ئې څوک په لوږه شپه سبا کړي.

یوبل حدیث دی: (مَن کَانَ مَعَهُ فَضلَ ظَهرٍ فَلیُعِن بِهِ عَلیٰ مَن لَاظَهرَلَهُ وَمَن کَانَ لَهُ فَضلَ زَادٍ فَلیُعِن بِهِ عَلیٰ مَن لَازَادَلَهُ_مسلم، ابوداود) ددې حدیث په موجب هغه څوک چه پشتیبان او دسړیو قوت لري باید له هغه چا سره مرسته وکړي چه بې کسه وي او هغه چه مالی قدرت لري باید له نیستمنو سره کمک وکړي.

اسلامی امت په حقیقت کښې یو جسد دی چه باید مشترک احساس ولري او دیوه غړي په درد ټول وجود متاثرشي.

دا مطلب رسول الله (ص) داسې افاده کړیدی: (مَثَلُ المُؤمِنِینَ فِی تَوَآدِّهِم وَتَرَاحُمِهِم وَتَعَاطُفِهِم کَمَثَلِ الجَسَدِ اِذَا اشتَکیٰ مِنهُ عُضوٌ تُدَاعی لَهُ سَائِرُ الجَسَدِ بِالسّهرِ وَالحُمیٰ).

یعنی دمومنانو مثال ددوستۍ اورحم او عاطفې په لحاظ لکه یو جسد دی چه دیو غړي په درد او ناراملۍ ټول وجود په درد او ناراملۍ مبتلاکیږي.

بنی آدم اعضای یکدیگرند	که درآفرنیش زیک جوهرند
چو عضوی بدرد آورد روزگار	دگر عضو ها را نماند قرار

دتعاون په برخه کښې دمالي مرستې سپارښتنه زښته ډیره شویده دمال انفاق او صدقه کول یعنی محتاجو او محرومو کسانو سره مالی مرسته او دخدای په لاره کښې مال ښندل دایمان او اسلام ډیر مهم رکن دی چه هم دزکات په صورت په بډایانو فرض دی او هم دخیرات او صدقاتو په ډول په صالحو اعمالو کښې ډیرلوړ مقام لري.

علاوه پر زکات له خوارانو او غریبانو سره مالي مرسته دیوه حق په حیث دشتمنو په ذمه ایښودل شوی او یو دیني مکلفیت دی.

دا حدیث شریف: (اِنّ فِی المَالِ حَقّاًسِوی الزّکَاتِ- ترمذي)

دا مطلب ډیر ښه ثابتوي چه سربیره په زکات او ماسوی له زکات نه په مالونو کښې دفقیرانو او مسکینانو حق شته چه بډایان ئې باید اداکړي؟

په قرآن کریم کښې هم دمالدارانو په مالونو کښې دسایل او محروم حق تثبت شویدی.

الله تعالی دمتقیانو او نیکانو په ستاینه کښې وایي: (وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ -الذاریات آ:۱۹) ددوی په مالونو کښې دسوالګرو او محرومو خلکو برخه وه، یعنی علاوه په زکات ئې دوی ته په خپل مال کښې برخه ورکړې وه په یوبل آیت شریف کښې وایي: (وَالَّذِينَ فِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ مَّعْلُومٌ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ - المعارج آ:۲۴) له دې آیت نه دمخه په نورو آیتونو کښې ویل شویدي چه ددوزخ اورهغه کسان غواړي چه شاپې اړولی او اعراض ئې کړی، مالونه ئې جمع کړي او ساتلي دي...... له دغې جملې نه یو شمیر خلک مستثنی کوي او په استثنا شوو کسانو کښې وایي: او هغوی چه په مالونو کښې ئې برخه معلومه ده دسوالګرا و محروم دپاره.

په دې دواړو آیتونو کښې دسائل او محروم دپاره برخه د حق په نامه دا ښیی چه شتمن دخپلو مالونو داسې مالکان نه دي چه نور ورسره شریک نه وي او دچا حق ورسره نه وي.

دا حق باید شتمن او بډایان په داسې طریقه اداکړي چه احسان بارول او دتحقیرولو اذیت ورسره نه وي بلکه داسې وي لکه چه یو داین ته خپل دین اداکوي. دا هم دالله تعالی قول دي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ لاَ تُبْطِلُواْ صَدَقَاتِكُم بِالْمَنِّ وَالأذَى -البقره آ:۲۶۴) اې مومنانو ! مه ضايع کوئ خپل خيراتونه په احسان بارولو او زړه ازارولو سره. دا نفاق او صدقاتو په باب چه ډير زيات آيتونه په مختلفو مضمونونو نازل شوه مسلمانانو له رسول الله(ص) څخه پوښتنه وکړه چه څومره مال د خدای پاک په لار کښې نفقه کړو نو په ځواب کښې ئې دا آيت نازل شو.

(وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ -البقره آ:۲۱۹) له تا سو څخه پوښتنه کوي چه څه نفقه کړي، ووايه هغه څه چه له حاجته زيات وي يعنی ضروري مصارف ځانته وساتئ او نور خيرات کړئ. که څوک له خپل ضروري حاجت نه زيات مال ذخيره کوي او دخوارانو ،غريبانو سره مرسته نه کوي نو هغوی ددی آيت دحکم لاندي راځي: (وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلاَ يُنفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللّهِ فَبَشِّرْهُم بِعَذَابٍ أَلِيمٍ -التوبه آ:۳۴) هغه کسان چه ذخيره کوي سره او سپين زر او نه ئې نفقه کوي د خدای په لارکښې نو زيری ورکړئ ددردناک عذاب.

له دي دوو آيتونو څخه دا استنباط کيدی شي چه د جاجت دخاوندانو له مرستي نه هغه څوک معافيت پيدا کوي چه له خپلو ضروري حوايجو څخه زيات څه نلري او په بډايانو کښې نه شميرل کيږي. هغه کسان چه دکفايت په اندازه څه لري دخيرات په ورکړه مکلف نه دي ځکه چه که دوي نورو ته څه ورکړي په خپله په محتاجانو کښې حسابيږي او دنورو تعاون ته اړکيږي. که دغه مرسته وکړي نو بيا د پاک خدای ددي ستاينی وړګرځی چه فرمايي: (وَيُؤْثِرُونَ عَلَى أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ –الحشر آ:۹) او مقدم ګڼي نور په خپلو نفسونو که څه هم دوی فاقه وي، او هغه شی ته په خپله حاجت لري چه نورو ته ئې دايثار له مخی ورکوي. له ضعيفانو او محتاجانو سره مرسته فی سبيل الله جهاد ګڼل شوی او دخدای په نزد ډير اجر لري. که دقرآن په ژبه پوه شو نو پوه اړ او محتاج ته قرض حسن ورکول له خدای سره معامله ګڼلی شويده: (وَأَقْرَضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا-الحديد آ:۱۸) قرض ورکړئ خدای ته قرض حسن. هرڅوک پوهيږي چه خدای بې نيازه دی او ځمکه، آسمانونه او عالمونه دده دي مګر هغه قرض چه مومن ئې مومن ته ورکوي خدای دغه قرض په ځان حسابوي او بنده ته داسي ښيي چه خدای ئې پوروړی دی.

رسول الله(ص) ويلی دي: (انّ اللهَ عَزّوَجَلّ يَقُولُ يَومَ القِيمَةِ يَاابنِ ادَمَ مَرِضتُ فَلَم تَعدنی ! قَال يَارَبّ کَيفَ اَعُودُکَ وَاَنتَ رَبُّ العَالَمِين؟ قال: اَمَا عَلِمتَ اَنّ عَبدی فُلَانٌ مَرِضَ فَلَم تَعدهُ؟ اَمَا عَلِمتَ اَنّکَ لَو عدتّهُ لَوَجَدتَنِی عِندَهُ؟ يَاابنِ ادَمَ ! اِستَطعَمتُکَ فَلَم تُطعِمنِی ! قَالَ يَارَبّ وَکَيفَ اُطعِمُکَ وَاَنتَ رَبُّ العَالَمِين؟ قال اَمَا عَلِمتَ اَنّکَ اِستَطعَمَکَ عَبدی فُلَانٌ فَلَم تُطعِمهُ اَمَا عَلِمتَ اَنّکَ لَو اَطعَمتَهُ لَوَجَدتَ ذٰلِکَ عِندِی؟ يَاابنِ ادَمَ اِستَسقَيتُکَ فَلَم تَسقِنِی ! قَالَ يَارَبّ کَيفَ اَسقِيتُکَ وَاَنتَ رَبُّ العَالَمِين؟ قال اِستَسقَاکَ عَبدِی فُلَانٌ فَلَم تَسقِهُ اَمَا عَلِمتَ اَنّکَ لَو سَقَيتَهُ لَوَجَدتَ ذٰلِکَ عِندِي-رواه مسلم) يعني الله تعالیٰ د قيامت په ورځ وايي اې بنيادمه زه مريض شوم ته پوښتني ته رانغلي. بنيادم وايي اې زما ربه څنګه به پوښتني ته درغلی وای ته رب العلمين يی. خدای ورته وايی: ته خبرنه وی چه زما فلانکی بنده مريض شو او تائې پوښتنه ونکړه آيا نه پوهيدی چه که دهغه پوښتني ته ورغلی وای زه به دي له هغه سره موندلی وای. ای بينادمه ! ما در څخه طعام وغوښته او تا طعام رانکړ، بنيادم وايي څنګه مي طعام درکړی وای او ته رب العلمين يي. الله تعالی وايي: آيا ته معلومه نده چه له تا نه زما فلاني بنده طعام وغوښته او تا ورنکړ آيا ته نه پوهيدي چه که طعام دي ورکړی وای هغه به دي له ماسره پيدا کړی وای. اې بنيادمه مادرنه اوبه وغوښتي او تا رانکړي، بنيادم وايی اې ربه څنګه به مې اوبه درکړی وای او ته رب العلمين يی. الله تعالی وايي له تانه زما فلاني بنده اوبه وغوښتي او تا ورنکړي که تا هغه ته اوبه ورکړي وای هغه به دي له ماسره موندلی وای.

ددي حديث شريف په بنا ديوه اړ او محتاج غوښتنه په حقيقت کښې دخدای غوښتنه ده او له بيوزلو سره مرسته له خدای سره معامله ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خدای دشتو خاوندانو ته داسې امر کوي: (وَآتِ ذَا الْقُرْبَى حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ - بنی اسرائیل آ:۲۶) ورکړه د قرابت خاوند ته دهغه حق او مسکینانو او مسافر ته. یعنی خدای پاک دغه کسان دبډایانو په مال کښې دحق خاوندان ګڼلي او ددوی حق ترینه ددوی دپاره غواړي. که څوک دغه حق نه پرځای کوي د نورو دحق غاصب ورته ویلې شو.

په قرآن کریم کښې څو ځله امر شویدی چه دخدای په لاره کښې مال وښندئ او دغه کار جهاد بلل شویدی مګر دغه مال ښندل دقرآن کریم په ژبه تجارت ګڼل شویدی لکه چه وایي:

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَى تِجَارَةٍ تُنجِيكُم مِّنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنفُسِكُمْ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ - الصف آ:۹ او ۱۰) اي مومنانو آیا دلالت وکړم تاسو ته په داسې تجارت چه نجات درکړي له دردناک عذاب څخه. ایمان راوړئ په الله او په رسول ئي او جهاد وکړئ دخدای په لاره کښې په خپلو مالونو او په خپلو نفسونو دا خیردی تاسو لره که پوهیږئ.

دغه مالي جهاد چه په حقیقت کښې ډیر ګټور تجارت دی په ظاهرئي که معامله له خوارانو، غریبانو، کونډو او یتیمانو یا پردیسانو سره ده په معنی کښې له خدای سره معامله ده او له خدای سره معامله دهر چا په ګټه ده.

په یوه حدیث شریف کښې راغلي دي: (اَلسَّاعِی عَلَی الاَرمِلَةِ وَالمِسکِینِ کَالمُجَاهِدِ فِی سَبِیلِ اللهِ اَو القَایِمِ اللَّیلَ وَالصَّائِمِ النَّهَارِ_ شیخان والترمذی والنسائی) څوک چه سعی کوي دکونډې او مسکین په بهبود کښې داسې دي لکه فی سبیل الله مجاهد یالکه قایم اللیل او صائم النهار.

مطلب دا چه دبیوزلو خدمتګاراو دبینوایانو مرستیال له مجاهد ینو او هغو کسانو سره برابردی چه دشپې خدای ته په طاعت ولاړوي او د ورځې روژه وي.

دخیراو ثواب کارونه ډیردي مګر دهغه شی انفاق چه سړي ته محبوب او عزیز وي کامل خیردی. الله تعالی وایی: (لَن تَنَالُواْ الْبِرَّ حَتَّى تُنفِقُواْ مِمَّا تُحِبُّونَ - آل عمران آ:۹۲) یعنی هیڅکله به ونه مومئ دخیر کمال څو چه نفقه کړئ له هغه شی څخه چه درته ګران وي.

مطلب دا چه دنیکۍ او خیر کمال ته نشئ رسیدلی او دخدای رحمت، رضا او جنت نشئ موندلی ترڅو چه دخلکو په معاونت کښې له خپلو ډیرو عزیزو او محبوبو شیانو څخه نفقه نکړئ. هغه محبوب شی غوره مال وي او که جاه او منزلت.

ځینې خلک وي چه په خپلو مالونو کښې ئې ځینې شیان زړه ته ډیر نژدې وي او ځینې داسې وي چه خپل جاه وجلال سره ئې ډیره مینه وي مومن باید هم قیمتی مالونه او هم خپل انانیت دخلکو دخیر دپاره قربان کړي چه دخیراو نیکۍ کمال ته ورسیږي.

که یو معزز سړی له یوه خوار او غریب یا مظلوم سره ګرځي او معاونت ورسره کوي ښائی چه په ظاهره دا دځان دپاره حقارت وګڼي مګر دخدای په نزدلې نه لوی عزت نشته او دبل دخیر دپاره ځان خوارول ډیر زیات اجر لري.

د اسلام په ډیرو احکامو کښې دیوې ښې جامعې جوړول او له نورو سره تعاون او ملګرتیا اصلي منظوردی او دغه منظور په اجمالي او کلي ډول په دې آیت شریف کښې ډیر ښه ځای شویدي:

(إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالإِحْسَانِ وَإِيتَاء ذِي الْقُرْبَى وَيَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاء وَالْمُنكَرِ وَالْبَغْيِ - سورت النحل آ:۹۰) په تحقیق سره خدای امر کوي په عدل او احسان او دقرابت خاوندانو ته په ورکړه او نهی کوي له فحشاء او منکر او بغی څخه.

عدل او احسان داسې کلمې دي چه په ټولو ښیګڼوئې اطلاق کیدی شی او ټول مادي او معنوي معاونتونه پکښې راتلی شی.

که دا دوه کلمې په یوه جامعه کښې عملي شي ټولې بدبختۍ له منځه وړي او ټولې خوبنۍ یوې جامعې ته راوړي. له خپلوانو سره ښیګڼه په خاص ډول خپلوۍ ټینګوي او د اتصال رشتې تقویه کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

همدارنګه فحشاء، منکر اوبغی ټول مفاسد او رذایل اومظالم احاط کوي او دغودرې شیونو نه ځان ساتل دجامعې داصلاح او فلاح موجب ګرځي. دتعاون په باب داحدیث ډیر جامع او په هر راز مرستو حاوي دی.

(مَن نَفَّسَ عَن مُسلِمٍ کُربَةً مِن کُربِ الدُنیَا نَفَّسَ اللّهُ عَنهُ کُربَةً مِن کُربِ یَومَ القِیَامَةِ وَمَن یَسَّرَعَلٰی مُعسَرٍ یَسَّرَ اللّهُ عَلَیهِ فِی الدُنیَا وَالاٰخِرَهِ وَمَن سَتَرَ مُسلِماً سَتَرَهُ اللّهُ فِی الدُنیَا وَالاٰخِرَه وَاللّهُ فِی عَونِ العَبدِ مَاکَانَ العَبدُفِی عَونِ اَخِیهِ-عن ابوهریره_اخرجه مسلم) څوک چه لرې کړي له یوه مسلمان څخه ددنیا له غمونو یوغم لرې کوي خدای له هغه څخه دقیامت له غمونو نه غم. څوک چه اساني راولي په هغه چا چه په تنګسه کښې وي خدای پرې په دنیا او آخرت کښې اساني راولي.

څوک چه دمسلمان پرده وکړي خدای ئې په دنیا او اخرت کښې پرده کوي. الله تعالی له بنده سره معاونت کوي ترڅو چه بنده دخپل ورور معاونت کوي. پیغمبر (ص) هغه څوک په خلکو کښې بهترګڼي چه خلکو ته ئې ګټه او فایده رسیږي (خَیرُالنَّاسِ مَن یَنفَعُ النَّاسَ) په یوه بل حدیث شریف کښې رسول الله (ص) وایي: (اَلمُؤمِنُ الذِی یُخَالِطُ النَّاسَ وَیَصبِرُعَلٰی اَذَاهُم خَیرٌمِّنَ الذِی لَایُخَالِطُ النَّاسَ وَلَایَصبِرُعَلٰی اَذَاهُم عن ابن عمر-اخرجه ابن ماجه باسنادصحیح) هغه مومن چه خلکو سره ګډون کوي او دخلکو په اذیت صبر کوي له هغه چانه بهتر دی چه خلکو نه ګوښی اوسی او په اذیت ئې صبرنه کوي. مقصد داچه اسلام انزوا او ځاني نه خوښوي او له نورو سره ګډ اوسیدل غواړي. له نورو سره ګډ اوسیدل صبر او تحمل ته ضرورت لري.

دصبر توصیه په قرآني آیاتو اونبوی احادیثو کښې ډیره زیاته راغلی ده چه داسلام مخالفانو او دښمنانو ترینه غلط تعبیرونه کړي او ویلی ئې دي چه داسلام دین دنورو ادیانو په شان داستعمارګرو او استثمار چیانو ګټه خپلو پیروانو ته توصیه کړیده چه دبډایانو او دقدرت دخاوندانو په مظالمو صبروکړي او غلامی ته ئې غاړه کیږدي یعنی په دنیا کښې هر راز بد بختی او بې عدالتی په ځان ومني او اجرئې په آخرت کښې له خدایه وغواړي. ددوي په عقیده داسلام دین خلک دجابرانو او ظالمانو اطاعت ته رابولي او په مظلومیت ئې قانع کوي. حال داچه دوی داسلام ضد اسلام ګڼلی اود قرآن په واضحو اوصریحو احکاموئې سترګي پټی کړیدي. دوی دي ته نه دی کتلی چه حضرت محمد (ص) اودهغه خلیفه ګانو او نورو رښتینو پیروانو عملاً دجابرانو او ظالمانو په مقابل کښې څه وکړه او دجهادونو معنی څه وه؟

هغه صبر چه په قرآن کریم کښې ئې بیابیا توصیه شویده دظلم او ظالم په مقابل کښې دمقاومت اوثبات معنی لري چه باید د جهاد په میدان کښې وښودل شی او عزم و اراده قوي کړي.

دظلم ا و ظالم په مقابل کښې مو د مومن اومسلمان دریځ دمخه هم څرګند کړچه نه به په ځان ظلم قبلوی او نه به د بل مسلمان دمظلومیت تحمل کوي یعنی دبل مظلوم مرسته به هم کوي او دظالم لاس به له ظلم څخه لنډوي.

اوس راشئ چه دصبر کلمه په قرآن کریم کښې وګورو چه په څه معنی استعمال شویده او په څه منظور په مکرر ډول بیا بیا راغلی ده.

په سورة البقره کښې دا آیت: (وَالصَّابِرِینَ فِي الْبَأْسَاء والضَّرَّاء وَحِینَ الْبَأْسِ آ:۱۷۷) دامعنی لري چه په سختیو، کړاوونو اودجنګ په میدان کښې صبر کوونکی اومیدان نه پرېښودونکی دنیکانو او صالحانو په ډله کښې خاص او ممتازمقام لري یعنی په جهاد کښې ثبات او مقاومت صبر دی. په بل آیت کښې:

(وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ حَتَّى نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ مِنكُمْ وَالصَّابِرِينَ -محمد آ:۳۱) الله تعالی فرمایي: په تاسو باندې ازمیښت کوواو امتحان درنه اخلوچه ستاسو مجاهدین او صابران یعنی ثابت قدمه کسان له بې ثباته اوغیر مجاهدینو څخه ممتاز کړو.

وګورئ! صابر دمظلوم صفت نه دی د مجاهد صفت دی اودقهرمانی مفهوم پکښې نغښتی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

همدارنګه دصابرانو ذکر په دې آيتونوکښې: (كَم مِّن فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللّهِ وَاللّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ – البقره آ:۲۴۹) (يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ إِن يَكُن مِّنكُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُواْ مِئَتَيْنِ- الانفال آ:۶۵) دامطلب نورهم ډيرښه ثابتوي چه صابران هغه دي او خدای له هغو صابرانو سره دی چه دوی لږ وي خوله ډيرو سره جنګيږي.
صابران هغوته وائي چه شل تنه ئې په دوو سوو تنوبری مومي. صبر يعنی د ايمان قوت چه اقليت په اکثريت باندی غالب ګرزوی او د اسلام په تاريخ کښې ئې مثالونه کم نه دي په قرآن کښې صبر له عزم سره تړول شوی او د اولوالعزمو صفت ګڼل شويدی (فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ أُوْلُوا الْعَزْمِ مِنَ الرُّسُلِ الاحقاف آ:۳۵) هغه قرآني تعليم دی چه دصبر مقام او منزلت ډيروي او د شجاعت او شهامت مظهر ئې ګرزوي.
سره له دې که څوک دصبر په معنی نه وي پوه شوی يائې ځان نه وي پوه کړی د اسلام ګناه نه ده دفهم ګناه ده يا د عناد. په اسلام کښې که صبر د اذيت اوضرر قبلولو په معنی راغلی لکه په تير شوي نبوي حديث کښې چه هغه څوک بهتر وګڼل شو چه له خلکو سره اختلا ط لري او په اذيت ئې صبر کوي نه هغه چه د اذيت نه د ځان ژغورلو په وجه له خلکو نه ګوښې ګرځی او منزوي کيږي.
په دغسې مواردوکښې د اسلام مطلب دادی چه انسان بايد دومره زغم او حوصله ولري چه په اجتماع کښې ژوند وکړی شي او مو دماغه نه وي. هره جامعه که هر څومره خوارډه ولري يو څه ترخه هم ورسره وي او دعسلومچی هم بې نيشه نه وي.
سړی بايد دجامعې د آزارپه مقابل کښې دضرورت په اندازه زغم ولري او له صبر او حوصلې نه کار واخلي. په مصيبتونو کښې صبر او په خوښيو کښې صبر د اسلامی اخلاقو جز دي چه اجتماعی اوبشري ژوند ورته ډير ضرورت لري او بې له صبره سړی په جامعه کښې ځای نشي نيولی. اسلام فرد ته داحق ورکوي چه په جامعه کښې تجلی وکړي او خپل فردي حقوق ، حيثيت او اعتبار وساتي مګر له جامعې نه د بيليدو او ګوښی کيدو اجازه نه ورکوي او نه ئې مرورتوب ته پريږدي.
له فرد نه هغه څه نه جوړوي چه له جامعې سره جوړنه وي او جامعه ناجوړه کوي. فرد او جامعه که څه هم ظاهرآيو دبل مقابل ګڼل کيږي خو دامقابله دتور او سپين مقابله نه ده. که څوک وغواړي چه ديوې جامعې نوعيت او کيفيت ځانته معلوم کړي ودې ګوري چه جامعه له څنګه افرادوجوړه شويده يعنی د افرادو څنګه والی دجامعې په څرنګوالی کښې دخل لري. همدارنګه دافرادو په جوړلو کښې دجامعې جوړښت مهم عامل دی او معلومه ده چه څنګه جامعه، څنګه افراد جوړوي.
په همدغه اساس که څوک ځانته دامعلوموي چه اسلام څنګه جامعه جوړول غواړي ودې ګوري چه اسلام څنګه افراد جوړوي او د شخصيت په جوړولو کښې ئې کړنلاره څه ده او څه نقشه لري.

فرد جوړول:

په اسلامي نظام کښې فرد دحق خاوند ، د ارادې خاونداو دحيثيت وکرامت خاوند دی، ده ته يوازې د ژوند حق نه دی ورکړشوی دېت اوعزت لرلو حق هم ورکړ شوی او توهين وتحقيرئې جرم وجنايت يا اقلاًقباحت ګڼل شويدی.
دی دمالکيت اومشروع فعاليت حق لري او دانتخاب او تصرف حق ورته حاصل دی چه هم فکر کولی شی او هم کارکولی شي، د نظام په جوړولو او دزمامدار په ټاکلو کښې دده رايه معتبره ده او په اجتماعي چاروکښې ئې مشوره ارزښت لري.
په اسلامی فقه کښې يوه مسلمان اويوې مسلمانې ښځې ته دا حق په مساوي ډول ورکړشويدی چه که هريو له دوی څخه يوه کافر ياد کافرانو يوه جماعت يادېوې کلا يادېوه ښارخلکو ته امان ورکړي نوبيا هيڅ يو مسلمان له هغوی سره

(c) ketabton.com: The Digital Library

دجنګ او قتال حق نلري او دغه امان شرعی اعتبار لري مګر په هغه صورت کښې چه دغه امان ورکول دمسلمانانو دپاره دفساد موجب وي نو بيا دغه دامان ورکړه ردیدلی شی. په دغه صورت کښې که پخپله امام او اولوالامرهم امان ورکړی وي امان ئې د رد وړدی.

دغه مهم او سترحق چه اسلامي اوشرعي قانون دمسلمان هر فردته ورکړی دفرد موقف په اسلامي جامعه کښې ډیرلوړ ښيي چه نظیر به ئې ددنيا په قوانينو کښې نه وي موجود يوازې همدغه يوحکم کافی دی چه دفرد اهميت په جامعه کښې وښيي او دفردي اعتبار وزن وټاکي. همدارنګه په اسلام کښې فردته دشهادت حق ورکول او په ميراث کښې ورته په حق قايليدل داثابتوي چه اسلامی نظام فردته ډېره اعتناء لري. په فردي حقوقو کښې ځينې حقونه چه اوس په ديموکراسی نظامونو کښې انسان ته ورکړ شويدي اسلام ډيرمخه افرادوته ورکړيدی او دانسان مادي اومعنوي مصئونيت ئې په ښه شان تامين کړيدی.

په دغوحقوقو کښې کوم حق چه په اسلامي لحاظ ډير دقت وړدی اوله ډيرغورنه پکښې کاراخيستل شوی هغه دمالکيت حق دی چه بنيادي حيثيت لري او دحقوقو مور ورته ويلی شو.

همدغه حق دفرد په سرنوشت او دفرد په مادي او معنوي جوړښت کښې اساسي نقش لري او مستقل بحث غواړي چه دلته ئې تفصيل بميورده نه دی.

مالکيت اومالی سياست په اسلام کښې:

انسان چه انسان شوی اولږغوندي په څه پوهيدلی دی د مال لرلو او مال ډيرولو فکراومينې ئې په زړه او دماغ کښې غځونې کړيدي.

له هغه وخته چه ابتدائي انسان له ښکارنه کارته مخه کړه او له زراعت سره اشنا شو نو ټاټوبی ئې پيدا کړ او دمال غونډولو او ساتلو په فکر کښې شو. د مالکيت احساس راپيدا شو او وده ئې وکړه، دمال مينه ورو ورو زياتيده او دانسانی حرص سترګي ورځ په ورځ وږي کيدي.

مال که له يوې خوا دانسان حاجتونه اوضرورتونه پوره کول نوله بلې خوائې حسادتونه او رقابتونه راپارول او دمال په سر دښمنی او جنګونه شروع شوه. په مال کښې دخيراوشر دواړه جنبې محسوسې شوې.

له ميلاد نه پنځه سوه کاله پخوا دمال اومالکيت په باب فلسفي بحثونه شروع شوه. مال ته بد وويل شوه او دمالکيت په ضد دمبارزې فکرپيدا شو، افلاطون په واضح ډول د اجتماعی چارو دکارکوونکو په مورد کښې دملکيت دلغوه کولو آواز اوچت کړاو مسيحی دين مال دبشري جامعې دفساد منشا او دشرارت تومنه وګڼله.

داسلام په مقدس کتاب (قرآن) کښې مال دفتنې په نامه وبلل شواو دانسان دښمن ورته وويل شو. مګر په همدغه کتاب کښې ئې ډيرښه نومونه هم ثبت شوه لکه: (خير او فضل) يعنی اسلام دمال دواړه جنبې په نظر کښې ونيولې اوعيب وهنرئې دواړه پکښې مشخص کړه. په همدغه ملاحظه ئې هم انسان ته دمالکيت حق ورکړاوهم ئې په دغه حق څه قيوداو شرطونه کيښودل.

اسلام دبشرپه حياتي ضرورتونو او حاجتونو سترګي پټې نکړې اومال ته ئې دده اړتيا په نظر کښې ونيوله مګر دمال په لرلو او راغونډولو کښې ئې افراط بدوګڼه او حدودئې ورته وټاکل.

اسلام داسې دين نه دی چه دانساني غرايزو په مخکښې سد شي او بيخی ئې مخه بنده کړي. مګر طغيان او عصيان ته ئې هم نه پريږدي اوښه مجرى ورته پيدا کوي. هغه حيواني جنبه چه د انسان په خټه کښې شته اسلام ئې محوه کوي نه بلکه د تهذيب کوښښ ئې کوي.

دمال او مالکيت په مسئله کښې هم نه افراط خوښوي او نه تفريط، دقرآني احکامو له مخې دمالونو اصلي مالک خدای دی او خدای دغه مالونه انسانانو ته په مجموعی ډول ورکړيدي چه افراد پکښې دجماعت په وکالت دجايز

(c) ketabton.com: The Digital Library

تصرف حق لري او په مطلق ډول پکښې تصرف نشي کولی. يعنی سود پرې نشي خوړلی، قمار پرې نشي کولی، په عياشۍ او فحاشۍ ئې نشي لګولی.
قرآن کريم مال لرونکی دمستخلفينو په حيث مالکان ګڼلی نه داصيلانو په حيث يعنی اصلی مالکان ئې نه دي بللی.
وګورئ ! په سورة حديد کښې دغه آيت: (آمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَأَنفِقُوا مِمَّا جَعَلَكُم مُّسْتَخْلَفِينَ فِيهِ الحديد آيت:٧) دترجمې حاصل: په خدای او رسول ايمان ولرئ او هغه څه نفقه کړئ چه خدای پکښې خليفه ګان ګرزولی ياست.
په سورة نور کښې دا آيت: (وَآتُوهُم مِّن مَّالِ اللَّهِ الَّذِي آتَاكُمْ النور آيت:٣٣) په صريح ډول حکم کوي چه ورکړئ له هغه مال څخه چه خدای درکړيدی. په الهي کتاب کښې چه مال دخدای ورکړه ګڼل شويده او دعاريت مفهوم پکښې پروت دی دا مطلب هم ښه واضح شويدی چه په دغو مالونو کښې چه ظاهراً خپلو عاريتي خاوندانو ته منسوب دي او مجازاً د دوی بلل کيږي بيا هم يوازې ددوی نه دي. محرومه طبقه او سوالګرهم پکښې حق لري يعنی علاوه په زکات محروم او سايل دبډايانو په مال کښې دحق خاوندان دي او مشترک مال دی.
په سورة الذريت کښې چه دمتقيانو حال بيانيږي نو دمال په برخه کښې دوی په دې ډول معرفي شويدي:
(آخِذِينَ مَا آتَاهُمْ رَبُّهُمْ. وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ الذريت آيت ١٦) يعنی دوی دهغه څه اخيستونکي دي چه خدای ورکړيدي او په مالونو کښې ئې علاوه په زکات سوالګر او محروم حق درلود. بلده داچه اسلام دمالونو انحصار په څو محدود لاسونو کښې بدګڼلی او دا مطلب دسورة حشر په دې آيت کښې ډيرښه څرګند شويدی:
(مَّا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ مِنْ أَهْلِ الْقُرَى فَلِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنكُمْ الحشر آيت:٧) يعنی هغه مال چه بې جنګه دفئی او خراج په صورت درسول الله(ص) لاس ته ورځي هغه دالله تعالی، درسول الله (ص)دذی القربی، ديتيمانو، مسکينانو او دلارويو پرديسانو حق دی چه په دوی به ويشل کيږي او دا د دې دپاره چه دولت دخوتنو غنيانو په لاس کښې محبوس او محصور نشي. په دې آيت کښې دمال د توزيع غايه دابنودل شويده چه سرمايه تراکم ونکړي او د اغنياؤ طبقه ډيره پياوړې نشي. يعنی اسلام ډير د مخه دطبقاتي تضاد د محنيوي فکر کړی او نه ئې غوښتل چه په اسلامی امت کښې ډيرتيټ و پاس منيځ ته راشي.
غنا او بډائي که څه هم په ظاهري نظر په اسلام کښې صريحاً منع نه ده او هرچاته دا حق ورکړشوی چه په جايزه طريقه دشتو خاوندشي او هغه تکاليف په ذمه واخلي چه اسلام د شتمنو په ذمه ايښي دي لکه د زکات، خيرات او صدقاتو ورکړه او دقرض حسن له لارې له محتاجو سره مرسته اونور.
مګر که څوک له ژورفکر نه کار واخلي او اصلي منظور ته ښه ځيرشي هغه پوهيږي چه شيشګی که حلال دی شکل ئې دمردارده. دمال پيدا کولو او ډيرولو هغه طريقې چه اسلام منع کړيدي لکه سودخوري، احتکار، بډې اخيستل، غبن فاحش په معامله کښې، دروغ ويل، غدر کول، تقلب يا داسې نور داټول د قاروني بډائي په مخکښې بنديزونه دي چه په مستقيم او جدي ډول دقارونيت مخه نيسي. له بلی خوا هغه تشويق او ترغيب چه دخير و احسان په باب په نبوي احاديثو او قرآني آيتونو کښې وينو مسلمانانو ته دا اجازه نه ورکوي چه دفقيرانو او دحاجت د خاوندانو په مقابل کښې له بخل و امساک نه کار واخلي او په خيريه چارو کښې سترګې پټې کړي. سربيره په دې اسلام دمسلمانانو اولوالامرته داحق ورکړی چه دخوارانو او فقيرانو دمړولو او ژوندښه کولو دپاره دضرورت په اندازه دبډايانو مالونه بيوزلو او غريبانو ته ورکړي او موازنه قايمه کړي. حضرت عمر (رض) چه د خپل خلافت په وروستيو وختو کښې اجتماعي وضع ته ملتفت شو چه ځينې کسانو ډير مالونه جمع کړيدي او نور په فقر او غربت کښې ژوند کوي نو اراده ئې وکړه چه دتعادل او مالي تسوئې دپاره له اغنياو سره فقيران دهغوی په مالونو کښې شريک او سهيم کړي ځکه يې وويل: (نُطعِمُ المُسلِمينَ مِن بَيتُ المَالِ حَتیٰ اِذَالَم تَجِد فِيهِ شَياً اَدخَلنَا عَلیٰ کُلِّ اَهلِ بَيتٍ مِن الاَغنِيَاءِ مِثلَهُم مِن المُحتَاجِينَ وَمَا نَزَالُ نَفعَلُ ذٰلِکَ حَتیٰ يَطعَمَ المُسلِمُونَ جَمِيعاً) يعني مسلمانان به له بيت المال څخه مړوو او چه په بيت

(c) ketabton.com: The Digital Library

المال کښې خه پاتې نشي دبډایانو په هر کور کښې به هغومره محتاجان ننباسو او داکاربه ترهغه وخته کوو چه ټول مسلمانان په ګیډه ماړه شي.
په اسلام کښې دمالکیت په باب داآیت هم دجدي توجه وړدی: (وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلاَ يُنفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللّهِ فَبَشِّرْهُم بِعَذَابٍ أَلِيمٍ التوبة آیت:۳۴) هغه کسان چه سره او سپین زر ذخیره کوي او دخدای په لارکښې ئې نه نفقه کوي د دردناک عذاب زیری ورکړئ دهمدغه آیت په استناد او دنبوي احادیثو په بنا د رسول الله (ص) په اصحابو کښې ابو ذرغفاري دقارونیت په ضد په تبلیغی مبارزه لاس پوري کړاو په دغه جهاد کښې ئې ډیر تکلیفونه ولیدل ترڅو چه بالاخر د ربزي دښتې ته نفی بلد شو او هلته د ډیر غربت په حال کښې مړشو اولاړویو خاوروته وسپاره.
دابوذر اویو شمیر نورو اصحابو تبلیغ دغه معارضه دحضرت عثمان په خلافت کښې ډیره توده شوه، دابوذرتبلیغ چه څومره په شتمنو اوبډایانو بد لګیده هغومره ئې خواران او فقیران ځانته جلبول او طرفداران ئې ډیریدل.
حضرت علي او ابوذرپه دې عقیده و چه دیوه کال دنفقې دپاره څلور زره درهمه ساتل جایز کاردی او له دینه زیات مال ذخیره کول ممنوعه کنز شمیرل کیږي.
په ډیرونبوي احادیثو کښې دا مطلب ښه واضح دی چه اسلام فاحشه غنا بده ګڼي او دانه خوښوي چه ځینې په عیشونواوخوندونو کښې ډوب وي او نورپه لوږه او تنګسه کښې ژوند وکړي.
(خُذمِن اَغنِیَائِهِم وَرُدّ اِلی فُقَرَائِهِم) له بډایانو نه ئې اخله او فقیرانو ته ئې ورکوه د اسلام اقتصادي کړنلاره ده. ابی امامه روایت کوي چه رسول الله (ص) ویلي دي: (یَا اِبنِ اٰدَمَ اِنَّکَ اَن تَبذِلِ الفَضلَ خَیرٌلَّکَ وَاِن تُمسِکهُ شَرٌّلَّکَ–مسلم و ترمذي) یعنی اي بنیادمه! که مال وښندې خیردې پکښې دی او که ئې وساتی درته شردی.
همدارنګه بلال وایي: رسول الله صلی الله علیه وسلم وویل: (مَارُزِقتَ فَلاتَخبَاء وَمَا سُئِلتَ فَلا تَمنَع فَقُلتُ: یَارَسُولَ اللهِ وَکَیفَ لِی بِذَالِکَ؟ قَالَ: هُوَذَاکَ اَوِالنَّارُ) مطلب دا چه رسول الله (ص) وفرمایل: څه چه ستا روزي شویدي مه ئې ساته او ذخیره کوه ئې مه او څه چه درنه وغوښتل شو منع کوه ئې مه.
بلال وویل دابه زما دپاره څنګه شي؟ هغوی وفرمایل یا همدغه شان اویا د دوزخ اور.
امام احمد حنبل په مسند کښې داحدیث نقلوي: (اَیُّمَا اَهلُ عَرصَةٍ اَصبَحَ فِیهِم اِمرُوٌّ جَا یِعاً فَقَدبَرِئَت مِنهُم ذِمَّةُ اللهِ تَبَارَکَ وَتَعَالَی) خلاصه ئې داچه پاک خدای له هغوڅخه بیزاره دی چه په څنګ کښې ئې څوک په لوږه شپه سبا کوي. په قرآن کریم کښې متعددآیتونه راغلي دي چه د (مترفینو) ژوند ئې بدګڼلی او مسلمانانئ په جدي ډول دې ته متوجه کړیدي چه آسوده ژوند اودعیش ونوش ژوند ونکړي بلکه متوسط ژوند اختیار کړي چه نور ورته ونه پخسیږي او مزې چړچې پکښې نه وي دآسوده حالی په غندنه کښې یوعلت چه قرآن په ګوته کړی هغه دادی چه مترفینو یعنی آسوده حالو کسانو هروخت دنوي دین په قبلولو کښې شدید مقاومت کړی او له پیغمبرانو سره ئې خپل خصومت ته دوام ورکړی دی یعنی دارتجاع ټینګ حامیان همدغه خلک دي چه دهر تغیر او تحول مخه نیسي او دزاړه حال بقااو دوام غواړي.
دبشري تاریخ له مطالعې نه هم داپته لګیږي چه عیاش قومونه له مینځه تللي او هغه قومونه چه په مشقت او زیار و زحمت کښې لوی شوي په نورو غالب شویدي. اوس خلک پدې هم پوه شویدي چه عیاشي دصحت په لحاظ هم ډیرخطرونه لري او ډیر فسادونه ورسره تړلي دي. د اسلام پیشوا حضرت محمد (ص) دمترفینو یعنی دعیاشانو او اسوده حالو کورونه (بیوت الشیاطین) دشیطانانو کورونه بللي دي چه فتنې اوفسادونه ترې ولاړیږي.
الله تعالی فرمایي: (إِنَّ الْإِنسَانَ لَيَطْغَى أَن رَّآهُ اسْتَغْنَى-العلق آیات:۶ او ۷) په تحقیق سره انسان سرکشي کوي چه ځان بې پروا او مستغني ووینی. یعنی مال اوثروت دغرور او سرکشی باعث ګرزي. په بل آیت کښې راغلی دی:
(وَلَوْ بَسَطَ اللَّهُ الرِّزْقَ لِعِبَادِهِ لَبَغَوْا فِي الْأَرْضِ الشوری آیت:۲۷) که چیري خدای دخپلو بندګانو روزي پراخه کړي وای هرګوره به ئې په ځمکه کښې بغاوت کړي و. دهمدغسې ملاحظاتو په وجه مسلمانانو ته دا اجازه نشته چه خپل حلال مال هم په ځان باندې له ضرورته زیات ولګوي او له اسراف وتبذیر څخه کار واخلی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پاک خدای وايي: (وَآتِ ذَا الْقُرْبَى حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَلاَ تُبَذِّرْ تَبْذِيرًا إِنَّ الْمُبَذِّرِينَ كَانُواْ إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ الاسراء آيت: ۲۶) يعنې ورکړه خپل قريب ته دهغه حق او مسکين ته او پرديس ته تبذير او اسراف مه کوه مبذرين بيشکه د شيطانانو وروڼه دي.

په بل آيت کښې وايي: (وكُلُواْ وَاشْرَبُواْ وَلاَ تُسْرِفُواْ إِنَّهُ لاَ يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ الاعراف آيت ۳۱) خورئ، څکئ او اسراف مه کوئ اسراف کوونکی د خدای نه دي خوښ.

د اسراف معنی له حد او اندازې نه تجاوزدی په حريصانه ډول خوراک او څکاک او بيځايه خرڅونه په اسراف کښې شامل دي. د مسلمانانو اغنياء نشي کولی چه له نورو نه په عالي سطحه ژوند وکړي او شان و شوکت ئې نظرونه ځانته جلب کړي. په اسلامي جامعه کښې که خواران او غريبان وريښمني جامې نشي اغوستلی بډايان هم نشي کولی چه دغه فاخر لباس واغوندي. کله چه د عبد الرحمن بن عوف خوی له خپل پلار سره د دوهم خليفه حضرت عمر مخې ته ورغی او وريښمين کميس ئې اغوستی و خليفه دغه کميس له ګريوانه ترلمنې پورې څيرې کړ او د دغسی معتبر او ډير شمتن صحابی خوی ئې هم پرينښود چه د اسلام له مقرراتونه سر وغړوي. د همدغه خليفه خپل ژوند سره له دغه لوړ او عالي مقامه په متوسط حال کښې و او له نورونه ځانته په څه امتياز قايل نه و. يوه ورځ چاترينه پوښتنه وکړه چه تاته له بيت المال څخه څومره مال مصرفول جواز لري. ده وويل په کال کښې دوه جوړه جامې، يوه جوړه د ژمی او بله د اوړي د پاره او دومره څه چه د حج تو بنه شی زما او د زما عيال قوت بايد د قريشو د متوسط شخص په اندازه وي. زه د مسلمانانو له جملې څخه يوتن يم څه چه نوروته رسيږي ماته به هم رسيږي.

پخپله د رسول الله (ص) د زهد او رياضت ژوند چه له مشقته ډک و، همدارنګه د ده د غوره اصحابو ساده او بې عيشه ژوند چه د مجبوريت په وجه نه بلکه د عزم او ارادې له مخې و په همدغه اساس بنا ؤ، چه دوی نه غوښتل چه نور په محروميت کښې وي او دوی په نازونعمت کښې.

همدغه وجه وه چه د اسلام دوهم خليفه حضرت عمر (رض) د رماده د کال په قحط کښې غوړي ترهغه وخته ونه خواړه ترڅو چه په بازار کښې د نورو د پاره پيدا شوه او قحطی له منيځه لاړه. په دغه موده کښې خليفه هم د نورو په شان تيل خواړه او د تيلو خوړلو په وجه ورته ناروغي پيدا شوه او پوستکی ئې تک تورشو.

اسلام خپل پيروان په اخلاقي لحاظ د اسې روزل چه د دنيا مال، زيب وزينت او عيش وعشرت ته په حقارت وګوري او مينه ورسره پيدا نکړي، له خپل نفس او نفسی خواهشاتو سره مبارزه وکړي او ساده ژوند اختيار کړي. حرص او هوس پريږدي له بخل او امساک نه ځان وژغوري، کبر او غرور په ځان کښې پيدا نکړي، صدق او صفا ولري او د خلکو په خدمت کښې د اسلام په خدمت کښې جهاد ته ملا وتړي او قرباني ته چمتو شي.

اسلام د خپلو پيروانو د تنظيم او اداري، د تهذيب او تربيت د پاره دوه وسيلې په کا واچولی، تشريع او توجيه. ځينې شيان شته چه په اسلام کښې شرعاً منع نه دي مګر ديانتاً منع دی د شريعت او د ديانت تقاضا هر کله يوه نه ده، په ځينو موارد و کښې تشريعي جنبه او توجيهی جنبه يو له بله بيليږي.

تشريعي احکام هغه دي چه په عام ډول هر مسلمان پرې مکلف دي او که څوک ترې مخالفت وکړي شرعاً محکوم کيږي لکه زکات چه که څوک ئې له اداکولو انکاروکړي اولوالامر ته د احق حاصل دی چه ورسره محاربه وکړي او قتال ته ئې ملا وتړي، په توجيهی لحاظ هر مسلمان علاوه په زکات ديانتاً موظف دی چه د صدقاتو او خيراتو نو له لارې له خپل حاجته زيات مال د خدای په لار کښې مصرف کړي او د خير و احسان نمونه او مثال شي.

توجيهی احکام د تشريعی احکامو په شان په قانونی شکل نه تطبيقيږی بلکه د اخلاقي اصولو په حيث رواج مومي او د خاصانو او رهبرانو کاردی. په اسلام کښې بنه اوبد، حلال و حرام ځانته مدارج او مراتب لري. مثلا پياز يا اوږه خوړل په اصل کښې جايز کاردی مګر د جمعې په ورځ او په هغو وختونو کښې چه سړی له نورو سره ګډون کوي او د خولې بوی

(c) ketabton.com: The Digital Library

ئي نور په عذابوي په ممنوعاتو کښې شميرل کيږي. دتقوی او رياضت خاوندان دجايز اوناجايز په تشخيص کښې له عامو مسلمانانو نه فرق لري.

دعامو مسلمانانو تقوی همدغه ده چه پردی حرام مال ونخوري اوله کبيره ګناهونو څخه ځان وساتی. دزاهدانو تقوی داده چه پخپل حلال مال هم ځان موړنکړي او دنفس دتزکيې او د روح دتصفيې دپاره جايز لذتونه هم په ځان ودروي يائي ډيرکم کړي.

هغه بډائي چه دحرامو مالونو په غونډولو لاس ته نه وي راغلی او فرايض و واجبات پکښې نه وي ترک شوی شرعاً منع نه ده.

درسول الله(ص)په اصحابو کښې هم اغنياء موجودولکه حضرت عثمان غنی، عبدالرحمن بن عوف او وروسته بياطلحه اوزبير يادا سې نور، مګر پخپله حضرت محمد (ص)،حضرت ابوبکر، حضرت عمر او حضرت علی او ځينې نوروبه دومره مال له ځانه سره نه ساته چه بډايانو کښې حساب شي. دوی به د اربشو په ډوډی هم ځانونه نه مړول او دمترفينوله اسوده ژوند څخه ئي کرکه کوله.

داکارپه اسلام کښې اجباري نه دی اختياري دی. اسلام هغه دين نه دی چه دبشري فطرت اوانسانی غرايزو په مخکښې سد شي او بيخي ئي بنده کړي. اسلام د بشري اوعالمي دين په حيث په خلکو باندې عسراوحرج نه راولي. (لاَ يُكَلِّفُ اللّهُ نَفْسًا إِلاَّ وُسْعَهَا –وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ –يُرِيدُ اللّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلاَ يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ البقره آيات ۲۸۶او ۱۸۵) داهغه آيتونه اوقرآني نصوص دي چه داسلامی قوانينو اساس ئي ګڼلی شو. پدې آيتونو کښې له وسع نه زيات تکليف له اوږو څخه اخيستل شوی او په دين کښې حرج نفی شويدی خدای نه غواړي چه پخپلو بندګانو عسراوسختي راولي. دقرآن دا آيتونه:

(وَلَا تَنسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا القصص آيت ۷۷)، (لِمَ تُحَرِّمُ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكَ التحريم آيت ۶۶)هغه حياتي درسونه دي چه د صحت اوقوت وقايه ورپورې تړلې ده او سړی له دې څخه منع کوي چه خپله دنيائي برخه هيره کړي ياپه ځان باندې دخدای حلال حرام کړي.

رسول الله(ص) هغه زاهد او عابد چه هره ورځ به روژه واو هره شپه به ئي په نفلونو سباکوله مخاطب کړ او ورته ئي وويل: (.....ولَنفسکَ عَلَيکَ حَقٌ ولِبَدَنکَ عَلَيکَ حَقٌ ولِزَوجَتکَ عَلَيکَ حَقٌ........) په تاباندې ستا نفس حق لري، بدن دې درباندې حق لري، او ښځه دې درباندې حق لري. لکه چه په عبادت او رياضت کښې افراط منع دی او رهبانيت نفی شويدی دغه شان په صدقاتو کښې هم خپل ټول مال صدقه کول او دپولې ټک ته کښيناستل ښه کار نه دی. که څوک خپل ټول مال صدقه کړي او ځانته هيڅ پرې نږدي. له دې آيت څخه سرغړوي.

(وَلاَ تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَى عُنُقِكَ وَلاَ تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَّحْسُورًا الاسراء آيت:۲۹) مه خپل لاس خپلې غاړې پورې تړه او مه ئي خلاصوه په تمام خلاصوالی چه کښيني ملامت شوی او درمانده.

پاک خدای هغه کسان ستايلی دی چه دمال په انفاق کښې اعتدال ساتي او له افراط او تفريط نه ځان ژغوري (وَالَّذِينَ إِذَا أَنفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا الفرقان آيت ۶۷) يعنی هغه کسان چه مالونه نفقه کوي نه اسراف کوي او نه بخل او وي د بخل او اسراف ترمنځ اعتدال ساتونکی.

دژوند په چارو اوانساني اعمالو کښې اعتدال ساتنه په اسلام کښې يومهم اصل دی چه ښه اوبد په همدغه معيار سنجول کيږي او داسلامی اخلاقو اساس ګڼل شويدی. داسلام جمالی خوا همدغه اسلامي اخلاق دي چه انسان مهذب کوي او سړيتوب صيقلوي.

داسلامي تعليماتوغايه اسلامی تربيه ده چه په اسلامی اخلاقو پورې ټينګ تعلق لري او د افرادو د شخصيت په جوړولو کښې ئي نقش ډير څرګند دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اسلام رښتیاني ممثلین او برجسته افراد هماغه کسان دي چه اسلامي شعایر، آداب او اخلاق پخپل کردار و عمل کښې تمثیلوي او صعودي سیر وحرکت ئې د انسانیت دلوړو مدارجو په لوري وي. که د تشبیه له مخې اسلامي روش په بدني ورزشونو کښې دغره ختل وګڼو ویلی شو چه دغه ورزش په مطلق کوه ګردی، تامینیږي او په ټیټو غرونو کښې په ګرزیدو او د غونډیو په ختلو هم سر ته رسیږي مګر هغه کسان چه په دغه ورزش کښې خپله فوق العاده لوړتیا او پیشقدمي ښیي هغوی دلوړو غرونو لوړو څوکو ته خیژي او تاریخي یادګار پریږدي.
په اسلام کښې هم اخلاقي رهبران همدغه شان وګڼئ چه د انسانیت ډیرو هسکو مقامونو ته ځانونه رسوي او نورو ته عملاً لوړختل ممکن ګرزوي. دوی د مثل اعلی په حیث اخلاقي معیارونه او مقامونه او چتوي او نور د لوړتیا لور ته رابولي چه د دوی اقتضا وکړي او په دوی پسې لاړ شي.

د اسلامی اخلاقو غایه او اغیزه:

انسان چه اشرف المخلوقات بلل کیږي معنا یې دا نه ده چه دده ټول خویونه او عادتونه دستاینې وړدي او په هرڅه کښې هرڅه نه ښه دی. دی د خلقت د مثل اعلی په حیث د تکامل په لوړه مرحله کښې واقع دی او په نورو موجوداتوئې دخپلو خاصو استعدادونو او معنوي قوا و په مرسته تسلط موندلی مګر له ډیرو فضایلو او محاسنو سره ډیر معایب او نقایص هم لري. د خیروشر، د صلاح او فساد، د پاکی او ناپاکی متضاده جنبې په ده کښې موجود دي او د اضدادو مجموعه ده. حضرت مسیح (ع) او بودا هم انسانان و او چنګیز وهلاکو هم د انسان په بڼه و. د جوړولو او ورانولو دواړه استعدادونه په ده کښې شته او علم وجهل ئې په وجود کښې داسې خوا په خوا وسي لکه چه ابوجهل د حضرت محمد (ص) په ګاونډ کښې او سیده دانسان وجود خوله خاورو پیدا دی مګر داورلمبې داوبوڅپې او د هوا طوفانونه پکښې خوندي دي له خاکساری سره کبر او غرورهم لري او له نرمۍ سره ئې دوسپنې صلابت ملګری دی. په رحم کښې ئې قهر، په قوت کښې ئې ضعف او په پوهه کښې ئې ناپوهی ځان ښیي.
دغه عالم او عاقل موجود که دعقل او پوهې په مرسته دژوند ښه کولو وسایل او اسباب برابروي ورسره داتم او هایدروجن بمونه هم جوړوي او په دواړو خواوکښې اسباب سازدی.
که له یوې خوا د بشري امراضو د پاره نوي علاجونه او نوي دواګانې کشفوي له بلې خوا دعالمي تباهۍ مواد او آلات تهیه کوي.
که د انسان ضعیفې او ناوړه جنبې اصلاح نشي او ښه استعدادونه پکښې ونه روزل شي له قوت څخه ئې لیوان له عقل نه ئې شیطانان او له شتمنۍ نه ئې طوفان پیدا کیږي. عقل د انسان ډیره لویه شتمني او دټولو شتمنیو مور ده چه انسان ته ډیرخه ورکوي مګر له دغه دنیائي عقل سره یو بل عقل هم په کاردی چه هغه انسان ته سړیتوب ښیي او سړی کوي ئې.
دا عقل د دین په رڼا کښې پیدا کیږي او له دین څخه الهامونه اخلي. دا د معاد عقل او هغه د معاش عقل دی. د معاش عقل له هرچا سره شته او نورحیوانات هم پکښې څه نه څه برخه لري مګر د معاد عقل لکه عالي تعلیم ټولو ته نه دی رسیدلی.
ډیر غولیدلی دي هغه کسان چه دین له عادي او معمولي عقل سره برابر وي او دغې سطحې ته ئې راټیټوي. ډیر ښه پوهیدلی دي هغه خلک چه دعقل لوړولو کوښښ کوي او د دین عالي مقام ته ئې او چتوي یعنی عقل متدین کوي او ددین په لاره ئې برابروي. الهی کتاب (قرآن) دهغو متقیانو لارښود دی چه په غیب ایمان ولري (یُؤمِنُونَ بِالغَیبِ) په غیب باندې ایمان پیدا کول ددغه ظاهربین عقل کار ندی او داعقل هیڅکله مومن کیدلی نشي. داعقل دجسم او خیټې خدمت ته پیدا دی او دژوند پاللو مهمه وظیفه ورپه غاړه ده چه په انسانی نړۍ کښې ډیرلوی ارزښت لري او دنیا ئې مرهونه ده مګر دمعقولاتوله سرحد نه هغه خوا څه لیدل او په څه پوهیدل دیوه بل عقل کاردی چه ملاخورشوی ندی او دعارفانو په برخه دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دپښتوژبې عارف اوصوفي شاعر عبدالرحمن بابا دغو دوو عقلونو ته په دې ډول اشاره کوي:

ددنيا په کارکښې هرسړی عاقل دی
چه سړی پرې سړی کيږي عقل بل دی

سړی څنګه سړی کيږي ؟ دا سوال ښايي چه ظاهراً تحصيل د حاصل وګڼل شي او په ظاهري عقل برابر نه وي. مګر دبصيرت خاوندان پوهيږي چه ځينې سړي په معنوي لحاظ سړي ندي صورت به ئې د سړي وي مګر سيرت به ئې د سړي نه وي او د شر وفساد جنبه به ئې ډيره غالبه وي.

داسلام مقدس کتاب چه مطلق انسان ته په کرامت قايل دی دانسانی فطرت په تشخيص کښې دغه د شر او فساد جنبه اودانسان شهواني غوښتنې هرهرځای بيانوي او داثرګندوي چه انسان بايد داخلاقي تهذيب اونفسي تزکيې په وسيله خپل انسانيت تکميل کړي او واقعي انسان شي.

انسان دخدای خليفه دی او داسمان ملکي ورته په سجده پريوتي دي مګر انساني فطرت دملايکوله خولې داسې ښودل شويدی: (قَالُواْ أَتَجْعَلُ فِيهَا مَن يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاء البقره آيت ۳۰) يعنی په ځمکه کښې هغه څوک پيداکوې چه په ځمکه کښې فساد کوي او وينې تويوي. سربيره په دې په ډيرونورو آيتونو کښې بشري طبيعت داسې معرفي شويدی:

۱- (إِنَّ الْإِنسَانَ خُلِقَ هَلُوعًا إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوعًا وَ اذا مَسَّهُ الخَيرُ مَنُوعــاً- سورة المعارج آيات ۲۰،۱۹ او ۲۱)

يعني انسان بی صبره، بې ثباته حريص او بخيل پيدا شوی که شرور ورسيده جزع وفزع کوي که خير او د دنيا مال ئې وموندنو بيا له ډير بخل نه کارا خلی.

۲-(وَإِنَّهُ لِحُبِّ الْخَيْرِ لَشَدِيدٌ - والعاديات آيت ۸) په دې آيت شريف کښې خير د مال په معنی دی چه انسان ورسره ډيره شديده مينه لري.

۳-(قُل لَّوْ أَنتُمْ تَمْلِكُونَ خَزَآئِنَ رَحْمَةِ رَبِّي إِذًا لَّأَمْسَكْتُمْ خَشْيَةَ الإِنفَاقِ وَكَانَ الإنسَانُ قَتُورًا -الاسراء آيت ۱۰۰) دا آيت انسان داسې ممسک ښيي چه که دخدای درحمت خزانې ئې په برخه شي بيا هم ويريږي چه د لګښت او مصرف په صورت کښې به ټولې تمامې شي داځکه چه انسان ډير حريص او ډير بخيل دی.

۴- (کَلَّا إِنَّ الْإِنسَانَ لَيَطْغَــى ، أَن رَّآهُ اسْــتَغْنَى -العلق آيات ۷،۶) انسان چه ځان غني ووينې ارومرو سرکښې اونافرماني کوي.

۵-(إِنَّ الإِنسَانَ لَظَلُومٌ كَفَّارٌ -ابراهيم آيت ۳۴) انسان هرګوره ډيرظالم او ډير ناشکره بنده دی.

۶-(وَكَانَ الْإِنسَانُ أَكْثَرَ شَيْءٍ جَدَلًا -الکهف آيت ۵۴) انسان له هر څه نه زيات خصومت کوونکی او کج بحثه دی يعنی جدل ئې په خټه کښې ګډ دی.

۷-(خُلِقَ الْإِنسَانُ مِنْ عَجَلٍ -الانبياء آيت ۳۷) انسان له بيړې او شتاب نه جوړ دی.

۸-(وَكَانَ الإِنسَانُ عَجُولاً -اسریٰ آيت ۱۱) انسان ډيربې صبره او الپته دی.

۹-(زُيِّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاء وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّــةِ وَالْخَيْــلِ الْمُسَــوَّمَةِ وَالأَنْعَامِ وَالْحَرْثِ ......آل عمران آيت ۱۴) په دې آيتونو کښې هغه شهوانی مينې بيان شويدی چه انسان دهغو دپاره هر څه کوي اوځان اور اوبو ته غورځوي.

داسلام اخلاقي لارښودنې، دحرام مال غندنه، دنفسي خواهشاتو دپاره حدود ټاکل، دقناعت اوصبرتوصيه، دعفت اوتقوی درسونه دهمدغو غرايزو اوانساني طبيعت د اصلاح او تعديل دپاره دي او په ډير صحيح تشخيص بنا دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا چه په قرآن کريم کښې دصبرتوصيه بيابيا په مکرر ډول هر هرځای شويده ددې دپاره نده چه سړی دظلم او ناروا په قبلولو کښې صابراوسي او مظالمو ته تسليم شي يا ذلت ته غاړه کيږدي، بلکه ددې دپاره ده چه په سختو حالاتو او بدو ورځو کښې حوصله له لاسه ورنکړي اوله مشکلاتو نه ونه تښتي يا دخپل عجولانه فطرت په تقاضا په هرڅه کښې دومره بيړه ونکړي چه تفکر اوتعقل ته هيڅ موقع پاتې نشي او عاقبت انديشی هيره کړي.
دقناعت درس هم له حراموڅخه دځان ژغورلو معنی لري او دتجاوزمخه نيسي نه دا چه دکسب اوکار په مقابل کښې دانسان لاس اوپښې تړي اوسعی اوعمل ته ئې نه پريږدي.
دا راز آيتونه چه انساني فطرت اوفطري غرايز مشخص کوي او دديني لارښوونو محورئې بللی شو نورهم ډېر دي چه دټولو لټون ډير وخت اوډير کارغواړي.
لوی خدای چه د انسان خالق دی او په نفسي وسوسوئې ډيرښه خبردی: (وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنسَانَ وَنَعْلَمُ مَا تُوَسْوِسُ بِهِ نَفْسُهُ -سورت ق آيت ۱۶) انسان په مطلق ډول زيانکار ګڼي اوهغه کسان مستثنی کوي چه مومنان او دنيک عمل خاوندان دي او نوروته هم دحق اوصبر توصيه کوي.
(وَالْعَصْرِ إِنَّ الْإِنسَانَ لَفِي خُسْرٍ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ) په عصرقسم دی چه انسان هرګوره په زيان کښې دی مګرهغه کسان ندي په زيان کښې چه ايمان ئې راوړی اوکړي ئې دي نيک کارونه، يوه اوبل ته ئې دحق توصيه کړې او دصبر توصيه ئې کړيده.
دادی دانسان تشخيص او دعلاج نسخه.
داسلام دين دانسان داخلاقي اونفسي امراضو علاج د رياضت اوعبادت ،د زهد وتقوی، دنفسي او روحي تزکيې او تطهيرپه وسيله کوي او له حرامو څخه ئې پرهيزوي. لکه چه دطب علم دبدني امراضو علاج کوي، دين داخلاقي مرضونو معالجه خپل اساسي هدف ګڼي او دبشر باطني رنځونه له مينځه وړي ځکه وايي:(اَلعِلمُ عِلمَانِ عِلمُ الاَبدَانِ وَعِلمُ الاَديَان) بدني طب په غذا او دواو جود تقويه کوي او دتقويې په وسيله مرض مغلوبوي او محوه کوي ئې مګردين دنس اونفس په خوارولو اوضعيفولو دتقوی اوپرهيزګاری له لاري دشهوانی اونفسانی امراضو مخه نيسي ياورسره مجادله کوي يعنی دنفس اوشيطان په مغلوبولو او دجسماني قوت په کمولو معالجه بنا کوي او لوړه يې هم غذا ده او هم دوا ده:

دهرچاچه حيواني قوت زياتيږي	نفس شيطان لره هغومره مغلوبيږي
که څوک غواړي چه غالب شي په شهواتو	په مرښت نشي داکار په لوږه کيږي

****

کموي روژه غوښتنې شهواني	مضمحل کړي هوسونه نفساني
د روژې غايه همدغه ده نوځکه	روژه نه نيسي صغيرشيخ فاني

دادی دعلم الابدان او علم الاديان د اساسي فرق يومثال چه مونږ دبدني طب اوديني طب په مغايرت پوهوي او دايقين راکوي چه هغه شفا چه په قرآن کريم کښې شته:
(وَنُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْآنِ مَا هُوَ شِفَاء وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ -الاسراء آيت۸۲) (قَدْ جَاءتْكُم مَّوْعِظَةٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَشِفَاء لِّمَا فِي الصُّدُورِ –يونس آيت ۵۷) هيڅکله ئې دبوعلی سينا په شفا کښې نشو موندلی.
دنن ورځې عصري طب که دصدري اوقلبي امراضو په علاج موفق هم شي اودشفاء الصدور دارو وموميي بيا هم نشي کولی چه(مافی الصدور) لره د شفا موجب شي او دحرص اوحسد ياقلبی قساوت علاج وکړي اوپه بې رحمه زړه کښې رحم پيدا کړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دغسې اخلاقي امراضو کښې ددنيا طبيبان له مريضانونه ډېر بتر دي، او دا مرضونه په مترقي ممالکو کښې ډېر زيات دي.
(حُبُّ الدُّنيَا اوحُبُّ المَال) چه دټولو خطاګانو او غلطيو راس بلل شوی. (حُبُّ الدُّنيَا رَاْسُ كُلِّ خَطِيئَةٍ) هغه بې علاجه مرض دی چه يو ازې دين ئې مخه نيولی شی.
په صدر اسلام کښې چه له دغه اخلاقي مرض سره مجادله شروع شوه، په مسلمانانو کښې دايثار داسې جذبه پيدا شوه چه خپل مالونه، کورونه او ډېر څه ئې ددين په لاره کښې يا د دين دپاره قربان کړه او په حرص او بخل داسې غالب شوه چه مقتصد عقل ورته ګوته په غاښ ونيوله، مهاجرينو په همدغه جذبه خپل اصلي وطن او ټوله شتمني په مکه کښې پريښوده او مديني ته ئې ددين ساتلو دپاره هجرت وکړ او انصارو په همدغه جذبه په مهاجروباندې له ځانه زياته پيرزوينه څرګنده کړه يعنی په نفسياتي او اخلاقي لحاظ يو عظيم انقلاب په اسلامي امت کښې پيدا شو چه نظير ئې چا نه و ليدلی.
ددغه انقلاب اثر تر او سه په مسلمانانو کښې لږ او ډېر يوځای بل ځای وينو او په يو زرا وځوسوه کاله کښې ئې نښې نښاني لا ندي محوه شوي چه رحمن بابا ئې هم په وصف الحال کښې وائي:

داهنرندی چه خاورې ځوک سره زر کا   چه زر خاورې کړي رحمانه هنر دادی

علوم او فنون خلکوته دا هنر ښيي چه خاورې زرکړې او ددنيا شتمني زياته کړې مګر دين ورته ددغه هنر بل اړخ څرګندوي او په دغه ډول انسان له دواړو هنرونو سره اشنا کوي.
د انفرادي او اجتماعي ژوند موافقه او مصالحه په همدې راځي چه دغه دواړه هنره دانسان په برخه شي چه هم خاورې زرکړي او هم زرخاورې کړي. که څوک لومړی هنر ونلري دوهم هنرئې نه نصيب کيږي چه زر نه وي نو زربه څنګه خاورې کړي؟ که اول هنر ولري اودوهم هنر پکښې پيدا نشي لومړی هنربه هرګوره منفور او مردود وي دا څرګنده ده چه علم وفن، صنعت او حرفت دژوند او معيشت حاجتونه او ضرورتونه نه پوره کوي او مدنيت ته رنګ او رونق ورکوي. ددنيا ودانی اوزيبائي په هغه وسايلو او اسبابو پورې تړلې ده چه دعلم وفن په مرسته لاس ته راځي او لاس ته راغلي دي مګر دين دتساند او تعاون په پيدا کولو او دمعنوي ارتباط په قايمولو دبشري جامعې سعادت تامينوي او داجتماع مزې ټينګوي.
دبشري سعادت لوښی او ظرفونه دعلم اوصنعت په کارخانو کښې جوړيږي مګرپه دغو لوښو کښې دحيات او به د دين ساقي اچوي اودين دی چه د اخلاقو په تهذيب انساني باغ و بڼ له وحشي بوټو دربو اوکبلونه ساتي او دښو بوټو نيلي اوريښې تقويه کوي.
که اخلاقي تهذيب او دنفس تزکيه نه وي کيدی شي چه ډېر زر دجهان سمسور باغونه په هغو ځنګلونو بدل شي چه ځناور او وحشي حيوانا ت پکښې استوګنه کوي او ماران پکښې اوسيږي.
کيمياوي پوهه مونږ ته هغه صابونونه په لاس راکوي چه دبدن او جامو خيرې اوناپاکی وړي او دلباسو نو توري لکې محوه کوي.
مونږ دغې پوهې او دغو صابونونو ته حياتي ضرورت لرو او په ډېر ښه ارزښت ورته قايل يو مګر هغه خيرې، کثافتونه او خباثتونه چه په زړه او دماغ په نظر او احساس کښې پيدا کيږي ديني پوهه او داخلاقو کيميايي سعادت ته شديد ضرورت لري او بل صابون ورته په کار دی چه هغه د انسان کبر او غرور د زړونو کينه او قساوت حسادتونه او شرارتونه له مينځه وړي او دهوی وهوس ناولتيا پاکوي.
که دانسان باطن پاک نه وي او په اخلاقي مفاسدو لړلی وي نو دسر و صورت ظاهري سپين والی اوپاکوالی څو لولی هم لري او دمتمدنو خلکو سپي هم هره ورځ په صابون مينځل کيږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دین یوازې دغه راز نظافت او طهارت کافي نه بولي او ظاهر بین ندی، د اسلام سپیڅلی دین د طهارت او تزکیې په باب ډېر عمیق او دقیق نظر لري او له ظاهر نه ئې باطن ته توجه ډېره زیاته ده مګر له ظاهر نه هم صرف نظر نکوي او په ارزښت ورته ګوري.

د اسلام په دین کښې چه ژوره څېړنه وکړو په نهائي تحلیل کښې دې نتیجو ته رسیږو چه د اسلامی هدایاتو او ارشاداتو اصلي او اساسي هدف د نفس تزکیه او د جسم او روح تطهیر یعنې پاکوالی دی.

تزکیه او تطهیر هغه ټکي دي چه په قرآن کریم کښې په مکرر ډول راغلي دي او معنیٰ ئې ډېره عامه او هم ډېره عمیقه ده. په دې ټکو کښې له هر راز نجاست خباثت او کثافت نه د جسم او روح ظاهري او باطني طهارتونه شامل دي چه د اخلاقو تهذیب او د انسانیت لوړول ئې لازمي نیتجه ده.

ادیان عموماً پداسې وخت کښې دنیاته راغلي دي چه انساني اخلاق ډېر فاسد شوي او انسانیت ډېر ټیټ شویدی یعنی د دین ډیوه هروخت په تورتم کښې بله شویده او خلکو هغه وخت ځانونه مینځلي دي چه ډېر خیرن شویدي.

د اسلام د ظهور په وخت کښې هم د عربو مختلف او مخالف قبایل په اخلاقي او روحي لحاظ په ډېرو مرداریو ککړ و او په ډېر تورتم کښې ئې ژوند کاوه، فحشا او منکر نهائي حد ته رسیدلی و د حلال او حرام فرق نه و، د خیر و شر معیار ازلام یعنې د فال غشي و، د خدای کور بتانو نیولی و، د ښځو او نرو بربنډ طوافونه طاعت او عبادت ګڼل کیده.

شرک، بت پرستي، سودخوري او چوروچپاو، قتل و قتال، شراب او قمار، لوڼې ژوندۍ خښول، ضعیفان غلامول او د حیواناتو په څېرئې استعمالول د ژوند دود او دستورو، په دغسې وخت او دغسې ځای کښې حضرت محمد (ص) ته د خدای له لورې جبرئیل امین داوحی راوړه:

(يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ قُمْ فَأَنذِرْ وَرَبَّكَ فَكَبِّرْ وَثِيَابَكَ فَطَهِّرْ وَالرُّجْزَ فَاهْجُرْ ......المدثر آیات ۱-۵.) یعنی له برستنې پاڅیږه خلک له خدایه وویروه، خپل رب لوی وګڼه جامې دې پاکې کړه او پلیدي لرې کړه.

په دې وحی کښې د تطهیر مکرر امر دا ښیي چه پاکیدل او پاکول په عام وتام ډول د اسلام اصلي او اساسي منظور دی. (رجز) په لغت کښې د ګناه په معنیٰ، د بت پرستۍ په معنیٰ او د پلیدۍ په معنی استعمالیږي او مفهوم ئې ډېر عام دی. پیغمبر(ص) ته اول د جامو پاکولو امر وشو چه د ځان پاکولو امر پکښې دلالتاً موجود دی ځکه چه پاک کالي په پاک بدن اغوستل کیږي. په دغه ظاهري پاکوالي پسې په بل آیت شریف کښې له (رجز) څخه لرېوالی باطني پاکوالی دی چه له شرک او اخلاقی مفاسدو نه د زړه او روح صفائي ایجابوي.

دغه آیتونه چه د نزول په اعتبار ئې د قرآن کریم مطلع ګڼلی شو د تطهیر او تزکیې اهمیت ډېر ښه ثابتوي او مونږ پدې پوهوي چه په اسلام کښې د مراد ټکی دی.

په سورت (الاعلی) کښې دا دوه آیتونه (قَدْ أَفْلَحَ مَن تَزَكَّى وَذَكَرَ اسْمَ رَبِّهِ فَصَلَّى آیات ۱۴-۱۵) اول تزکیه او بیا د خدای ذکر او لمونځ د فلاح موجب ګڼي.

دلته تزکیه یوازې د تن او جامو هغه پاکوالی نه دی چه د لمانځه شرط ګڼل شوی ځکه چه د دغه لغت په معنی کښې اول معنوي پاکي او اخلاقي تهذیب او بیا ورسره ظاهري او جسماني پاکوالی مقصد دی. د فلاح کلمه په قرآن کریم کښې کله د مفلحون په صورت او کله په (قد افلح) کښې ډېره راغلې ده چه معنی ئې بری او مقصد ته رسیدل دي.

په صورت (المومنون) کښې په لومړیو نهو آیتونو کښې د مومنانو د فلاح موندلو د پاره څو شیه ذکر شویدي چه یو پکښې لمونځ او په لمانځه کښې خشوع، او خضوع ده آیتونه دا دي:

(قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ وَالَّذِينَ هُمْ عَنِ اللَّغْوِ مُعْرِضُونَ وَالَّذِينَ هُمْ لِلزَّكَاةِ فَاعِلُونَ وَالَّذِينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ إِلَّا عَلَى أَزْوَاجِهِمْ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ فَمَنِ ابْتَغَى وَرَاءَ ذَلِكَ فَأُوْلَئِكَ هُمُ الْعَادُونَ وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ وَالَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَوَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ) یعنې هغه مومنان

(c) ketabton.com: The Digital Library

بری مومي او مقصد ته رسیږي چه په لمانځه کښې ویره او تواضع ولري، له بیهوده خبرو او کارونو څخه ډډه وکړي، دمالونو زکات وباسي له زنااو فحشا څخه ځان وساتي، امانت خیانت نکړي په عهد ولاړ وي او په لمانځه ټینګ وي.
په صورت اعلی کښې چه یوازې تزکیه او لمونځ دفلاح موجب ښودل شوي او په صورت مومنون کښې شپږ یا او ه شیه وښودل شوه تطبیق ئې پدې شان کیدی شي چه تزکیه ډیره عامه وسعیه معنی لري او په دغو ټولو صفاتو او افعالو دلمانځه په شمول حاوي ده.
زکات خودلفظ او معنی په اعتبارله تزکیې سره اشتقاقی تړون لري او زکات هم ورته ځکه وائی چه دزکات په ورکولو هم مال او هم زکات ورکوونکی له بخل څخه پاکیږي، لکه چه په سورت توبه کښې پاک خدای رسول الله (ص) ته امرکوي چه دمسلمانانو له مالونو څخه صدقه قبوله کړه چه دوی پرې پاک شي (خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَـــدَقَةً تُطَهِّـــرُهُمْ وَتُزَكِّيهِم بِهَا التوبه آیت ۱۰۳) زنا او فحشا هم یومردارعمل دی او ځان ساتل ترینه تزکیه ده ځکه پښتانه هم دغسې سړي ته پاک لمنی وائي.
په امانت کښې خیانت کول، عهدماتول ، بیهوده مشغولتیا هغه ناوړه او ناولي صفتونه دي چه له خبث باطن څخه نشات کوي.
لمونځ هم سړی له ګناه څخه پاکوي او دتزکیې معنی لري ځکه د اهتمام په وجه په مستقل ډول ذکر شویدی، دخدای پاک په کتاب کښې عمومي مطالعه دا ښیي چه دتزکیې کلمه په ټولو ظاهري او باطني طهارتونو مشتمله ده ځکه د سورت (الشمس) په دې آیت کښې (قَدْ أَفْلَحَ مَن زَكَّاهَا)یوازې دنفس تزکیه دفلاح وسیله ښودل شویده.
په سورت (التغابن) کښې دا آیت شریف: (وَمَن یُوقَ شُحَّ نَفسِهِ فَأُولَئِکَ هُمُ المُفلِحُون) دعبارت په تغیر هماغه کسان مفلحون ګڼي چه نفسونه ئې له بخل څخه پاک وي او دنفس تزکیه ئې په برخه وي. همدغه تزکیه ده چه هم دخدای دپاره دمال په ورکړه حاصلیږي لکه چه په سورت (اللیل) کښې وایي: (وَسَيُجَنَّبُهَا الْأَتْقَى الَّذِي يُؤْتِي مَالَهُ يَتَزَكَّى آیات -۱۷ ۱۸) یعنې د دوزخ نه به په څنګ وي هغه پرهیزګاران چه خپل مال دځان دپاکولو دپاره ورکوي او هم له حرامو څخه په سترګو پټولو او له فحشاء نه په ځان ساتلو دمومنانو نصیب کیږي لکه په سورت (النور) کښې چه راغلی دی: (قُــل لِّلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ ذَلِكَ أَزْكَى لَهُمْ آیت ۳۰) دفلاح ارتباط تزکیې او طهارت سره په قرآنکریم کښې ډیر ټینګ ښودل شوی یعنې له پلیدیو څخه ځان ژغورل فوزاو فلاح ته رسیدل دي.
پلیدي یوازې ظاهري نجاست نه دی ګناه او معصیت هم د قرآن کریم په حکم (رجس) ګڼل شویدی لکه په سورت (المایده) کښې چه وائي: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالأَنصَابُ وَالأَزْلاَمُ رِجْسٌ مِّنْ عَمَلِ الشَّـــيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ آیت ۹۱) یعنی شراب، قمار، بتان او په غشو فال نیول پلید شیطانی عملونه دي او ځان ساتل ترینه دفلاح موجب دی.
دخلکو ظاهري او باطني پاکول (تزکیه) دپیغمبر وظیفه ده لکه چه په سورت البقرة کښې راغلي دي:
(كَمَا أَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولاً مِّنكُمْ يَتْلُو عَلَيْكُمْ آيَاتِنَا وَيُزَكِّيكُمْ وَيُعَلِّمُكُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ آیت ۱۵۱) په دې آیت شریف کښې (ویُزکیکم) په ډیر وضاحت او صراحت دامفهوم اداکوي چه رسول الله (ص) تاسو پاکوي او دهمدغه مقصد دپاره استول شویدی.
په یوه بل آیت کښې هم دغه مطلب ډیر ښه څرګندوي چه وایي: (رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولاً مِّنْهُمْ يَتْلُو عَلَـــيْهِمْ آيَاتِـــكَ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ البقرة آیت ۱۲۹) دلته حضرت ابراهیم او حضرت اسمعیل دعا کوي او له خدایه غواړي چه ددوي په اولادونو کښې رسول مبعوث شي چه په دوی دخدای پاک آیتونه ولولي، په کتاب او حکمت ئې پوه کړي او پاکیزه ئې کړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په سورت (النازعات) کښې هم راغلی دی چه الله تعالی موسی (ع) ته ویلي و: (اذْهَبْ إِلَى فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَى فَقُلْ هَل لَّكَ إِلَى أَن تَزَكَّى آیات ۱۷-۱۸) فرعون ته ورشه !.........او ورته ووایه آیا میل لرې چه تزکیه دې نصیب شي. د موسی(ع) په بعثت کښې هم د رسالت غایه (تزکیه) ده له دغو شوا هدو نه ښائی چه دا مطلب ډېر ښه ثابت شوی وي چه د خلکو تزکیه او تطهیر د دین کاردی او پیغمبران د همدغه کار د پاره وخت په وخت استول شویدي چه د خلکو فاسد اخلاق او ناوړه عادتونه سم کړي، په زړونو کښې ئې صفائي او د خیر و احسان مینه پیدا کړي په نفسیاتی حالاتو او کیفیاتو کښې د انسانیت په ګټه ښه بدلون راولي او په اجتماع کښې نوي روحیه خلق کړي مګر دا کار یعنې د نفس تزکیه او د اخلاقو مهذب کول څه اسانه او ارزانه کار نه دی.

د اجتماع په اخلاقو او عرف وعادت کښې بدلون راوستل او د زړو عقایدو په ځای نوي عقاید په ذهن کښې کښینول د هغو بتانو ماتول دي چه حضرت ابراهیم (ع) ئې د نمرود سرولمبوته وغورځاوه او حضرت مسیح ئې په سولۍ وخېژاوه. د خلکو اجتماعي اخلاق که هر څومره فاسد او کاسدوي او زاړه عقاید که هرڅومره خرافاتي وي بیا هم د جامعې په ذهن او دماغ بې قید وشرط حکومت کوي او مخالفین ئې په فنا محکوم کېږي.

یو شخص که هرڅومره مقتدر سلطان وي عمر ئې لنډوي او زمانه ډېر مهلت نه ورکوي مګر اخلاق او عقاید خپل حاکمیت له یوه نسل نه بل نسل ته په میراث پرېږدي او څومره چه زړېږي هغومره قوي کېږي.

زمانه چه کارئې تغیر راوستل دي د دغه ذهني سلطان مقابله په ایوبي صبر کوي او د نوح عمر غواړي ترڅو چه غیر مرئي تدریجي تغیر پکښې راولي او له نظره نشی. په انقلابی ډول د زاړه اجتماعي نظام نړول او نوی دین په خلکو منل د اولو العزمه پیغمبر کاردی چه په خپل سر اره قبلوي او دغه کارسرته رسوي.

حضرت محمد (ص) د دغه جهاني اجتماعي انقلاب په سرته رسولو کښې ډېرو کړاوونو په قبلولو خپل مشکل رسالت په ځای کړاو په ډېرو سختو خطرناکو حالاتو کښې ئې صبرو استقامت له لاسه ورنکړ دا ځکه چه په خپل نبوت او رسالت ئې ډېر ټینګ ایمان درلود او دغه قوي ایمان په ده کښې خارق العاده روحي قدرت پیدا کړی ؤ دا ایمان د په نورو کښې هم پیدا کړ چه مومنان ئې په جهان مسلط کړه او عمومی حالات ئې بدل کړه. د خدای کور (کعبه) یې له بتانو پاکه کړه د خلکو زړونه او دماغونه ئې صفا کړه، اجتماعي مفاسد او ناولي عقاید ئې محوه کړه او سیئات ئې په حسناتو له مینځه یوړل.

کوم امرچه پاک خدای حضرت ابراهیم (ع) او حضرت اسمعیل (ع) ته د خپل کور د پاکولو په باب کړي و: (وَعَهِدْنَا إِلَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَن طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ البقرة آیت ۱۲۵) دا امر په خپل وخت کښې حضرت محمد (ص) هم په ځای کړ او چه خلک ئې له شرک او بت پرستۍ نه پاک کړه نو بیائي قرآن کریم پاکانو او مطهرونو ته په لاس ورکړ: (إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ فِي كِتَابٍ مَّكْنُونٍ لَّا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ الواقعة آیات ۷۷-۷۹) د دغه کتاب د نیولو د پاره پاکې منګولې په کاروې او طهارت ته ضرورت و.

دا طهارت د خدای پاک په اراده اول له اهل بیتو څخه شروع شو: (إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا الاحزاب آیت ۳۳) لکه چه په (وَأَنذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ الشعرا آیت ۲۱۴) کښې هم اهل بیت خاص ډول یاد شویدي.

د اهل بیتو له تطهیر سره د امت تطهیر هم شروع شو او خلک د وحدانیت په منلو د صالحو اعمالو په اجراکولو د اخلاقو په تهذیب او د نفس په تزکیه له کفر او عصیان څخه پاک شوه.

د دینی پوهانو له جملې څخه یو تن (شاه ولی الله) وایي: پیغمبران د اخلاقو، تهذیب او نفس تزکیې ته توجه لري او په علمي مسایلو کښې مستقیم د خالت نکوي، مطلب دا چه پیغمبر د علم او فلسفې معلم نه دی د انسانیت مربي او اخلاقي رهبر دی ځکه د نفس تزکیه او د روح تربیه خپل هدف ګڼي او وایي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

(بُعِثتُ لِأُتَمِمّ مَكَارِمِ الأَخلَاق) الله تعالی هم د ستاينه په خلق عظيم کوي: (وَإِنَّكَ لَعَلى خُلُقٍ عَظِيمٍ القلم آيت ۴)
ددې دپاره چه خلک سړي شي او سړيتوب زده کړي بايد پيغمبر په خپله دکامل انسانيت مثل اعلیٰ شي او خپل عالي کردار د هغوی دپاره سرمشق وګرځوي يعني په عملي ډول خلکوته دصبر و استقامت، درحم او شفقت، دعدل او انصاف دايمان او احسان، دصدق وصفا ، دايثار اوقرباني او دشجاعت اوشهامت ګران ګران درسونه ورکړي او دا ثابته کړي چه انسانان دعزم او ارادې دروحي قوت او قدرت په مرسته په جهان کښې څومره لوی بدلون راوستلی شي. امت جوړول اوتربيه کول او دامامت وظيفه عملي جهاد او مقاومت غواړي.
په خلکو باندې دژبې په سر يو څه زده کول دومره ګران کارندی مګر په خلکو کښې څه پيدا کول، په زړونو کښې ئې څه کښينول اوپه دماغونو باندې دنووعقايدو منل دهرڅه کارندی.
يو سړی کولی شی د الفاظو او کلماتو په وسيله خلکوته دعفت، تقوی او رياضت مفهوم او معنیٰ توضيح کړي يا مقالې او رسالې پرې وليکي اوکتابونه ترې جوړ کړي مګر خپل ژوند ددغو صفاتو او حالاتو مظهر اومثال ګرځول او د کردار په هنداره کښې ئې تمثيلول ځان خوارول اوله نفس وشيطان سره مجادله او مبارزه غواړي.
که څوک چاته د اخلاقو درس ورکوي دا نده لازمه چه په خپله دې ښه اخلاق ولري بلکه يوازې همدغه کافي ده چه د اخلاقو پوهه ولري مګر هغه څه چه په خلکو کښې اخلاقي فضايل پيدا کوي نو بيا په کار دي چه پخپله ئې هم ولري يعنی اول ئې په ځان کښې پيدا کړي بيائې په نورو کښې د پيدا کولو کوښښ وکړي.
د اخلاقي امراضو طبيب دبدني امراضو دطبيب په شان نه دی کيدی شي چه د قلبي امراضو طبيب په خپله قلبي مرض ولري اوپه دغه مرض اخته وي، يو سودخور که دمنبر په سر سود هرڅومره وغندي اوقرض حسن هرڅومره وستايي په چا باندې ښه اثرنه کوي. که بې حيا سړی نوروته دحيا درس ورکوي دا په خپله لويه بې حيايي ده.
پاک خدای اسلامی امت په امر معروف ماموکړيدی مګرهغه واعظان اوناصحان ئې تهديد کړيدی چه نوروته دنيکۍ امرکوي اوځانونه يې هيروي: (أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنسَوْنَ أَنفُسَكُمْ البقره آيت ۴۴) که دغه ايت يوبې لارې سړی له دينه نه وي منع کړی چه نور سمې لارې ته راوبولي بللی ئې شي مګر په سمه لارئې بيولی نشي. خلکوته دحق توصيه اودصبرتوصيه بايد له قرآنی ترتيب سره سم هغه مومن وکړي چه دصالحو اعمالو خاوند وی: (وَالْعَصْرِ إِنَّ الْإِنسَانَ لَفِي خُسْرٍ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ العصر) تش په ژبه امرمعروف ډيرګران کارندی مګر د امرمعروف اهليت اوصلاحيت په ځان کښې پيدا کول له ګرانه ګران کار دی.
حضرت محمد (ص) چه ډير عالم ئې په سمه لار وخوځاوه او ډيرعالي اخلاق ئې په خپلو پيروانو کښې پيدا کړه يومهم علت ئې دا و چه په خپله دکامل انسانيت اوخلق عظيم خاوند و او په همدغه حقيقی معجزه ئې عالمونه مسخرکړه.
کوم کسان چه معجزه دنبوت شرط ګڼي اومعجزه دعلت او معلول له سلسلې نه بهرخارق العاده امربولي نودشق القمر ياد معراج مسئله مطرح کوي حال دا چه درسول الله (ص)عظيم خلق دا سې عظيمه معجزه ده چه په دنيا کښې نظير نلري او انکار ترينه نشي کيدی.
ځينې خارق العاده کارونه شته چه دسحر و افسون په وسيله ديوه اوبل له خوا وخت په وخت څرګند شوي او دحيرت وړګڼل شويدی لکه چه مشهوره ده چه عبد الله بن مقنع (حکيم بن عطا)دنخشب په شاوخوا کښې له يوې څاه نه دسپوږمۍ په شان رڼا راويستله او څلورفرسنګو پورې يې ځمکه رڼا کوله اومزدک هم يوه داسې وسيله راپيدا کړې وه چه له اورڅخه به خبرې اوريدل کيدی.
داوسنی علم مطابق دمسمريزم او هيپنو تيزم په بنا ځينې د تعجب او حيرت وړکارونه کيدی شي ددې عصر الوتکې اوفضائي بيړۍ هم دسليمان عليه السلام له هوا پيما تخت سره بې شباهته ندي مګرهغه لوړ اخلاقي معيارچه حضرت محمد صلی الله عليه وسلم په خپل کردار قايم کړاو انسانيت ئې معراج ته ورساوه هغه حقيقي او واقعي معجزه ده چه تقريباً په يوزر اوڅلورسوه کالوکښې ئې خپل اعجاز ساتلی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دمعجزې په اوو شرطونو کښې يو شرط دا دی چه له دعوې سره دې موافقت ولري يعنې که څوک دا دعوه کوي چه زه خلک سمې لارې (صراط المستقيم) ته رابولم او مفاسد له منځه وړم او د رسالت يا نبوت دليل (معجزه) مې دا ده چه خاورې زر کومه نو دا کار معجزه نشو ګڼلی ځکه چه له دعوې سره څه ارتباط نلري مګر دا چه حضرت محمد صلی الله عليه وسلم عملاً خپل ځان د ډېر لوړ کردار په لرلو دمثال اعلی په حيث دامامت وړ و ښود او دخلکو په اخلاقي او نفسي حالت کښې ئې معجزه آسا بدلون راووست، دده درښتيانی ادعاډير ښه ثبوت دی. انس بن مالک وايي: زه لس کاله د رسول الله (ص) په خدمت کښې وم او په دغه دومره موده کښې ئې ماته کله (اف) هم ونه ويل څه مې چه کړي نه ئې دي ويلي چه ولې دې وکړه، کوم کار مې چه ندی کړی بيائې هم داندی ويلی چه ولې دې ونکړ. له يوه خدمتګار سره په لسو کالو کښې دغه شان سلوک کومه عادي او وړه خبره نده ښائې چه دډيرعلم او تربيت خاوندان هم له خپلو ډيرو ګرانو زامنو سره دغه شان رويه ونکړی شي چه په لسو کالو کښې ورته (اف) قدرې هم ونه وايي. داکيدی شی چه يوه زړه سواندي مهربانه سړی کله دعفوې او حلم ډيرعالی مثال قايم کړی حتیٰ چه دخپل ځوی قاتل يا خپل قاتل دمرګ د سلګيو په وخت کښې معاف کړي مګر ټول عمر په مختلفو احوالو کښې دغومره ضبط نفس او په نفسي حالاتو تسلط لرل خارق العاده امردی.

د احد په جنګ کښې چه دحضرت محمد (ص)غاښ مات او مبارک مخ ئې زخمي اوکړم شونو اصحابو د ډير قهر په وجه له دوی څخه وغوښتل چه ددښمنانو دتباهی دعا وکړي او لعنت پرې ووائې مګر رسول کريم صلی الله عليم وسلم وفرمايل زه دلعنت ويلو اوښيرو کولو دپاره نه يم راغلی بلکه درحمت په حيث سمې لارې ته دبلنې دپاره استول شوي يم. (اَللّهُمّ اِهدِ قَومِی فَاِنّهُم لَايَعلَمُونَ). دهغه چا معافول چه په رسول الله صلی الله عليه وسلم باندې ئې دقتل په اراده توره راوايستله، هغې يهودی ښځې ته سزا نه ورکول چه دپسه په غوښه کښې ئې ورته زهر ګډ کړي و او په خپل جرم ئې اعتراف هم وکړ دعفو اوبخښنې برجسته مثالونه دي.

جود او سخا:

درسول الله (ص) کرم او سخاوت دکيفيت او کميت په لحاظ ساري نلري، او دخپلو خصوصياتو په وجه ئې منحصر بفرد صفت ګڼلی شو بلکه ويلی شو چه سخاوت نه وايشا رو چه مقام او منزلت ئې له سخاوت نه ډير لوړ دی.

له خپل ډير مال نه لږ څه نورو ته ورکول يا له خپل حاجته زيات مال صدقه کول جود او سخابللی شو مګر ځان محرومول، خپل نفس خوارول او نور مړول بلکه غني کول هماغه صفت دی چه په قرآن مجيد کښې ئې ستاينه شويده: (وَيُــؤْثِرُونَ عَلَى أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ الحشر آيت ۹) هغه درياضت او دمشقت ژوند چه رسول الله (ص) درلوده له حده زيات فقيرانه او غريبانهٔ مګر دا د بيوسی په وجه او دمجبوريت له مخې څخه نه و بلکه اخلاقی غايه او پايه ئې درلوده او همدغه قرآنی منظور پکښې مضمرو.

قرآنی فلسفه دډير شخوند او دډير خوند ژوند مردودګڼي ځکه مترفين او د ناز او نعمت خاوندان په مکر را او موکد ډول غندي او بد ورته وايي قرآن کريم په ډير وضاحت او صراحت بډايان او متمولين دهر ديني نهضت او ارتقائي حرکت په مخکښې سدګڼي او د زاړه ارتجاعي حال محا فظين ئې بولي.

هغه اسلامي ژوند چه الهی کتاب او نبوي سنت ئې دمسلمانانو دپاره خوښوی که مسلمانانئې په ځان باندې تطبيق کړي طبقات له مينځه ځي او د غني او فقير مسئله په ښه شان حل کيږي.

د رسول الله (ص)دژوند عملي اړخ همدغه وچه د دنيا مال ئې لکه غليم خپل کورته نه پريښوده او نه ئې په کورکښې ځای ورکاوه هرڅومره مالونه به چه ورته راغله په فقيرانو او مستحقينو به ئې ويشل او تش دقوت لايموت په اندازه ئې ډيرلږ څه ځانته ساتل مګر څومره چه په ځان سختګير و هغومره په نورو زهير واو بخششونه ئې بې حسابهٔ. وايي چه

(c) ketabton.com: The Digital Library

دحنین په ورځ رسول الله صلی الله علیه و سلم صفوان بن امیه ته د پسونو دومره رمې وبښلې چه یوه لویه دښته پرې ډکه شوه.

په همدغه ورځ ئې ابو سفیان ته څلویښت اوقیې سپین زر او سل اوښان ورکړه د هغه زامنو معاویه او یزید ته او حکیم بن حزام ته ئې هم سل سل اوښان وبښل، مګر حکیم بن حزام سل اوښان نورهم وغوښتل او هغه ئې هم ورکړه.

دغه شان نور ډیرو کسانو ته لکه: نصر بن حارث، اسید بن جاریه، حارث بن هشام، قیس بن عدي، سهیل بن عمر حویطب بن عبد العزی اقرع بن حابس عینیه بن حصن، مالک بن عوف، عباس بن مرداس، مخرمه بن نوفل، علا بن حارثه سعید بن یربوع، عثمان بن وهب او هشام بن عمرته په دغو بخششونو کښې چا ته سل چا ته پنځوس او چا ته څلویښت اوښان ورسیدل او عباس ته خوئې دومره سره زر ورکړه چه جګولی ئې نشوه، پدې دومره ډیرو مالونو کښې رسول الله (ص) پخپله خپل کورته هیڅ یونه وړل او اهل بیتو دغه شپه په نهره تیره کړه.

ایا خپل ځان په مطلق حرمان کښې ساتل او په نورو باندې د کرم او احسان بارانونه ورول معجزه نده؟ څوک چه په یوه ورځ دغومره فیاضي لري کله چه له دنیانه رحلت کوي هرچا ته دا ثرګندیږي چه په کور کښې ئې د اوربشوله ډوډۍ پرته نورڅه نشته او د جنګ زغره یې په یوه یهودي د کور د نفقې د پاره ګروکړیده، دغه راز غیرعادي ژوند چه انساني غرایز ئې مهار کړي و او عادي عقل ورته حیران حیران کتل خارق العاده امر دی.

د شرک او بت پرستۍ په وطن کښې د عربو مختلف او یو له بله مخالف قبایل چه لوښې بۀ ئې ژوندي خښولې او ابو جهل ئې د جهالت سمبول و دا ټول د توحید په یوه کلمه راغونډول او یو داسې ملت او امت ترینه جوړول چه اسلام په اسیا، افریقا او اروپا کښې خپور کړي او د جهان دین او آئین بدل کړي که معجزه نه وي نو څه بۀ وي؟

دا منوچه فاتحین او جهانګیران په دنیا کښې ډیرپیدا شوي چه خپل پریوتې او بې نام ونشانه قوم ئې تاریخ ته بریالی او توریالی ښودلی او خپله امپراطوري ئې په نورو قهراً منلې ده مګر دیوه ملت معنوي اوروحي سویه لوړول په اخلاقو کښې لوی بدلون راوستل او انسانیت معراج ته رسول د چنګیزاو هلاکو، دا سکندر او ناپلیون کار نه دی.

حضرت محمد صلی الله علیه و سلم چه نه سړي ئې سړي کړه او سړي ئې ملکوتي مقام ته ورسول د داسې معجزې خاوند دی چه بشري تاریخ ئې کامل مثال نشی ښودلی.

په زور او قوت ډیرخلک غلامول کوم خارق العاده کارنه دی غلامان ازادول او د ضعیفانو مرسته که څه هم د خیر و احسان عالی مثال دی مګر اعجاز ندی، خو غلامان او ضعیفان له سردارانو او سرکردګانو سره برابرول بلکه په هغوی باندې ئې لوړول او یو حبشي د نیک عمل په وجه له قریشي نه ښه ګڼل محمدي معجزه ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

زيد بن حارثه:

درسول الله (ص) په مواليو کښې زيد بن حارثه زيات شهرت لري، دی دبی بی خديجې غلام و چه رسول الله (ص) ته ئې بخښلی و. رسول الله (ص) هغه ازاد کړاو خپل ځوی ئې وګاڼه ځکه به خلکو زيد بن محمد باله ترڅو چه داآيت: (اُدعُوا هُم لِاٰبَائِهِم) نازل شواو پس له هغه زيد بن حارثه وبلل شو.
کله چه دزيد پلار حارثه او تره ئې کعب دزيد په لټون مکې ته راغلل او دی ئې له حضرت محمد (ص) سره وموند نوله رسول الله صلی الله عليه وسلم نه ئې خواهش وکړچه زيد دوی ته وسپاري حضرت محمد (ص) وويل که زيد له تاسو سره ځي هيڅوک ئې مخه نه نيسي مګر زيد تګ ته غاړه کښينښوده او رسول الله (ص) ئې ترهرچا بهتر وګاڼه.
موالي که څه هم له غلامۍ څخه ازاد ومګر بياهم عربو مخصوصا قريشو خپل سيالان نه ګڼل او دکفائت له نعمته محروم و.
دمواليو له جملې څخه هيچا ته داحق حاصل نه و چه دقريشو خور يا لور په نکاح کړي او دهغوی اشرافيت ته صدمه ورسوي.
رسم و رواج پدې کار ډير سخت بنديزلګولی و مګر حضرت محمد (ص) په اسلامی تعليماتو ټول خلک اسلامی اخوت ته رابلل او هر راز امتيازات او تبعيضونه ئې له مينځه وړل يوازې تقوی اونيک عمل ئې دفضيلت معيار ګاڼه اوبس. ځکه ئې دخپلې ترور لور (زينب دحجش لور) زيد ته په نکاح کړه او دعرف او عادت بت ئې مات کړ. داکار په هغه وخت کښې له هغه اشرافی ذهنيت سره له معجزې نه کم نه و. هغه وخت لا څه چه اوس به هم په امريکا غوندې ازاد اومترقي هيواد کښې څوک حاضر نشي چه له يوه تور پوستکې سره دغه راز معامله وکړي.
حضرت محمد (ص) په خپله کورنۍ کښې دغه تبعيض او امتياز له مينځه ويوړمګر هغه توافق چه دښځې او ميړه ترمينځ په کاردی اوپه نفسياتي کيفياتو پورې تعلق لري د زيد او زينبې ترمينځ موجودنه وه ځکه دغه ازدواج تراخرعمره دوام ونکړ اوڅه موده وروسته زيد دزينبې دپريښودو په باب خپله اراده حضرت محمد (ص) ته ښکاره کړه دوی ورته دعقد د دوام توصيه وکړه مګر زيد دخپل معذرت په وړاندې کولو اصرار وکړ او داعقد فسخ شو.
رسول الله (ص) دخدای په امر بي بي زينب ځانته په نکاح کړه چه په دغه وسيله دهغې په زخمې زړه ډيره ښه پټۍ ولګيده.
ديوه ازاد شوي غلام مطلقه په نکاح کول يوبل اخلاقي درس وچه خپلو پيروانو ته ئې ورکړاو ددغه کار عار ئې له مينځه يوور.
دزيد بن حارثه خبره په همدغه ځای نه تماميږي کله چه رسول الله (ص) درې زره مسلمانان د موته ښارته چه په شام پورې مربوط ؤ دغزا دپاره ليږل او دا دمسلمانانولومړی جنګ و چه دهجرت په اتم کال د روم دقيصر له امير اومسيحيانو سره کيده نو د دغه اسلامي لښکر امير د رسول الله (ص) لخوا زيد بن حارثه وټاکل شو.
په دې لښکر کښې جعفر بن ابيطالب دحضرت علی کرم الله وجه ورور او د پيغمبر دتره زوی، عبد الله بن رواحه، خالد بن وليد دعربو مشهور قهرمانان او نور قريش شامل و يعنی دقريشو سرداران چه جنګی مهارت اوقابليت ئې درلود دزيد سپايان و.

اسامة بن زيد:

دزيد بن حارثه زوی اسامة هم رسول الله (ص) دمسلمانانو دهغه لښکر مشر وټاکه چه د روم غزا ته ئې ليږه پدې لښکرکښې مهاجرين او انصارپه ډيرزيات شمير شامل واو په دغه حمله کښې حضرت ابوبکرصديق (رض) حضرت عمر(رض)، سعد بن ابی وقاص غوندې لوی لوی شخصيتونه د اسامة له فرمان لاندې و.
د اسامة عمرپه دغه وخت کښې له (۱۷) کالونه زيات نه و ددغسې نوي ځلمي لاس لاندې دغه راز مهم اشخاص په اطاعت او انقياد مامورول او دهغوی له خوا په خوښۍ ددغه امرمنل دنفس د تزکيې ډيرښه ثبوت دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه راز اخلاقي تربيه او دفداكارۍ روحيه په خپلو پيروانو كښې پيدا كول چه دډيرلوى اجتماعي مقام او منزلت خاوندان او داولیت او الويت حق لرونكي ديته حاضر شي چه د اسلام د خدمت دپاره دموالیو له جملې څخه له ځانه ډير كشر سړى په مشرتوب ومني او د هيڅ راز كسرشان احساس ونكړي كه خارق العاده كارنه وي نو څه به وي؟
درسول الله (ص) دغه امرپه داسې وخت كښې صادر شو چه دى دمريضۍ په بستر كښې و او دلښكر له خوځيدو نه دمخه ئې ظاهري ژوند خاتمه وموندو او حضرت ابوبكر (رض) داسلام لومړى خليفه شو.
په دغه حال كښې چه ابوبكر صديق(رض) په انتظامى چارو ډير زيات مصروف و او ډير مشكلات ئې په مخكښې و بيا ئې هم درسول الله (ص) په امر كښې تاخير جائز و نه ګڼه او سمد لاسه ئې د اسامة دحركت دپاره لازم ترتيبات ونيول. خليفه په خپله له دغه لښكر سره دمشايعت او وداع دپاره له مدينى نه دباندې پياده روان ؤ. او اسامة په آس سپور و، هغه كه هرڅومره اصرار وكړچه يا به خليفه هم په آس سپريږي يا به دى له آس څخه كوزيږي خو حضرت ابوبكرصديق(رض) قسم ياد كړ چه نه به ته كوزيږې او نه به زه سپريږم.
په دغه وخت كښې حضرت ابوبكر (رض) د حضرت عمر (رض) مرستې او مشورې ته ډير احتياج درلود او هغه بې داسامة له اجازې څخه نشو پاتې كيدى ځكه ئې اسامة ته وويل: كه ماسره دا مرسته وكړې چه عمر راته پريږدې څومره به ښه وي. هماغه وچه حضرت عمر (رض) د اسامة په اجازه له خليفه سره پاتې شو اونور لښكر غزا ته روان شو. دا و درسول الله (ص) هغه كامل روحي نفوذ چه دخپلو اصحابو د روح په اعماقو كښې ئې درلود او په ډيرقوي ايمان ئې دهغوى نفسي او شعوري حالت بيخى بدل كړى و.
درسول الله (ص) نه وروسته هم دغه عالي اخلاق تريوه وخته په اصحابو كښې باقي ؤ او اسلام په همدغه قوي روحيه مخ په ترقي روان و مګر دحضرت عمر (رض) د خلافت له ختميدو وروسته اسلامي تربيه او اسلامى اخلاق مخ په ټيټيدو شوه او ښكاره تغيرپكښې راغى.

حضرت ابوبكر صديق (رض):

داسلام لومړى خليفه چه درسول الله (ص) له وفاته وروسته دخلافت لوړمقام ته ورسيده، دغه لوړاو عالي مقام دده په وضع او حال كښې هيڅ تغير پيښ نه شو كړى او څنګه چه و هغسې و، خلافت او رياست په هرسړي كښې ارو مرويو څه تغير راولي، هر څوک چه اولوالامرشي اوخلک ئې په اطاعت مكلف شي دجاه وجلال اوشان وشوكت له اغيزې لاندې راځي اوبايد چه راشي مګر درسول الله (ص) ځينې اصحاب له دغه تاثير لاندې رانغله او له ډير اقتدارسره بياهم متواضع متقيان او دخداى دمخلوق رښتوني خدمتګاران و نه باداران.
خلافت دا ونكړى شو چه حتى دابوبكر صديق(رض) داستوګنې په كور كښې څه جزئي تغير راولي په خپله دى خو لا پريږده هماغه وړوكى كورچه له مدينې نه دباندې ده درلود له خلافت نه وروسته هم دده د استوګنې ځاى و او څه فرق پكښې رانغى لكه چه پخوا به كله پياده او كله په خپل شخصي اس مدينې ته راته، پس له خلافته ئې هم تګ او راتګ كله پخپل هماغه اس و او كله به پلى روان و يعنې د بيت المال په اس نه سپريده.
ده غوښتل چه په خلافت كښې هم له بيت المال نه څه وانخلي او دخپل لاس په ګټه ژوند وكړي يعنى دخلافت دچارو د اجراكولو سره خپل كار وكسب هم وكړي او بې معاشه دغه درنه وظيفه په غاړه واخلي مګر مسلمانانو اجازه ورنكړه او وئې ويل له دغه لوى اجتماعي خدمت سره بل شغل امكان نه لري ته بايد دځان اوخپل عيال د قوت په اندازه له بيت المال څخه معاش واخلې اوهغه معاش هم خلكو دكفايت په قدر وټاكه خوكله چه خليفه وفات كيده نو امرئې وكړ څه چه ده له بيت المال څخه اخيستې دي دده له مال څخه دې بيت المال ته مسترد شي.
حضرت ابوبكر (رض) لكه چه له خلافت نه پخوا دضعيفانو دمرستې په لړ كښې ديوې ضعيفې كونډې ميږې ورته لوشلې له خلافته وروسته ئې هم دغه كار دخداى دپاره كاوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

حضرت عمر (رض):

داسلام دوهم خليفه چه دکسرى اوقيصر دوه لوئي امپراطورى ئې له اغيزې لاندې شوې او د مسلمانانو بيت المال دده په وخت کښې له حده زيات غني و بياهم ده خپل نفس ددنيا له خوندونو او نعمتونو محروم کړى و او ژوندئي ډير فقيرانه و يوازې دانه چه مادي عيش اولذت ئې په ځان حرام کړى و بلکه معنوي او احساسي لذتونه ئې هم په نفس درولي و.

وايي چه يوه ورځ دغه ستر خليفه چه دعدالت له هيبته ئې د زورورو زړونه رپيدل د اوبو مشک په شاکړى و چه خلکو ورته په حيرت او تعجب کتل، دده ځوى چه په مخه ورغى نو د انکار په ډول ئې ورته وويل: داڅه کوې؟ خليفه ځواب ورکړ، نفس ته مې عجب او غرور پيدا شوى غواړم چه ذليل او حقير ئې کړم.

همدغه خليفه چه دحج دفريضې په اداکولو کښې ئې له خپلو ملګرو سره شپاړس ديناره مصرف کړي و دتاسف په ډول ئې وويل: بيت المال ته مو ډير زيان ورساوه يو خليفه چه دخپل مصرف دپاره د ورځې دوه درهمه له بيت المال څخه اخلي او په قوت لايموت قناعت کوي بايد شپاړس ديناره مصرفول له حده تيرى وګڼي.

دحضرت عمر(رض) دغه سختګيري يوازې په ځان باندې وه او خپلو عمالو ته ئې کافي معاشونه ورکول مثلا عمار بن ياسر دکوفې والي ته ئې په مياشت کښې شپږ سوه درهمه ورکول اود ورځې نيم پسه له څه اوړو سره همدا رنګه عبدالله ابن مسعود ته ئې يو سل درهمه او د ورځې ديوه پسه څلورمه برخه ورکوله، عثمان ابن حنيف ته يو سل اوپنځوس درهمه او په ورځ کښې د پسه ربع.

حضرت عمر (رض) د اسلامى روحيې په بنا داسياست ډيرښه عملي کاوه چه صالح اشخاص او دتقوى خاوندان ئې که موالى هم و له هغو قريشونه ډيرښه ګڼل چه اسلامى پايه به ئې ټيټه وه او وضعيفان ورته له زورورو نه ډير محترم و.

په همدغه اساس ئې عماربن ياسر چه دمواليو له جملې څخه و دکوفې والي کړى و.

وائي چه يوه ورځ دده په دروازه کښې ابوسفيان بن حرب، سهيل ابن عمر، حارث ابن هشام او دقريشو نور سرداران ولاړو اوله دوى سره صهيب اوبلال هم چه دمواليو له جملې څخه و دخليفه دليدو په انتظار کښې شريک و، خليفه اول خپل حضور ته صهيب او بلال وغوښتل اونور هماغسې منتظرپاتى شو، دابوسفيان پزه له ډير قهره وپړسيده اوپه ډيرتاثر ئې وويل: داسې ورځ هم راورسيده چه مريان غوښتل کيږي او مونږ په دروازه کښې ولاړ پاتې کيږو.

دحضرت عمر (رض) دغه کار تصادفي ياغير ارادي نه و هغه پدې ډيرښه پوهيده چه داکار دقريشو په سردارانو اوخصوصاً په ابوسفيان څومره درنه روحي اونفسياتي اغيزه لري مګر اسلامي روحيه اوديني مقدسه غايه په ده حاکمه وه او ځان ئې اخلاقاً او ديانتاً مجبور ګاڼه چه همدغسې وکړي.

دقرآن کريم په سورت قصص کښې دفرعون او هامان په مقابل کښې دضعيفانو اوناتوانو خلکو دقوي کولو او دهغوى دخوارولو اوذليلولو بيان: (وَنُرِيدُ أَن نَّمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا فِي الْأَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ وَنُمَكِّنَ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ وَنُرِيَ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا مِنْهُم مَّا كَانُوا يَحْذَرُونَ القصص آيت ۶) همدغه اسلامي روحيه څرګندوي چه ترجمه ئې داده: غوښتل موچه دځمکې له ضعيفانو سره احسان وکړو او پيشوايان ئې وګرزوو، دځمکې وارثان او صاحبان ئې کړو، فرعون وهامان او ددوى لښکر وته دضعيفانو له لاسه هغه عذابونه وښيو چه دوى ترينه حذر کاوه.

دادى دخداى هغه قانون چه قرآن ئې بيانوي او د الهي سنت په حيث تاريخى سابقه لري.

حضرت عمر(رض) داسلام دغه اساسي هدف ډيرښه تشخيص کړى و او دخپلې خط مشې اصلي مرام ئې باله.

يو وخت عمرابن الخطاب په مکه کښې وليدل چه دقريشو سرداران په ډوډۍ ناست اوخدمتګاران ورته ولاړدي ځکه ئې په قهر وويل: (مَالِقَومٍ يَستَاْ ثرُونَ عَلَىٰ خُدّامِهِم) يعنى نه ښايي چه يو قوم ځان له خادمانو نه غوره وګڼي، بيائې خدمتګاران په يوه دستر خوان له خپلو صاحبانو سره په ډوډۍ کښينول اودغه امتيازئې مردود وګاڼه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه خليفه چه په عسفان نومی ځای کښې ئي دمکې عامل اوپه او سنی اصطلاح والي (نافع ابن حارث) وليد پوښتنه ئي تري وکړه چه دخپل قايمقام دي څوک پريښود هغه وويل: ابن ابزي مې پريښود. خليفه بيا پوښتنه وکړه: ابن ابزي څوک دی؟ نافع وويل: زمونږ له مواليو څخه يو تن.
عمر (رض) وويل: مولی دي خپل خليفه پرې ايښی دی؟ نافع ځواب ورکړ هغه دقرآن قاری اوپه فرايضو ښه پوه سړی دی.
حضرت عمر (رض) وويل: ايا زمونږ پيغمبر دا ندي ويلي: (اِنّ اللّهَ يَرفعُ بِهذَاالكِتَابِ اَقوَاماً وَيَضَعُ بِهِ اٰخَرِينَ) يعنی پاک خدای ددي کتاب (قرآن) په وسيله قومونه لوړوي او نور راټيټوي. پس له هغه نافع پوه شو چه د حضرت عمر دغه پوښتنه د انکار دپاره نه وه د استفهام دپاره وه. او غوښتل ئي چه د ابن ابزي په مزيت پوه شي. که داسې نه وای نو ده به ولي عمار بن ياسر د کوفې والي کاوه او ولې به ئې صهيب او بلال له ابوسفيان نه دمخه خپل حضور ته غوښتل. بله دا چه د حضرت عمر نه چا پوښتنه وکړه چه وروسته له تانه به څوک د خلافت دپاره مناسب وي او د شوری په غړو کښې درته کوم يو ډير ورمعلوميږي.
ده وويل: (لَوكَانَ سَالِمٌ مَولی اَبِی حُذَيفَة حَيّاً لَوَلّيتُهُ) که سالم دابی حذيفة مولی ژوندی وای مابه ورګڼلی و. د شوری غړي دغه کسان و: عثمان، علی، طلحه، زبير، عبد الرحمن بن عوف، سعدبن ابی وقاص او عبد الله بن عمر يعنی دده خپل زوی چه د رايي حق ئي ورکړي نه و مګر په شوری کښې ئي شامل کړی و.
حضرت عمر په خپل خلافت کښې معاشونه او عطايا په دې اساس ورکول چه په اسلام کښې د چاسابقه زياته ده او په څومره غزاګانو کښې له رسول الله (ص) سره ملګری و مګر دا قاعده ئې د اسامة بن زيد په حق کښې ماته کړه ځکه چه هغه ته ئې څلور زره درهمه وټاکل او خپل ځوی عبد الله ابن عمر ته ئې دري زره درهمه ټاکلي و. عبد الله دا اعتراض په ډول وويل: زه په ډيرو غزاګانو کښې شامل شوی يم چه اسامة پکښې ګډون نه درلود او سابقه مې له هغه نه زياته ده مګر د هغه معاش ډير او زما لږ دی. حضرت عمر وويل: هغه له تانه په رسول الله (ص) ډيرګران او وپلارئې هم ستاله پلارنه رسول الله (ص) ته محبوب و.

حضرت علی کرم الله وجهه:

د اسلام څلورم خليفه په داسې وخت کښې د خلافت قبلولو ته مجبور شو چه اسلامي تربيه او اسلامي اخلاق مخ په ځوړ و او مسلمانان د ډيرو عظيمو فتوحاتو له برکته د ډيرو شتو خاوندان شوي و.
ثروت او بډائي له ځان سره عياشي او تن آسايي راوړي، په زړونو کښې د جاه وجلال مينه پيدا کوي او غفلت زياتوي. څوک چه په دنيا پوري زړه وتړي او د نفسي خواهشاتو پنډي شي په اخلاقو کښې ئې بدلون راځي او روحاني تعلقات ئې کميږي.
د حضرت عمر (رض) له خلافته وروسته د حضرت عثمان (رض) په خلافت کښې مسلمانان که څه هم د هيوادونو په فتح کولو او د اسلام په خپرولو کښې کامياب و مګر له دغو کاميابيو سره معنوي او اخلاقي انحطاط هم ملګری ؤ.
په مسلمانانو کښې د اقتدار او شخصي ګټو مينه را ژوندی شوې وه حرص وهوس غځونی شروع کړې وې، امويانو د موروثي سلطنت خوبونه ليدل او ځانونه ئې د سبا ورځې دپاره قوي کول.
د خلافت په باغ وبڼ کښې د حکم او مروان په شان بدبوټي پيدا شوي و، سياسي رشوتونه رايج شوه او د ضمير خرڅولو تجارت په مزه کښې و. حضرت علی د دغه بازارسړی نه و او د وخت ناوړه غوښتنې ئي ردولې. ده په موقت ډول هم ديوې وسيلې په حيث مسلک له سياست څخه نه قرباناوه او د اخلاقي انحراف په بيه يې سياسي کاميابي لويه ناکامي ګڼله.
دی په دې پوهيده چه ديني جذبه په خلکو کښې ضعيفه شويده او اکثر اشخاص د دغه چا ملګري کيږي چه ددوی ضميرونه په پيسو رانيسي يائې اقلاً په وعدو وخوشحالوي مګر ده دا کارنه کاوه او سمه لاره ئې نه پريښوده هيچاته ئې بې شرعي استحقاقه څه نه ورکول او نه ئې څوک په طمع کښې ساتل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کله چه ده ته دده وررور عقیل په ډیر لوی امیدراغی چه له بیت المال نه دومره څه ورکړي چه نیستي ئې غوڅه شي نوده امام حسن ته وویل: زمابرخه چه له بیت المال څخه راووته له خپل تره سره بازار ته لاړشه یو جوړ نوي جامې اونوې پڼې ورته واخله، همدغه عقیل چه له ده نه خوابدی حضرت معاویه ته ورغی هغه له بیت المال څخه سل زره درهمه ورکړه.
دسیاست تقاضاهمدغه وه چه وررور له وررور نه په دغه ډول بیل کړي مګر دیانت اومسلکي تقوی حضرت علي ته اجازه ورنکړه چه دبیت المال پیسې دسیاسي مصلحت دپاره ولګوي.
حضرت علی به ویل: زه پوهیږم چه څه شی تاسو اصلاح کوي مګرنه غواړم چه دځان په فاسدولو تاسو اصلاح کړم.
دده په عقیده هغه څوک بریالی نه و چه ګناه پرې بریالی شي.
ده هغه غالب مغلوب ګاڼه چه په ناجایزه طریقه اووسیله ئې غلبه حاصلوله.
یو مصلح اخلاقي لارښود دا نه خوښوي چه دوخت په تقاضا خپله لاره بدله کړي او دسیاسی مصلحت دپاره مسلکي اصول قربان کړي.
علی کرم الله وجهه غوښتل چه درسول الله (ص) او دوو لومړیو خلیفه ګانو په لاره مستقیم لاړشي او هیڅ راز انحراف ونکړي مګر مسلمانانو په عمومي صورت هغه اخلاق اودیني احساسات بایللي وچه دهغوی په زمانه کښې ئې لرل.
همدغه اخلاقی انحطاط او معنوي سقوط ددې باعث شوچه په اسلام کښې رخنې اوتفرقې پیدا شې اوفتنة الکبری ته لاره خلاصه شي دهمدغه فاحش تغیر په وجه اسلامي زعامت خپل عظمت بایلود اونتیجه ئې دا شوه چه بالاخره یزید او یزیدیان دقدرت خاوندان شوه او اداري دستګاه بیخي فاسده شوه.
درسول الله (ص) له رحلت څخه پنځوس کاله وروسته دمسلمانانو داحال وچه دکوفي والي زیاد ابن ابیه به مسلمانان مجبورول چه په مجامعو کښې دمنبر په سرعلی او اهل بیتو ته کنځلې وکړي اوفحش وو ایي که چابه لدې خبرې انکار کاوه نو په ډیرې بې رحمی به وژل کیده حال داچه قرآن په ډیرصراحت خپل پیروان له کنځلو نه ډیرسخت منع کړیدی که څه هم مقابل لوری کافران اومشرکان وي: (وَلاَ تَسُبُّواْ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِن دُونِ اللّهِ ......الانعام آیت ۱۰۸).
زیاد ابن ابیه دکوفي والي هغه سړی وچه مورئې (سمیة) له ابو سفیان سره بې نکاح شپې تیرولې اورسمي میړه ئې بل څوک و، همدغه وجه وه چه ده ته ابن ابیه ویل کیده او معلوم پلارئې نه درلوده.
ده دې دپاره چه نسب یې له معاویه سره ګډشي او دهغه وررور وبلل شي په رسمي محفل کښې ئې داخبره اعلان کړه چه دی د ابوسفیان ځوی دی او دخپلې مورلـه رسمي اوقانوني میړه څخه ندی پیدا شوی او داد اخلاقي انحطاط ډیربرجسته مثال دی.
درسول الله (ص) ډیرګران لمسی امام حسین(رض) دزیاد ابن ابیه په امر له اویا تنو ډیرو نژدوخپلوانو، ښځو اوماشومانو سره په کربلا کښې دعمربن سعد بن ابی وقاص په لاس ووژل شوه داحقیقت ډیرښه څرګندوي چه په مسلمانانو کښې څومره لوی بدلون راغلی و.
دهمدغه عمر پلار سعدبن ابی وقاص هغه سړی وچه داحد په غزا کښې ئې دخپل سر په سودا په ډیرې ایمانداری، اوفداکاری له رسول الله (ص) څخه په ډیرسخت خطرناک حالت کښې تراخره په ډیروزیاتو غشو ویشتلو بې مثاله مدافعه وکړه او په همدغه وجه په ډیرو خاصو اصحابو (عشره مبشره)کښې حساب شو.
دا اسلام په تاریخ کښې که څه هم دیزیدیانو توره منحوسه دوره د اخلاقی مفاسدو اوناوړه اعمالو یوطغیاني حالت و چه قهقرائي رجعت ورته ویلی شو مګر دغو تولو شوموحوادثوونکړی شوه چه داسلام عمیق معنوي ناثیرات بیخي له مینځه یوسي اوداسلامي اخلاقو جرړې وباسي.
دغه معنوي اوظاهري خزان داسلام باغ وبڼ سپیره ډاګ کړ اوڅاروي ئې پکښې وڅرول مګرله خاورولاندې نیلي ریښې ئې محوه نشوې کړی او په دغه ګلشن کښې کله ناکله ډیرښه بوټي وټوکیدل چه په دغه جمله کښې عمربن عبد العزیز دحضرت عمربن خطاب ډیرښه پیروګڼلی شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

عمر ابن عبدالعزیز:

دخلافت دعهد وروستی ځلانده ستوری همدغه مبارک شخص دی چه اسلامی روحیه ئې په ډیربنه شان تمثیل کړه.
کله چه ده دخلافت په نامه دسلطنت واګې په لاس کښې ونیولې منبرته وخوت او داسې ئې وویل:
((......زه په یوه داسې کارکښې له ازمیښت سره مخامخ شوم چه مانه غوښتنه او تاسو هم دانتخاب له لارې دا کار ماته نه دی راسپارلی دغه دی ما خپل ځان خلع کړاو تاسو اختیار لرئ چه هرڅوک انتخابوئ....)) وروسته له دغې خطابې له هرې خوا دا اوازونه اوچت شوه چه مونږ ته انتخاب کړې تاغواړو او په تاویاړو اې امیرالمومنینه !
وروسته تردې خلیفه بیا خلک مخاطب کړه او وئې ویل: په دې یوه شئ چه مخلوق ته داسې اطاعت نه ښایې چه هغه دخالق په معصیت کښې وي. که څوک دخدای اطاعت کوي اطاعت ئې واجب دی او که له خدایه غاړه غړوي په چاباندې داطاعت حق نه لري. تاسوتر هغه حده زما اطاعت وکړئ ترڅو چه زه دخدای فرمان وړم که هروخت مې دخدای له امر سر وغړاوه نوبیازما امرته غاړه مه ږدئ.
پس لدې نه عمرابن عبدالعزیز سمدلاسه دتیرو مظالموپه ردولو کښې اول له ځانه شروع وکړه کوم مالونه چه ده ته داسلافو اقتدارپه میراث پریښی وه هغه ئې دمسلمانانو بیت المال ته مسترد کړه حتی چه هغه قیمتي ګوته ئې چه په ګوته وه او ولید ورکړې وه هغه ئې هم له لاسه ور وایستله، کومې ځمکې چه یو ځای اوبل ځای ده ته ورکړه شوې وې ټولې ئې پرېښودې یوازې یوکاریزئې چه په سویدا کښې په خپلو پیسو ویستلی وځانته وساته چه په کال کښې ئې یوسل اوپنځوس دیناره کله لږکم کله لږزیات حاصل ورکاوه، اوده خپله ګذاره پرې کوله یعنی له بیت المال څخه ئې هیڅ نه اخیستل اوټول عایدات ئې همدغه و.
یوه ورځ چاورته وویل چه عمرابن الخطاب خوله بیت المال څخه دورځې دوه درهمه اخیستل ته ئې هم باید واخلې عمرابن عبدالعزیز وویل هغه په خپله څه نلرل ځکه ئې اخیستل زه خودومره څه لرم چه ګذاره مې پرې وشي.
دده ښځه دعبدالملک بن مروان لوروه اوپلارئې څه قیمتي جواهر دتحفې په ډول ورکړی و عمر فاطمي ته وویل: ته اختیارلرې چه په دې دووخبروکښې هره یوه منې اوهغه داچه یا دغه جواهرات بیت المال ته وسپاره یاماته اجازه راکړه چه له تانه بیل واوسیږم ځکه چه زه اودغه جواهرپه یوه کوټه کښې نشویاتې کیدی.
فاطمي وویل: یا امیرالمومنینه ! ماته له دغو جواهرو اوددې څوچنده جواهرونه ته ښه ئې هماغه وچه جواهر هم بیت المال ته وسپارل شوه، په دغه ډول هغه ټول مالونه چه په غیر عادلانه توګه له یوه اوبل سره جمع شوي و اودبیت المال حق و بیرته بیت المال ته مسترد شوه او اسلامي عدالت بیاقایم شو.
کله چه عمرابن عبدالعزیز وفات شواو یزید ابن عبدالملک امیرالمومنین شونو خپلې خورفاطمي ته ئې وویل: ته کولی شې چه خپل جواهر له بیت المال نه بیرته واخلې، هغې وویل: مادعمر په ژوند په خپله خوښه بیت المال ته سپارلې دي دهغه له مرګه ئې وروسته هم بیرته نه اخلم. هماغه وچه یزید هغه جواهرپه خپل اهل وعیال وویشل اوله بیت المال نه بیا شخصي ملکیت اوعین المال ته لاړل.
داؤ دهغه لوړوا اسلامي اخلاقو ځینې ممثلین چه حضرت محمد صلی الله علیه وسلم دخپل سیرت اوعمل په وسیله په خپلو پیروانو کښې پیدا کړي ؤ.
هغه محمد (ص)چه مسلمانانو ته له ځانه او له موروپلاره ډیر ګران و او ایمان یې پرې راوړی وپه ورځني ژوند کښې ځانته په کوم شخصی امتیازنه وقایل اوله نورونه ئې څه فرق نه درلوده. همدغه عملي تعلیم اوتربیت وچه اغیزه ئې دده په اصحابو او دهغوی په وسیله په تابعینو او تبع تابعینو کښې ثم فثم دسکې دضرب په شان باقي پاتې شوه او انفوسوکښې ئې داسې لوی معنوي بدلون راووست چه ددایمي معجزې حیثیت اوماهیت لري.
دااغیزه کله لږاو کله ډیره داسلام په نخبه اشخاصو کښې دکامل انسانیت مظهر بللی شوچه ځینې نور مثالونه ئې دادي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

ابو عبیده بن جراح:

درسول الله(ص) په اصحابو کښې ابو عبیده ډېر لوړ مقام او منزلت درلود ، دی هغه وخت د اسلام منونکی او د پیغمبر (ص) ملګری شو چه د مسلمانانو شمیر لا څلویښتو تنو ته نه و رسیدلی او د اسلامي سابقې په لحاظ له حضرت عمر نه دمخه دی.

رسول الله (ص) دی په ډېرو خاصو اصحابو (عشره مبشره) کښې شمیرلی و او د امین الامة لقب ئې ورکړي ؤ.

دغه جلیل القدره صحابی د حضرت ابوبکر صدیق په خلافت کښې په شام کښې د اسلامي لښکر وعمومي قوماندان وچه حضرت ابوبکر(رض) د ده په ځای خالد بن ولید مقرر کړاو ده ته ئې ولیکل زه په دې ښه پوه یم چه ته په دیني لحاظ له خالد څخه بهتر او افضل یې مګر په جنګ کښې هغه خاص مهارت او وزیرکي لري ځکه مې هغه په تا باندې امیر کړ ته دهغه اطاعت کوه او له امرنه ئې سر مه غړوه.

ابو عبیده چه د نبوي اخلاقو په پیروی خپل نفسي خواهشات محوه کړي ؤ او بې د اسلام له اعتلا نه یې بل مقصد نه درلوده په ډېرې خوښې ئې دغه امر ومانه او د خالد لاس لاندې د خدای د پاره جنګیده ، حسد او رقابت په ده باندې څه بری ونه موند یعنې دی غالب او نفس و شیطان مغلوب و ، هم دغه حقیقي مجاهد چه د حضرت عمر په خلافت کښې د لشکر د قاید په حیث په عمواس کښې ؤ او هلته ډېره سخته وبا ولګیده او د مرګ خطر په هر ان کښې موجود و نو حضرت عمر په امین الامة (ابو عبیده) وویریده ځکه یې یو خط ورو لیږه چه مضمون ئې داؤ:

((زه تا ته ضرورت لرم او غواړم څه خبرې درسره وکړم ته د خط له رسیدو سره سم راروان شه او ماته ځان راورسوه)).

ابو عبیده چه خط ولوست پوه شو چه خلیفه دی د څه د پاره ورغوښتی دی ځکه ئې په جواب کښې خلیفه ته ولیکل: ((زه ستاسو په ضرورت پوه شوم زه د اسلامی لښکر یو تن یم او ځان را باندې له هغوی نه ګران نه دی زه ډېر خوښ یم چه دوی سره د خدای امر او قضا ته منتظر اوسم، امید دی چه امیر المومنین ما معاف کړی او لښکر سره د پاتې کیدو اجازه راکړي)) ښائي چه ډېر عسکري قوماندانان د محاربې په میدان کښې ثابت قدم پاتې شوي وي مګر د ابو عبیده دغه ثبات او په دغسې حال کښې د خلیفه د امر له تعمیل نه معذرت غوښتل ډېر قوي ایمان او قضاو قدر ته کامل تسلیم غواړي. کیدی شي چه ډېر توریالي اشخاص هم چه له ویستلو تورو څخه نه ویریږي له وبا څخه وویریږي او د دولت دمشر دغه راز له لوړینې ډک امر په ډېره بېړه ومني او شکرونه ئې اداکړي.

خالد بن ولید:

د اسلام دغه مشهور فاتح چه هیڅکله ئې شکست نه و خوړلی او د جنګ په چارو کښې د عزم و تدبیر او ډېر مهارت خاوندو په شام کښې د اسلامي لښکر و قوماندان و چه دوهم خلیفه حضرت عمر(رض) دی عزل کړاو په عوض ئې ابو عبیده بن جراح د لښکرو مشرو ټاکه نو بیا خالد دیوه سپاهي په حیث د ابو عبیده له قیادت لاندې د دین د اعتلاد پاره هماغسې جنګیده او د مقام و منزلت د دغه ظاهري تنزیل په ده باندې کوم څرګند اثر ونکړی شو.

د خالد هغه حیرانوونکي فتوحات چه د جنګ په میدانونو کښې ئې په برخه شوي و او ده ته ئې دیوه لوی قهرمان حیثیت ورکړی ښائي چه د تاریخ په اوږدو کښې د نورو هم نصیب شوی وي مګر د نفسي اغیزو او د انساني غرایزو په مقابل کښې دغه اخلاقي بریالیتوب ډېر نادر او نایابه دی.

امام ابو حنیفه:

د اسلامی اخلاقو په لړکښې د صداقت او راستکاری ، د تقوی او پرهیزګاری یو ښه مثال د دغه مجتهد امام د تجارت قصه ده. ده د خپل معیشت د تامین دپاره د تجارت پیشه غوره کړې وه او حفص بن عبد الرحمن ورسره په تجارت کښې

(c) ketabton.com: The Digital Library

شریک و ، یو ځل امام ابوحنیفه یوځه کالي د پلورلو د پاره خپل دغه شریک ته ولیږل او تاکیدئي وکړچه په دغو کالیو کښې دغه عیب موجود دی په هرچائي چه خرڅوي باید اول ورته دعیب یادونه وکړي اوبیائي پرې وپلورې.
حفص هغه کالي خرڅ کړه مگر دعیب بیانول ئي هیر کړه ، د کالیو قیمت په یوه روایت دیرش، زره او په بل روایت پنځه دیرش زره درهمه په لاس ورغله چه هغه ئي امام ابوحنیفه ته وروړل نو امام پوښتنه وکړه چه خریداردې له عیبه خبرکړ حفص وویل نه هیرمی شوه ، امام صاحب روپۍ وانخستې او حفص ته ئي وویل چه خریدار پیدا کړه هغه هرڅه کوښښ وکړ خریدار پیدا نشو په همدغه وجه امام له خپل شریک سره معامله قطع کړه او هغه پیسې ئي له خپل نور مال سره گډې نکړې دخدای په لار کښې ئي صدقه کړې.

یونس ابن عبید:

داسړی هم تاجر و او دکان ئي درلود له ده سره دوه ډوله چپنې وې چه یو ډول ئي څلورسوه درهمه ارزښت درلود اوبل ډول دوه سوه درهمه.
کله چه یونس دلمانځه د پاره مسجد ته ولاړ او وراره ئي په دکان کښې ناست و ، یو اعرابي راغی د دوه سوو روپو چپنه ئي په څلورسوه واخیسته اولاړه مگرپه لاره کښې یونس په مخه ورغی او پوښتنه ئي تري وکړه چه چپنه دي په څو واخیسته اعرابي وویل په څلورسوه ، یونس ورته وویل ددې چپنې قیمت دوه سوه دی راشه چه په دکان کښې دوه سوه روپۍ بیرته درکړم. اعرابي وویل داچینه زمونږ په ښار کښې په پنځه سوه خرڅیږي زه پرې راضي یم یونس وویل که ته راضي یې زه راضي نه یم له ټاکلي قیمت نه زیات څه واخلم هماغه و چه اعرابي ئي بیرته راووست دوه سوه روپۍ ئي بیرته ورکړې اوخپل وراره ئي ډیر وراټه چه دغه راز معامله بیاتکرارنشي.

ابوبلال:

داسلامي اخلاقو په ممثلینو کښې ابوبلال هم دیادوني وړدی. دی په بصره کښې دخوارجو د طرفداری په تورله څوتنو خوارجو سره بندي شو ، بندیوان ددغه زاهد اوعابد بندي معتقد شو او دقرآن تلاوت ئي ډیرخوند ورکاوه ځکه ئي اجازه ورکړه چه دشپې خپل کورته ځي او د ورځې راځي او کله کله به ئي د ورځې هم رخصت ورکاوه، یوه ورځ چه ابوبلال له بندیخانې نه بهر وچاورته وویل چه عبیدالله بن زیاد ستاسو څو تنو بندیانو د وژلو امرصادر کړی چه سبا ته به عملي کیږي. ابوبلال چه دا واوریدل نو په ډیره بیړه ئي ځان بندیخانې ته ورساوه چه دده د نشوالي په وجه بندیوان دحاکم له قهر وغضب لاندې رانشي، ابوبلال چه دبندیوان د احسان په خاطر ځان د مرگ په خوله کښې ورکړ سباته دده ځینې ملگري ووژل شوه او دی تقدیراً معاف کړی شو اوله بندیخانې نه ژوندی راووت مگر کوم مظالم چه ده لیدل تحمل ئي ده ته ډیرگران و او په همدغه وجه له څلویښتو ملگرو سره له بصرې نه بیدیاته لاړ او دا تعهد ئي په خپلو مینځو کښې وکړچه دظلم اوتیري مخه به نیسی ، عدل او صلاح ته به خلک رابولي ، نه به په چاتعرض کوي نه به دچامال لوټي له فساد نه به ځانونه ژغوري. دقتل اقدام به نه کوي مگر که چادوی وژل نومدافعه به کوي. ابن زیاد چه خبر شونو اسلم بن زرعة ئي له دوه زره تنو سره واستاوه چه ابوبلال له خپلو ملگرو سره راولي. اسلم په اسک کښې له ابوبلال سره مخامخ شو او ورته ئي وویل راځئ له مونږ سره لاړ شئ او د ابن زیاد اطاعت ته غاړه کیږدئ. ابوبلال وویل مونږ دیوه فاسق اوظالم اطاعت نه منو اوله تاسو سره نه ځو. هماغه وچه جنگ د اسلم دلښکر له خوا شروع شو او ابوبلال دفاع کوله. دخدای قدرت وچه څلویښتو تنو دوه زره تنو ته ماتې ورکړه او ابن زیاد په داسې حال کښې چه اسلم ابن زرعة ئي ډیر زیات وراټه عباد بن احضرئي له څلور زره لښکر سره په ابوبلال پسې واستاوه له دې لښکر سره هم

(c) ketabton.com: The Digital Library

دابوبلال جنګ په همدغه ډول شروع شو یعنی لومړی تعرض دعباد لښکر له خوا و او ابوبلال دفاعي جنګ شروع کړ. دغه سخت جنګ ډیر دوام وکړ او ابوبلال متوجه شو چه دمازدیګر لمونځ قضا کیږي ځکه ئې پیشنهادوکړچه دلمانځه اداکولو دپاره جنګ متوقف کړواوپس له لمانځه بیا پیل کوو. عبادهم داخبره ومنله او دواړه جانبه په لمانځه مشغول شوه مګر عباد په لمانځه کښې یا ډیره چالاکي وکړه یاد اچه لمونځ ئې قطع کړ او جنګ ئې په داسې حال کښې شروع کړ چه ابوبلال اوملګري ئې په لمانځه ولاړو خو دجنګ دپاره ئې لمونځ پرینښود او ادامه ئې ورکړه ځکه څوک په قیام، څوک په رکوع او څوک په سجده شهیدان شوه او په دغه ډول څلورزه لښکر په څلویښتو تنوبریالی شو.

دا و داسلامي اخلاقو مظاهر چه دنمونې اومثال په ډول په مختلفو ساحو کښې وښودل شوه او داڅرګنده شوه چه اسلام دسیاست او اداري په ډګر کښې لکه ابوبکر اوعمر اودجنګ په ډګر کښې لکه ابوعبیده اوخالد ممتاز شخصیتونه جوړکړه، په تجارت اومالي مسایلو کښې ئې خپلو پیروانوته دصداقت او ایمانداری درس ورکړ او دحق په مجادله اومبارزه کښې ئې علي اوحسین ابراهیمي قربانۍ ته تیار کړه او دابوبلال دکار ناموپه شان ډیرې حیرانوونکې کارنامې ئې تاریخ ته وسپارلې.

دصدراسلام نیکان او صالحان به پریږدو ګنهګاران به ئې وګوروچه څنګه خلک و او اسلامي تربیې پرې څه اثرکړی و؟ په اصحابو اولومړنیو مسلمانانو کښې هم ځینې کسان دنفسي خواهشاتو په تقاضا دګناه مرتکب شویدي مګر خپله پټه ګناه ئې دخپل ضمیر اووجدان په حکم ښکاره کړیده او هغه جزائې دځان دپاره غوښتې ده چه اسلام ورته ټاکلې وه.

په دغه جمله کښې دماعز ابن مالک قصه ډیره مشهوره ده. بریده روایت کوي چه ماعز ابن مالک رسول الله(ص)ته راغی اووئې ویل: دخدای رسوله ماله ګناه څخه پاک کړه هغه ورته وفرمایل: لاړشه ! له خدایه بخښنه وغواړه او تایب شه ! ماعز ولاړ اولږه شیبه وروسته بیا راغی اوهماغه څه ئې بیاوویل: رسول الله(ص) هم خپله خبره تکرار کړه او دغه سوال وجواب ادامه پیداکړه ترڅو چه څلورم ځل ماعز بیا راغی او د(تطهیر) مطالبه ئې وکړه. رسول الله صلی الله علیه وسلم ورته داخل وفرمایل: له کومې ګناه نه دې پاک کړم ماعز وویل له زناڅخه پیغمبر پوښتنه وکړه چه مجنون خوبه نه وي، ورته وویل شوه نه مجنون نه دی بیائې تپوس وکړ آیا شراب ئې څکلي دي؟ یوتن ورنږدې شو او ویې ویل دشرابو بوی ورڅخه نه ځي. پس له هغه چه ماعز بیا په زنا اقرار وکړنو رسول الله صلی الله علیه وسلم د رجم حد پرې جاري کړاو دماعز ژوند ختم شو.

دوه یادرې ورځې وروسته رسول الله(ص) وفرمایل: ماعزته دمغفرت دعا وکړئ هغه داسې تایب شوچه که توبه ئې په ټول امت تقسیم شي ګنجایش لري، تردې وروسته یوه ښځه راغله هغې هم له رسول الله(ص) څخه دځان دطهارت غوښتنه وکړه پیغمبر ورته داستغفار اوتوبې توصیه وکړه، هغې وویل ماهم دماعز په شان ردوئې زه له زناڅخه حامله شوي یم.

رسول الله(ص) ورته وویل: ترهغه وخته انتظار وکاږه چه د حمل وضع وشي او دغه ښځۀ ئې دانصارویوه تن ته وسپارله چه د ولادت تروخته ئې وساتي، کله چه دښځې اولاد وشو هغه سړی راغی اودحمل د وضع اطلاع ئې ورکړه، رسول الله (ص) وفرمایل اوس ئې نه رجم کووچه اولادئې صغیر پاتې کیږي اوڅوک نشته چه شودې ورکړي. دانصارو له جملې څخه یوتن پاڅیده اودطفل درضاعت مصرف ئې په غاړه واخیست پس له هغه رسول الله(ص) د رجم حکم صادر کړ او دغې ښځې هم خپله ګناه پخپلو وینو ووینځله.

ماعز ابن مالک اودغې ښځې ته دخپلې ګناه دغه سزا معلومه وه چه رجم دی مګر سره له دې دواړو اصرار کاوه اوپخپله ئې دغه جزا دځان دپاره غوښتله.

هغه باطني شعور چه اسلام اوایمان په دوی کښې پیداکړی و په دوی حاکم او شرعي حدئې پرې جاري کاوه.

داسلامي اخلاقو له بحثه وروسته داسلامي تصوف بحث ضروري معلومیږي. اسلام، اخلاق اوتصوف یوله بله معنوي تړون لري اویوبحث بل ته منتهی کیږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه کسان چه دین ته په مادي نظرګوري او د اقتصادي ایجاباتو اوضرورتونو مولودئې ګڼې وایې: دین په دوهمه مرحله کښې یعنې کله چه له خپل مادي اصل اوزماني ضرورت څخه لرې کیږې اوتخذیري حالت پیدا کوي نوتصوف ترې جوړیږې او عرفاني شکل اختیاروي. ددوی په خیال تصوف داسلام ددین منحرف اومحذر شوی شکل دی.

ځینې وائي تصوف دسامي دین یعنې اسلام په مقابل کښې دآریایانو دفاعي عکس العمل دی ځکه چه سامي نژاد په زور اوفشارپه دوی باندې اسلام تحمیل کړي او تصوف دهمدغه فشار نتیجه ده.

یوه فرضیه داده چه دتصوف منشا نوې افلاطوني فلسفه ده چه دافلاطون دخیرمحض، ښکلا اومثل له نظریې سره تعلق لري. ځینې کسان دتصوف ارتباط بودائیت اوهندي روحانیت سره ښیي اوځینې ئې له زردشتیت سره تعلق ته ګوته نیسي اوڅوک ئې له مسیحیت څخه ماخوذ ګڼي مګر اصلي اوصحیح خبره داده چه په اسلام کښې زهد اوتقوی دتصوف لومړۍ مرحله ده چه درسول الله صلی الله علیه وسلم په سیرت کښې ئې د اعتدال په حالت کښې وینو دحضرت محمد (ص) زهد اوریاضت، روژې نیول، تهجد اوعبادت کول او له خوندورو خوراکونو څخه ځان ژغورل اونفس خوارول یو داسې حقیقت دی چه څوک ترینه انکارنشي کولی مګر دغه زهد او ریاضت په ده کښې داسې ضعف نه دی پیدا کړی چه دی ئې له جهادونو څخه عاجزکړی وي یائې دده مبارک وجود مقاومت کم کړی وي.

درسول الله (ص) ځینو اصحابو هم زاهدانه ژوند درلود او ریاضت ئې کاوه چه اهل صفه پکښې ښکاره مقام لري. همدغه زهد او ریاضت داسلامي تصوف آغاز و چه وروسته ئې ځینې مراحل طی کړه او بالاخره پکښې نورڅه هم راګډ شوه او دنورو فلسفو اومذاهبو رنګ ئې واخیست اومسیحی رهبانیت ته نژدې شو مګر بیاهم د اسلامي اصیل تصوف تشخیص اوتمیزکیدی شي او دغه تصوف دعرفاني شخصیتونو او د ډیرو صالحو اومصلحو افرادو په جوړولو کښې موثر نقش لري او داسې رجال ئې وروزل چه دعلم ومعنی او د روحانیت سطحه ئې ډیره اوچته کړه او داسلامي نړۍ له مفاخرو څخه وګڼل شوه.

اسلامی تصوف

صوفیان په دین کښې درې درجې اومرتبې مني: اسلام، ایمان، احسان.

د لااله الا الله محمد رسول الله شهادت اداکول، لمونځ کول، روژه نیول، زکات ورکول اوحج کول اسلام دی.

دمسلمانۍ دغه پنځه بنا ددین ظاهري شکل اوصورت دی چه داسلام ارکان بلل کیږي.

ایمان چه ددین روح ئې بولي په خدای، په ملا یکو، په ټولو پیغمبرانو دقیامت په ورځ اودخدای له لوري دخیراوشر په قدرباور لرل دي.

احسان چه ددین حقیقت ئې ګڼي دا دی چه سړی په اقوالو اواعمالو اوپه خاطراتو کښې له خدای سره تعلق ولري او په هرڅه اوهرحال کښې ئې حاضراوناظروګڼي چه مراقبة الله هم ورته وایي.

په دغه باب کښې ددوی سند هغه حدیث شریف دی چه مسلم ئې له سیدناعمر ابن لخطاب څخه روایت کوي اوهغه دادی:

(بَینَمَانَحنُ جُلُوسٌ عِندَرَسُولِ اللهِ (ص) ذَاتَ یَومٍ اِذ طَلَعَ عَلَینَا رَجُلٌ شَدِیدُبَیَاضِ الثِّیَابِ شَدِیدُ سُوَادِ الشّعرِ لَا یُریٰ عَلَیهِ اَثَرُ السَفَرِوَلَایَعرِفُهُ مِنَا اَحَدٌحَتیٰ جَلَسَ اِلَی النَّبِی (ص) فَاَسنَدَ رُکبَتَیهِ اِلیٰ رُکبَتَیهِ وَوَضَعَ کَفّیهِ عَلیٰ فَخذَیهِ وَقَال: یَامُحَمدُ ! اَخبِرنِی عَنِ الاسلام فَقَالَ رَسُولُ اللهِ الاسلامُ اَن تَشهَدَ اَن لا الٰه الا الله وَاَنّ مُحَمَدً رّسُولُ الله وَتُقِیمَ الصّلوٰةَ وَ تُؤتِی اَلزَکَاةَ وَتَصُومَ رَمَضَانَ وَتُحِجّ البَیتَ اِنِ استَطَعتَ اِلیهِ سَبِیلاً.

قَالَ: صَدَقتَ ! فَعَجَبنَالَهُ یَسألُهُ وَیُصَدّقُهُ.

قَالَ: فَاَخبِرنِی عَنِ الایمَان؟

قَالَ: اَن تُؤمِنَ بِاللهِ وَمَلائِکَتهِ وَکُتُبِهِ وَرُسُلهِ وَالیَومِ الاخِرِوَتُ، مِنَ بِالقَدرِخَیرِهِ وَشَرِهِ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

قالَ: صَدَقتَ !
قالَ: فَاخبِرنی عَنِ الاحسَانِ؟
قالَ: ان تَعبُدَ اللهَ کَانکَ تَراهُ فَاِن لم تکُن تَرَاهُ فَانهُ يَراک.
قالَ: فَاخبِرنی عَنِ السَاعَةِ؟
قالَ: مَاالمَسئُولُ عَنهَا بِاعلَمَ مِنَ السَائِل.
قالَ: اخبِرنی عَن اَمَاراتِهَا؟
قالَ: ان تَلِدَ الامَةُ رَبَّتَهَا وَاَن تَرَی الحُفَاةَ العرَاةَ العَالَةَ رُعَاةَ الشَاءِ يَتَطاوَلُونَ فِی البُنيَانِ. ثُمَّ انطَلَق... ! فَلَبِثتُ مَلِيّاً ثُم
قالَ يَا عُمَرَ ! اَتدری مَنِ السَايِل؟
قُلتُ: اللهُ وَرَسُولُهُ اَعلَم.
قالَ: انهُ جِبرِيلَ اَتَاکُم يُعَلِّمُکُم دِينَکُم !

يعني مونږ يوه ورځ د رسول الله (ص) په حضور کښي ناست وچه يو سړی راغی جامي ئي ډيري سپيني وي ويښتان ئي ډير تور و د سفر ګرد او اثر پري نه ليدل کيده. زمونږ هيڅ يوه هغه نه پيژانده، پيغمبر ته مخامخ کيناست زنګنونه ئي د هغه په زنګنو ولګول خپل دواړه ورغوي ئي د هغه په ورنو کښيښودل او ويې ويل:
ای محمده ! له اسلامه مي خبره کړه، رسول الله (ص) ورته وويل اسلام دا دي چه داسي شاهدي اداکړې: اَشهَدُ اَن لا الهَ اِلا اللهَ وَاَنّ مُحَمَدً رَسُولُ الله او مونځ اداکړې، زکات ورکړې د رمضان روژې ونيسې او د بيت الله حج وکړې که دلاري توان ئي ولري.
هغه وويل: صدقت رښتيا دي وويل.
مونږ تعجب وکړ چه هم سوال کوي او هم تصديق. بيائي وويل له ايمانه مي خبر کړه، رسول الله (ص) ورته وويل: ايمان دادی چه الله او د هغه په ملايکو، پيغمبرانو او د آخرت په ورځ ايمان راوړې او د قدر په خير و شر مومن اوسي.
هغه صدقت وويل.
بيائي وويل: له احسانه می خبر کړه.
رسول الله (ص) وفرمايل احسان دادی چه د خدای بندګي داسي وکړې لکه چه ته ئي وينې او که ئې نه وينې نو هغه خودې ويني. هغه وويل: له قيامته می خبر کړه.
پيغمبر وويل: پوښتل شوی له پوښتونکي څخه زيات عالم نه دی.
هغه وويل: د قيامت له نښو نښانو مي خبر کړه، رسول الله (ص) وويل: چه وينځه خپله باداره وزيږوي او چه ووينی پښې ابل، بربنډ، اړ، ميږې او اوزې څروونکي کسان چه په کورونو جوړولو او لوړولو کښې زياتی کوي. وروسته تردې هغه لاړ او له يو څه درنګ نه وروسته رسول الله (ص) وويل: اې عمره ! پوهيدې چه سايل څوک و؟
ما وويل: الله او رسول ئې ښه عالم دی. رسول الله (ص) وويل هغه جبريل و، تاسو ته راغی چه دين مو درزده کړي.
له دي حديث څخه صوفيانو دا مفهوم واخيست چه جبريل عليه السلام د دين تعليم د اسلام ايمان او احسان په بيانولو مونږ ته راکړ او د غه درې درجې يا مرحلې ئي را په ګوته کړې څوک چه د احسان مقام ته رسيدلی وي هغه به ارومرو مومن او مسلمان هم وي. هغه چه مومن وي مسلم به هم وي مګر هر مسلم به مومن نه وي او نه هر مومن ته د احسان په درجه قايليدلی شو.

د اسلام او ايمان فرق په قرآن کريم کښي هم په واضح ډول وينو په سورت حجرات کښي دا آيت: (قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُل لَّمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِن قُولُوا أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ الحجرات آيت ۱۴). وويل د عربو باديه نشينانو مونږ ايمان راوړی وو ايه ! (ورته) تاسو ايمان نه دی راوړی مګر اسلام ته موغاړه ايښې ده مسلمان شوی ئې خو ايمان موزړونو ته نه دی ننوتی.
د دين له دغو درو درجو نه صافيانو درې شيه استخراج کړه: شريعت، طريقت، حقيقت.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شریعت د ظواهرو د اصلاح دپاره، طریقت د ضمایرو د اصلاح دپاره او حقیقت د سرایرو د اصلاح دپاره.
لومړنۍ اصلاح په توبه، په تقوی او په استقامت لاس ته راځي، دوهمه اصلاح اخلاص، صدق او طمانیت غواړي، د سرایرو او ارواحو د اصلاح دپاره مراقبه، مشاهده او معرفت په کار دی.
علم هم د صوفیانو په نظر کښې په دوو ډولو دی: یو د وراثت علم بل د دراست علم.
تدریسي علم هغه دی چه په زده کړه او تعلیم له استاذ څخه یعني د ځان غوندې انسان نه زده کیږي.
علم وراثت هغه دی چه بې ظاهري وسیلې او واسطې د خدای له لوري د عبادات او ذکر و فکر له لارې د چا په نصیب شي.
د وراثت علم صوفیانو له دې نبوي حدیث څخه رایستلی دی:
(مَن عَمِلَ بِمَا عَلِمَ اَورَثَهُ اللّٰهُ عِلمَ مَالَم یَعلَم) په دې حدیث کښې ویل شوي دي څوک چه په علم باندې عمل وکړي نو خدای ورته په میراث د هغه څه علم ورکوي چه دی پرې علم نه لري. همدغه علم ته لدني علم هم وایي چه ذکریې په دې آیت کښې شوی دی: (وَعَلَّمْنَاهُ مِن لَّدُنَّا عِلْمًا الکهف آیت ۶۵) دا علم د خضر علیه السلام په برخه وچه موسی علیه السلام ته نه و ورکړ شوی یعنی موسی علیه السلام ته د شریعت ظاهري علم حاصل و او خضر د باطني علم لرونکی و چه قصه ئې په قرآن مجید کښې راغلې ده.
صوفیان وایي: جبریل اول ځل شریعت راووړ چه د ټولو دپاره دی کله چه شریعت تقرر وموند نو بیائې حقیقت د خواصو دپاره نازل کړ چه د دین اعلی مرتبه ده. وایي چه د حقیقت تعلیم اول ځل حضرت علی کرم الله وجهه ته وشو چه پیغمبر ته ډیر نژدې و او له کوچنیتوب څخه ئې د رسول الله (ص) تربیت حاصل کړی و.
د رسول الله (ص) په اصحابو کښې یو شمیر داسې کسان وچه اهل سرګڼل کیده لکه حذیفه یماني، سلمان فارسي او نور چه له حضرت علی (رض) سره ئې خاص ارتباط درلود. د تصوف مختلفې طریقې چه نن رایجې دي سلسله ئې بالاخر حضرت علی کرم الله وجهه ته رسیږي او سرحلقه دی ګڼل کیږي. اصحاب صفه یعنی هغه اصحاب چه له دنیا سره ئې علایق قطع او ځانونه ئې زهد وعبادت ته وقف کړي و، د تصوف د لومړۍ مدرسې بنیاد دوی کیښود چه رسول الله (ص) ئې پالنه کوله او د دوی د حال مراقب و، په دغه جمله کښې ځینې اهل سرهم شامل و.
د اهل سر له جملې څخه حذیفة یماني زیات معروف و او پخپله له ده څخه روایت شوی دی چه حضرت عمر ابن الخطاب ده ته وویل:
اې حذیفة! ماته ووایه چه په ما کښې څه نفاق شته او که نه؟ دی وایي ما ورته وویل: اې امیرالمومنینه! په تاکښې څه نفاق نشته.
بله دا چه کوم وخت دا آیت د عبید الله بن ابی له مرګه وروسته نازل شو: (وَلاَ تُصَلِّ عَلَى أَحَدٍ مِّنْهُم مَّاتَ أَبَدًا وَلاَ تَقُمْ عَلَىَ قَبْرِهِ إِنَّهُمْ كَفَرُواْ بِاللّهِ وَرَسُولِهِ وَمَاتُواْ وَهُمْ فَاسِقُونَ التوبة آیت ۸۴) او په منافقانو باندې د جنازې د لمانځه اداکول منع شوه، نو حضرت عمر به د ډیر احتیاط له مخې د مجهول الحاله کسانو د جنازې له لمانځه څخه ځان ژغوره او ترڅو به حذیفة په دغسې جنازه کښې حضور نه درلود، د جنازې لمونځ به ئې نه کاوه، دا ځکه چه رسول الله (ص) اکثر منافقین هغه ته ښودلي و او په همدغه وجه په صاحب السر ملقب و.
وایي چه حضرت علي به حذیفه له ځینو داسې خبرو څخه منع کاوه چه څوک به پرې نشو پوهیدلی او خلک به ئې په اشتباه کښې اچول.
حسن بصري چه په تصوف کښې د لومړي شخص په حیث پیژندل شوی دی د غه زده کړه ئې په یوه روایت له حضرت علي څخه او په بل روایت له حذیفة یماني څخه حاصله کړیده وایي چه له حذیفة یماني څخه چا پوښتنه وکړه ته ځینې داسې خبرې کوې چه مونږ له نورو اصحابو څخه نه دي اوریدلي هغه وویل: زه رسول الله (ص) په دغسې خبرو خاص کړی یم نورو به له رسول الله (ص) څخه د خیر پوښتنه کوله او ما به د شر تپوس کاوه چه شر څه شی دی، زه پوهیدم چه ترڅو شر نه پیژندل شي خیر نه پیژندل کیږي. تصوف او د حقیقت پوهه همدغه د سر له خاوندانو سره په خاص ډول موجوده وه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شریعت او حقیقت یا تشریع او تحقیق:

دصوفیانو فهم اونظر په قرآنی آیتونو اونبوي احادیثو کښې دوه جنبې وینې یوه شرعي جنبه بله دحقیقت جنبه چه یو ته تشریع اوبلی ته تحقیق وایي. دوی وایي کله قرآن او سنت یو ځای شریعت بیانوی او بل ځای حقیقت یا بالعکس.

کله قرآن تشریعی جنبه ښیي او سنت ئې تحقیقی جنبه توضیح کوي یا سنت تشریعی جنبه او قرآن تحقیقی جنبه بیانوي هغه څه چه دخدای له لوري نازل شویدي رسول الله (ص) ئې په توضیح او بیان مامور دی:

(وَأَنزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ سورت نحل آیت۴۴) دقرآن دا آیت: (اُدْخُلُواْ الْجَنَّةَ بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ نحل آیت ۳۲) یعني پخپل ښه عمل جنت ته ننوزئ تشریعی جنبه لري او په مقابل کښې ئې د رسول الله (ص) داقول: (لَن يَدخُلَ احَدَكُمُ الجَنّةَ بِعَمَلِه).

یعني ستاسو هیڅ یو به پخپل عمل جنت ته داخل نشي تحقیقی جنبه څرګندوي چه دشریعت لاربنودنه هغه اودحقیقت داده.

همدارنګه دا آیت: (وَمَا تَشَاؤُونَ إِلَّا أَن يَشَاءَ اللَّهُ الدهر آیت ۳۰) تحقیقی خوا لري او دا حدیث: (اذا هَمّ احَدُكُم بِحَسَنَةٍ كُتِبَت لَهُ حَسَنَةٌ) تشریع ده چه دغه ډول کله سنت قرآن مقید کاندي او کله قرآن سنت مقید کوي. انسان باید دوه سترګې ولري یوه دشریعت دپاره بله دحقیقت دپاره. دآیت او حدیث ترمینځ معارضه هم په دغه صورت له مینځه ځي او څه اشکال نه پاتې کیږي ځکه چه جهتونه مختلف دي.

دقرآن تحقیقی برخه چه مطالعه کړو نو دتصوف او طریقت اساسي ټکي لکه: مراقبه، محاسبه، توبه، انابت، ذکر، فکر، محبت، توکل، رضا، تسلیم، زهد، صبر، ایثار، صدق، مجاهده، دنفس او هوا مخالفت، نفس لوامه، نفس اماره، نفس مطمئنه همدارنګه اولیاء صالحین، صدیقین او داسې نورټول په قرآن کښې موندلی شو، دا آیت: (وَاذْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ وَتَبَتَّلْ إِلَيْهِ تَبْتِيلًا مزمل آیت ۸). دخدای د ذکر او له ماسوی الله سره مقاطعه په ډیر وضاحت اعلاموي او ویلی شو چه تصوف له قرآن څخه اخیستل شوی او ددین له یوه رکن (احسان) سره اصلي او اساسي رابطه لري مګر فهم ئې لکه چه محی الدین ابن عربي وائي د رجال الله کار دی. په رښتیا چه ددوی فهم او دنورو فهم ډیر تفاوت لري او شعور و ادراک ئې نورو غوندې نه وي.

عبدالقادر جیلانی دقادریه طریقې خاوند وایي ترڅو سړی داعقیده پیدا نکړي چه په ژوند کښې ټول شیان بتان (اصنام) دي ترهغه په روحانیونو کښې نه حسابیږي.

سړی باید له خپلو اعضاؤ او له خپلو حواسو نه ګوښی شي او غیر له خدایه بل وجود ته قایل نشي. ځنګه چه داصنامو او موجوداتو مفهوم ددوی په نزد له نورونه فرق لري نو رمفاهیم هم دصوفیانو په ذهن کښې بل شان دي.

دتوحید دکلمې مفهوم داسلامي تصوف ددري مرحلو په اعتبار په دې ډول تغیر موندلی دی:

۱- بې خدایه بل معبود نشته. (په لومړی مرحله کښې)

۲- بې خدایه بل فاعل نشته. (په دوهمه مرحله کښې)

۳- بې خدایه بل موجود نشته. (په دریمه مرحله کښې)

کوم تفسیر چه صوفیانو په کتاب الله اونبوي احادیثو کښې کړیدي دظاهري علم خاوندانو نه دي کړي او نه ئې ورته پام شویدی.

ابن عربي وائي کتاب الله اونبوي احادیث دخلکو دفهم مطابق یو ظاهري مفهوم لري چه لساني عرف پرې دلالت کوي اوله دینه علاوه نور مفاهیم دهغو فهمونو د پاره وي چه باطني پوهه ئې په برخه ده.

په یوه حدیث کښې راغلي دي چه آیتونه ظاهر او باطن، حد او مطلع لري تر اوو بطنو یا اویا بطنو پورې. دا یت ظاهر، عبارت دی له هغه نافع علم څخه چه صالح اعمال پرې بنادي او معقوله جنبه لري.

باطن ئې الهي عرفان او مطلع ئې هغه معنی ده چه ظاهر او باطن پکښې یو کیږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

امام غزالي هم پخپل تفسير جواهر القران کښې د مشابهو آيتونو تفسير کښې باطني مفاهيم بيانوي او بيا وايي: که ته په دغو معناګانو نه ئي پوهيدلی نو په قرآن کښې بې ظواهرو او پوستکونو برخه نلرې لکه څاروی چه په درمنده کښې له بوسو پرته څه برخه نلري:
(فان لم تفهم المعانى كذالك فليس لك نصيبٌ من القرآن الا فى قشوره كما ليس للبهيمة نصيبُ من البر الا فى قشره)
څنګه چه غزالي په قرآن کريم کښې ظاهر او باطن بوس او دانه بيلوي مولانا جلال الدين رومي د اسلام لوی صوفي هم پخپل کتاب مثنوي کښې دغه مطلب داسې افاده کوي:
ما ز قرآن مغز را برداشتيم   پوست را با ديگران بگذاشتيم

په شريعت باندې ډيرټينګ صوفيان په اسلامي فقه کښې په احسن او افضل عمل کوي او له رخصت نه عزيمت د ځان د پاره د پيروی وړګڼي يو ازې د فرايضو اداکول او له محارمو څخه اجتناب کافي نه ګڼي لايعني هم ترک کوي، په ډير لږ څه قناعت لري د نفس و هوی متابعت پريږدي له غفلته ځان ژغوري او زړه له ماسوی الله نه پاک ساتي.
وايي چه امام احمد بن حنبل له امام شافعي سره ناست وچه يو صوفي (شيبان الراعی) راغی. احمد وويل غواړم له ده څخه څه پوښتنې وکړم. امام شافعي ورته وويل دا کارمه کوه، هغه وويل کوم ئي. امام احمد شيبان ته وويل که څوک څلور سجدې په څلورو رکعتونو کښې هيرې کړي څه پکښې وايې؟
شيبان وويل هغه زړه غافل دی او تاديب ئې واجب دی په دې خبره امام احمد بيخوده شو او لږ غوندې وروسته بيرته په حال شو، دا ځل ئې وويل: که څوک څلويښت پسونه لري زکات ئې څومره دی؟ شيبان وويل: زمونږ په مذهب که ستاسو په مذهب؟ ستا په مذهب خو په څلويښتو پسونو يو پسه دی او زمونږ په مذهب بنده د خپل مالک په مقابل کښې د هيڅ شي مالک نه دی: (إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُم بِأَنَّ لَهُمُ الْجَنَّةَ التوبة آيت ۱۱۱).
د صوفيانو اجتهاد د فقهاو له اجتهاد نه فرق لري دوی وايي د اسلام مجتهدين (ابوحنيفه، شافعی، مالک، او حنبل) دي. د ايمان مجتهدين اشعريه يعنی د علم کلام علما دي. د احسان مجتهدين صوفيان او مشايخ دي. که يو روژه دار (صايم) د ورځې څه شی وخوري د شريعت په حکم ئې روژه ماتيږي. که غيبت وکړي نو د طريقت په لحاظ ئې روژه باطله شوه، که ئې په زړه کښې ماسوی الله وګرځيده نو د حقيقت له مخې ئې روژه فاسده شوه.
يو فقيه په اسلامي احکامو کښې ظاهر ته ګوري او په ظاهر عمل کوي ځکه وايي چه شروع ظاهر ته ګوري، صوفي له ظاهر نه هغه خوا حقيقت په نظر کښې نيسي او حال ته ګوري ځکه ئې صاحب حال بولي. وايی چه مشهور فقيه (ابويوسف) به د کال په آخر کښې خپل مال، خپلې ښځې ته وبانښه چه يو کال ئې پوره نشي او په دغه شرعي حيله له زکات نه خلاص شي دا حکايت چا امام ابوحنيفه ته وکړ هغه وويل: دی د فقهې له علم څخه د غه استفاده کوي او له شرعي حکم نه پخپله پوهه ځان خلاصوی مګر د آخرت ضرر ئې د دنيا له ګټې څخه زيات دی.
په فقه کښې ځينې شيان شرعاً جايز دي مګر ديانتاً جايز نه دي، د فقيه او صوفي فرق په دغسې مسايلو کښې ډير زيات دی. کله يو فقيه له شرعي فرض شوي زکات نه هم ځان خلاصوي او خپل ټول مال په شرعي حيلوله ځان سره ساتي مګر يو صوفي يو ازې د زکات ورکړه کافی نه ګڼي خپل ټول مال د خدای ګڼي او د خدای په لاره کښې ئې صرفوي يو ازې قوت لايموت د ضرورت په حکم ځانته ساتي او بس. د رسول الله (ص) په اصحابو کښې هم ځينې ؤ چه د لکونو روپو نقد، جنس جايداد ونه ئي لرل او يو ازې د زکات ورکړه ئې په ځان لازمه ګڼله مګر داسې کسان هم وچه په کور کښې به ئې ډير لږ څه يا هيڅ نه ساتل او ټول مال به ئې رسول الله (ص) ته راووړ چه په جهاد کښې ئې ولګوي يائې د خدای د پاره صدقه کړي چه حضرت ابوبکرصديق به هم همدغسې کول. ابوذرغفاري پدې خبره ډيره مجادله وکړه چه يو ازې د زکات په ورکړه سړی نه خلاصيږي بايد ټول مال صدقه کړي او ځانته ديوه کال له عادي او معمولي خرڅ نه زيات څه ونه ساتي.
د کنزيعنې د سرو او سپينو ذخيره کول او زياته بداې ناروا ګڼله او په دی آيت باندې ئې استناد کاوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلاَ يُنفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللّهِ فَبَشِّرْهُم بِعَذَابٍ أَلِيمٍ التوبة آیت ۳۴) حضرت علی به هم ویل چه له څلورزرو درهمونه لړ مال نفقه ده او تردې زیات په کنز کښې حسابیږي. سلمان فارسي هم چه څه له بیت المال څخه اخیستل هغه ئې ټول د خدای په لار کښې صدقه کول او خپله نفقه ئې په کار او کسب ځانته پیدا کوله. ده هم په کورکښې د کال له خرڅ نه زیات څه نه ساتل. صوفیان د زمان او مکان د اختلاف په وجه په مختلفو فرقو ویشل شویدي او هر راز خلک، هر راز خبرې او راز راز عقیدې پکښې پیدا شویدي.

ځینې په فرعي مسایلو کښې غلط شوي او ځینې په اصولو او اساساتو کښې بې لارې شویدی چه علما او فقهائي په اسلام شکمن شوي او یو نیم ئې لا د کفر او الحاد په تور په مرګ هم محکوم کړیدي. اشعري، ابن حزم، امام قلعی او ابن الجوزي بغدادي د صوفیانو ډیر شدید مخالفین دي.

امام فخر رازي د صوفیانو ځینو فرقو ته بدوائی. مګر اصحاب حقیقت د لوړې درجې او مرتبې خاوندان ګڼي او فرق پکښې کوي.

ځینې نور لکه لوی مورخ ابن خلدون او ابو المظفر اسفرایني صوفیان عموماً نبه ګڼي او په ډیر ښه نظر ورته ګوري ځینو خبرو ته ئې ښه تاویلونه پیدا کوي او معذورئي بولي. امام غزالي د اسلام لوی صوفي هم وائي ډیر صوفیان غولیدلي او لاره ئې ورکه کړیده ابو الحسن شاذلي هم ویلي دي زمونږ په طریقه کښې نجات موندونکي لږ دي او هلاک شوي ډیر دي.

ابو نصر سراج پخپل کتاب (اللمع) کښې اول هغه غلطۍ په ګوته کوي چه په فروعاتو کښې مینځ ته راغلي دي او ضلالت ورته نه ویل کیږي بیا هغه غلطۍ ښیی چه په اصولو کښې پیښې شویدي او د ضلالت موجب ګرزیدلي دي لکه:

۱ - د عبودیت او حریت په معنی کښې غلطیدل. ځینې لار ورکي صوفیان داسې پوه شویدي چه ترڅو د خدای او د بنده تر مینځ د عبودیت او بندګۍ رابطه قایمه وي عبد او بنده ورته ویل کیږي کله چه خدای ته وصل شي نو بیا حر او آزاد بلل کیږي او عبودیت له مینځه ځی.

۲ - بله لار ورکې فرقه هغه ده چه ولایت له نبوت نه افضل ګڼي او هغه ولیان چه دوی ئې مریدان او پیروان دي له انبیاو نه خدای ته نژدې او وړاندی بولي.

۳ - حلولیه فرقه پدې عقیده ده چه الله تعالی ځینې اجسام غوره کوي او حلول پکښې کوي په چاکښې چه خدای حلول وکړي د هغه بشری جنبه له مینځه ځي او د ربوبیت شان او مقام و منزلت پیدا کوي. دوی په د غه عقیده کښې دومره غلو کړیده چه چا پخپله ځان خدای ګڼل او انالحق ئې ویلی دی.

۴ - ځینې د جبر په مسئله کښې هغه حد ته رسیدلي دي چه پخپل حرکت او عمل کښې ځانته په هیڅ اختیار نه قایلیږي او له شرعي حدود نه خپل تجاوز غیر اختیاري ګڼي هیڅ راز ملامتي په ځان نه مني او هر څه کوي ځان ورته ګنهګار نه ښکاري.

۵ - اباحیه فرقه هم په دغه جمله کښې ده چه د شرع تغرئي ټول کړی او حرام ئې هم حلال ګرزولی دی. دوی وائي خدای زمونږ عمل ته هیڅ احتیاج نلري نو ولي پخپل نفس مشقت راولو. دغه راز خطاګاني او غلطۍ په فروعاتو کښې دي که په اصولو کښې د اسلامي تصوف خپل شی نه دي او اسلامي تصوف ورته نشو ویلی.

مذهبونه په اصل کښې یو راز وي او په تطبیق کښې بل راز شي که ښه غور وکړو د فارسي مزدکی مذهب څخه اباحیت د نصرانیت څخه حلولیت، د هندي مذهب څخه د بشریت فنا، د اسلامي تصوف په وروستیو مرحلو کښې اسلامي تصوف ته راننوتل او شیعي او سني تصوف هم خپلي نیلي اوریښي یو له بله سره وتړلي.

وائي بایزید بسطامي (ابو یزید طیفور بن عیسی بسطامي چه پلار ئې زردشتي او نیکه ئې مجوسي و) د اتحاد او حلول طرفدار د هندوانو د تصوف د عقیدې له تاثیر لاندې راغلي و. او حسین بن منصور حلاج د مسیحیت د حلول څخه متاثر شوی ؤ چه ده (انا الحق) ویل او دهغه وینا وه (لَآ اِلٰهَ اِلا اَنَا فَاعبُدُونِی سُبحَانِی مَا اَعظَم شَانِی)ځینې صوفیان د شریعت

(c) ketabton.com: The Digital Library

ظواهروته په اصلي ارزښت قایل ندي او داسې فکرکوي چه شرع حق ته درسیدو وسیله ده کله چه عارف حق او حقیقت ته ورسیږي نوبیا وسیلې ته څه حاجت نه پاتې کیږي.

مولانا جلال الدین بلخي هم دمثنوي په دریم دفتر کښې دغه مطلب ته په شاعرانه ډول اشاره کوي او دیوه عاشق داستان رانقلوی چه خپلې معشوقې ته رسیږي او په وصل کښې ورته دخپل عشق هغه سندرې وائي چه په هجران اوفراق کښې ئې دهغې په مدح کښې ویلې او دخپل عجز اونیاز او اشتیاق اظهار ئې پکښې کړیدی. معشوقه مقابلتاورته داسې وایي:

گفت معشوق این اگر بهر من است — گاه وصل این عمر ضایع کردن است
من به پیشت حاضر وتونامه خوان — نیست باری این نشان عاشقان

بل ځای همدغه مفهوم داسې افاده کوي:

چونکه بامعشوق گشتی همنشین — دفع کن دلالگان را بعد ازین
هرکه از طفلی گذشت ومرد شد — نامه ودلاله بروی سرد شد

شیخ محمود شبستري هم دشرع ظواهر لکه لمونځ، روژه، حج، دمبتدیانو دکمال وسیله گڼي او داسې وایي:

ولی تا ناقصی زنهار زنهار — قوانین شریعت را نگهدار

دصوفیانو لغزشونه او انحرافات په اصولو کښې دي که په فروعو کښې ډیر سببونه لري چه یومهم سبب ئې سیاست او سیاسی اغراض دي. دفقهاو، متکلمینو اوصوفیانو اختلاف چه اوږد تاریخ لري دسیاسی، اجتماعي او اقتصادي اوضاعو اوحالاتو په تقاضاکله شدید شویدی اوکله ضعیف شویدی.

تصوف په ابتدا یعني دحسن بصري په زمانه کښې ساده اوبسیط وچه په لږ وخلکو پورې محدود گڼل کیده. وروسته ئې دآدابو او تعلیماتو دایره پراخه شوه او عمومیت ئې وموند.

داحرکت په دوهم اودریم هجري قرن کښې دزهد په نامه پیژندل کیده. په څلورم او پنځم قرن کښې ئې دکشف ومعرفت نوم وموند، په شپږم او اووم قرن کښې ئې دوحدة الوجود او د ادیانو داتحادبنه پیدا کړه.

دصوفیانو مقامونه او احوال:

په تصوف کښې اووه مقامه دي او په دې ډول دي:

توبه، ورع، زهد، فقر، صبر، توکل، رضا، په هرمقام کښې صوفي ته یونفسي حالت اوباطني تاثیرپیدا کیږي چه (حال) ورته وایي اومجموعاً(احوال) بلل کیږي.

احوال لس دي اوهغه دادي: دمراقبې حال، دقرب حال، دمحبت حال، دخوف حال، د رجاحال، دشوق حال، دانس حال، داطمینان حال، دمشاهدې حال، دیقین حال.

دتصوف مقامونه اکتسابي دي او دسالک له اختیار او ارادې لاندې دي. مگر احوال د احساساتو او روحاني انفعالاتو اود نفسي مخصوصو کیفیاتو له مقولې څخه دي چه دانسان په اختیار کښې ندي بلکه الهي مواهب دي چه دخدای له لورې دسالک زړه ته نازلیږي.

دتصوف طریقې مختلفې او متعددې دي چه ضیا الدین ئې په (جامع الاصول) کښې ۷۳ ښیي. جهاد یا مجاهده، شیخ نیول، او دنفس معرفت ددغو ټولو طریقو مابه الاشتراک یعنی مشترک څیزونه دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مجاهده په لغت کښې د محاربې په معنی ده او په شرع کښې د خدای له دښمنانو سره محاربه ده، مګر د صوفیانو په اصطلاح له نفس اماره سره محاربه، جهاد او مجاهده بلل کیږي. د خدای په لار کښې مجاهده خدای ته د رسیدو ډیره مهمه لاره او وسیله ده.

الله تعالی وایی: (وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا العنکبوت آیت ۶۹) سبل د سبیل جمع ده دلارې او طریقې په معنی چه د طریقت قرآني اساس ئې بللی شو. له نفس سره مجاهده ډیرې لارې لري چه باید شیخ او پیر ئې د مرید د پاره انتخاب کړي لکه چه یو ډاکټر د هر مریض د پاره د هغه له حال سره مناسب بیله بیله دوا تعیینوي.

د تصوف له (۷۳) طریقو څخه ځینې طریقې چه زیات عمومیت لري دادي.

۱-قادریه:

دا طریقه چه د جنید د مکتب له اغیزې لاندې ده موسس ئې شیخ عبدالقادر جیلاني دی چه په ۴۷۰ هجري کښې زیږیدلی او په ۵۶۱ هجري کښې وفات شویدی.

په شرعي علوموکښې د تبحر خاوندو او په ۱۳ علوموکښې ئې لاس درلود.

فقهي فتوی به ئې د امام شافعی او امام احمد بن حنبل په مذهب ورکوله. ډیر کرامات ده ته منسوب دي ځینې ئې دادي:

دده له مور څخه حکایت شوی چه د روژې په میاشت کښې به دده د ورځې د مور تی نه روده، یوه ورځ چه د خلکو د پاره مشتبه وه چه روژه به وي که بوزه نود عبدالقادر د مور نه تپوس وشو هغې وویل تی نه روي، وروسته بیا خلکو ته معلومه شوه چه هغه ورځ د روژې ورځ وه.

په خپله له ده څخه حکایت شوی چه په افق کښې ئې ډیر عظیم نور ولید چه یو صورت پکښې ښکاره شو او ویل ئې:

اې عبدالقادره! زه ستا رب یم او ټول محرمات مې تاته حلال کړه دده ورته وویل: ورک شه ! لعینه! لدې وینا سره هغه نور په تورتم بدل شو او هغه صورت لوګی وګرځید چه بیائې ورته وویل:

ما په دغه ډول اویا تنه د طریقو خاوندان ګمراه کړیدی مګر تا نجات وموند. چا له ده نه پوښتنه وکړه ته څنګه پوه شوې چه دا شیطان دی؟

شیخ عبدالقادر وویل د حرامو په حلالولو.

وایي یوه ورځ په نظامیه مدرسه کښې ډیر فقها او علما راغونډ و او شیخ عبدالقادر د قضاو قدر په باب خبرې کولې یو مار له چت څخه راولوېد او ټول وتښتیدل یوازې دی په کوټه کښې پاتې شو او خپلې خبرې ئې کولې مار راغی دده له کمیس لاندې ننووت او په جسد باندې ئې تیر شو له ګریوانه ئې راووت بیائې له غاړې نه تاو شو او دده په حال کښې هیڅ تغیر رانغی ماربیرته ځمکې ته ښکته شو او مخامخ ورته په لکۍ ودرید ه څه غږ ترینه پورته شو مګر څوک چه له کوټې نه د باندې و ، یو هم پوه نشو چه څه ئې وویل ، مار بیرته لاړ او خلک کوټې ته راننوتل. له ده څخه ئې د غږ په باب پوښتنه وکړه چه څه ئې ویل؟

شیخ په جواب کښې وویل مار راته وویل ما ډیر اولیا په دغه شان ازمویلي دي مګر ستا ثبات مې په بل چا کښې ندی لیدلی. ما ورته وویل ته یو چینجی یې چه قضا او قدر دی په حرکت راولي او بس.

د شیخ عبدالقادر تصوف سني او طریقه ئې په اعتدال، د سنتو په متابعت، حب الخیر، شفقت او تواضع بنا ده.

نهه خلویښت اولاده ئې درلوده چه یوولسو تنوئې دده لار ښودنه او طریقه د آسیا په غرب او مصر کښې خپره کړه.

ده له فقیرانو، صغیرانو، وینځو او غلامانو سره مینه او ناسته ولاړه درلوده مګر د دولت اعیانو او اکابرو ته هیڅکله نه پاڅیده او نه د وزیر او د سلطان دروازې ته ورته.

۲- رفاعیه:

دا طریقه سید احمد رفاعی ته منسوبه ده چه په ۵۸۰ هجري کښې وفات شویدی. بني رفاعه د عربو یوه قبیله ده چه رفاعی ورته منسوب دي. په ده کښې رحم او شفقت ډیر زیات و او په حیواناتو هم ډیر زهیرو حتی چه کله به ئې د جامو په

(c) ketabton.com: The Digital Library

پيښکه پيښو ويده وه او دلمانځه وخت به شو هغه پيښکه به ئې له خپلو جامو نه غوڅه کړه او چه له لمانځه نه به بيرته راغی او پيښو به پاڅيدلی وه نو بيرته به ئې په جامو پورې وګنډله.

۳- احمديه:

احمد بدوي دمصر له لويو اولياؤ څخه دی چه په ۵۹٦ هجری کښې زيږيدلی دا احمديه طريقي مرشد دی.
دی هم لکه احمد رفاعي شافعي مذهب ؤ.او د تعليماتو اساسي ټکي ئې دا دي:
د نورو په مصيبتونو به نه خوشحاليږئ، ګونډيوته به ضررنه رسوئ، دبديو مقابله په احسان سره کوئ. وږي به مړوئ، بربنډ به پټوئ. په يتيمانو اوضعيفانو به مهرباني کوئ.

٤- دسوقيه:

د ابراهيم دسوقی طريقه ده چه په ٦٧٦ هجری کښې د ٤٣ کالو په عمر وفات شويدی طريقه ئې په خالص سني تصوف بنا وه او په کتاب او سنت ئې تمسک درلود ، شريعت ئې اصل او طريقت ئې فرع ګاڼه، دټولو خلکو مينه ئې دکمال ضروري شرط او دمريد راس المال شميره.

۵- اکبريه:

دا طريقه ځکه اکبريه بولي چه شيخ الا کبر (محی الدين ابن عربي) ته منسوبه ده، دا شيخ د وحدة الوجود د مدرسی زعيم (٦٣٨هجری) دی چه له وحدة الوجود څخه وحدة الاديان ته رسيدلی دی. ده ټول دينونه يو دين ګاڼه چه هغه دمحبت دين دی. د ده طريقه په څلورو صفتونو او خصلتونو بنا وه. چپوالی، ګوښه توب، لوږه، بيخوبی. په دې طريقه کښې پيرخپل مريد ته امرکوي چه له ټول صغيره او کبيره ګناهونو څخه توبه وباسي پس له هغه ئې بيا لاس په لاس ږدي او ورته وايي چه خپلې سترګې پټې کړه. اول درې ځله پيرلا اله الاالله وايي او مريدئی اوري بيائې مريد وايي او پيرورته غوږ نيسي.
وروسته بيا تبرکاً دا آيت شريف وايي: (اِنّ الذينَ يُبَايِعُونَکَ)تر (اَجراًعَظِيماً) پورې پس له هغه مريد هره ورځ سل ځله استغفار، سل ځله لا اله الا الله دزړه په حضوراو د معنی په پوهه وايي، بيا سل ځله (الله) ورپسې سل ځله دا درود وايي:
(اللهُمَّ صَلِي وَسَلِّم وَبَارِک عَلى سَيِدِنَا مُحَمَدِ النَبِى الأُمِى اِمَامُ الهُدى وَعَلى الِه وَصَحبِهِ وَسَلِم عَدَدَ کُلِّ ذَرَةٍ الَف الَف کَرَةٍ)

٦- شاذليه:

ددې طريقې مؤسس او باني ابومديان و او ابولحسن علی شاذلي تونسي په خلکو کښې رايجه کړه ځکه ئې شاذليه بولي. علی شاذلی په ۵۹۳ هجري کښې زيږيدلی او په ٦۵٦ هجري کښې وفات شويدی.
دا طريقه د علم په طلب او ډير ذکر بنا ده او مشقت او مجاهده پکښې ډير بنت نلري.

۷- مولويه:

دمولانا جلال الدين رومي طريقه ده چه په ٦۷۲ هجري کښې په قونيه کښې مدفون شو. ده رقص او موسيقي د ذکر په طريقه کښې شامل کړه او عالمی شهرت ئې وموند.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۸- نقشبندیه:

شیخ بهاؤالدین محمد بن محمد بخاري چه په شاه نقشبند مشهور و ددې طریقې پیشوا دی. دی بخارا ته نژدې په یوه قریه کښې په ۶۱۸ هجري کښې زیږیدلی او په ۷۹۱ هجري کښې وفات شویدی. نقشبندیه طریقه هم لکه شاذلیه سهله او اسانه طریقه ده چه په مرید باندې ډیرې سختۍ نه راولي.

۹- چشتیه:

موسس ئې معین الدین چشتي دی.

د تصوف درې مدرسې

۱- د زهد مدرسه ۲- د کشف او معرفت مدرسه ۳- د وحدة الوجود مدرسه.

لومړۍ مدرسه:

یعنی د زهد مدرسه چه اساس ئې په زهد ایښودل شویدی.

ددې مدرسې ممیزات دادي:

د خدای عبادت، د دنیا له خوندونو او آسوده ژوند سره متارکه، د صالحو اسلافو متابعت او محبت.

په دې مدرسه کښې سړی له خلکو څخه ګوښه په خلوت کښې د خدای عبادت کوي. حسن بصری (۱۱۰ هجری) د ځینو په قول ددې مدرسې لومړی فرد دی چه زهد ئې د خدای له خوف سره د خپل حیات په هنداره کښې منعکس کړیدی.

رابعة العدویة:

چه په (۱۳۵ یا ۱۸۰ یا ۱۸۵ هجري) کښې وفات شویده زهد ئې د خدای په محبت بنا دی ځکه ئې ویل: (وَعِزّتِکَ مَاعَبَدْتُکَ خُوفاًمِن نَارِکَ وَلَارَغبَةً فِی جَنّتِکَ بَل کَرَامَةً لِوَجهِکَ الکَرِیم وَمُحَبَةً فِیکَ).

ترجمه: ستا په عزت مې دې قسم وي چه ستا د اور له ډاره مې عبادت درته ندی کړی او نه مې د جنت لپاره. بلکه زه ستا د مکرم مخ (رضا) دپاره او ستا د محبت په خاطر چه راسره دی عبادت کوم.

ددې له وینا ؤ څخه یوه دا هم ده چه ویل به ئې: (زمونږ استغفار هم استغفار ته محتاج دی).

ابن خلدون د زهد مدرسه د تصوف د بنا اساس بولي او ددغه مذهب په تشریح او تحلیل کښې وایي:

انسان له نورو حیواناتو نه په ادارک بیلیږي او اداراک ئې په دوه ډوله دی:

یو د علومو او معارف ادارک د یقین، ګمان، شک، اووهم په صورت. بل د احوالو ادراک لکه خوشحالی، غم، قبض او بسط، رضا، غضب، صبر، شکر او داسې نور، دا دوه ادراکه او س د عقلي حیات او شعوري حیات په نامه یادیږي.

د ابن خلدون له بحث څخه دا نتیجه په لاس راځي چه د صوفیانو طریقه په وجداني حیات او د نفس په محاسبه بنا ده چه په دوی کښې ذوقونه او نفسي مواجد پیدا کوي او له عقلی حیات نه ئې لرې باسي. د دوی مواجید هغه اذواق او احوال وي چه معروف الفاظ ئې سم تعبیرنشي کولی.

صوفیان وایي انسان دوه ولادته لري یو ولادت ئې هغه دی چه د مورله ګیډې څخه دنیا ته راځي او (ثاني ولادت) دیوه نوي معنوي خلق په پیدا کولو صورت مومي یعني د ژوند د طریقې او سلوک بدلون د تصوف په اصطلاح (ولادت) ثاني دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دې مدرسې ځينې غړي:

ابراهيم بن ادهم:

په (۱٦۱ هجري کښې متوفی) دی دبلخ شهزاده و او دوهم زيږنده (ولادت ثانی) يې په دې ډول وه: يوه ورځ ښکارته وتلی و او خپل آس يې په ښکارپسې ځغلاوه چه ناڅاپه ئې دا غيبي غږ ترغوږه شو: ابراهيمه اياته دهمدې دپاره پيدا ئې؟ لږه شيبه وروسته ئې دغه غږ بيا واوريده او د هاتف دغوآوازونو دده حال منقلب کړ، خپل آس او شاهانه لباس ئې يوه شپانه ته وسپاره دهغه کوځوئې واغوست د بيت الله شريف لورته ئې مخه کړه دنيا ته يې شا کړه مګر دومره کسب اوکار به ئې کاوه چه ځانته حلاله روزي پيدا کړي او نور وخت په طاعت اوعبادت تيرکړي.

سفيان ثوري:

په (۱٦۱ هجري کښې متوفی) دی په ټوله معنی دعلمي شخصيت خاوند و او په زهد کښې ئې نظريه په دې ډول ؤ: زهد دانه دی چه سړی زيږ او شړل لباس واغوندی او دښو خوراکونو له خوړلو ځان وساتي بلکه اميدلنډول او له طول امل نه ځان ژغورل زهد دی. يو سړی به مال لري او زاهد به وي بل به فقير وي او دنيا ته به ئې رغبت زيات وي يعنی زاهد به نه وي.

دی پدې عقيده وچه ډير وښځولرل زهد ته څه زيان نه رسوي ځکه چه علی رضی الله تعالی عنه په اصحابو کښې ډير زاهد و مګر څلور ښځې اونولس مينځې ئې درلودې. ده حکام بدګڼل اوله ويناوڅخه ئې يوه داده: ((که يوشرطي يعني امنيت ساتونکی (دنن په اصطلاح پوليس) مووليد چه ويده دی اولمونځ ترې قضاء کيږي لمانځه ته ئې هم مه پاڅوئ ځکه چه بيا خلکو ته زيان رسوي اوخوب ئې بهتردی.)) له ده څخه چا پوښتنه وکړه که څوک خپل عيال ته دنفقې پيدا کولو دپاره په کار لګياوي او جماعت ته په حاضريدلو سره په هغه کارکښې نقصان پيښيږي نوڅه به کوي؟ سفيان ثوري ورته وويل: مونځ دې بې جماعته وکړي.

ذوالنون المصري:

(په ٦۹۷ هجری کښې متوفی) دی که څه هم د زهد د مدرسې غړی دی مګر لومړی سړی دی چه په تصوف کښې ئې دمعرفت دمذهب تمهيد کيښود. دی دسنتو په متابعت کښې ډير ټينګ و اودشريعت له احکاموئې هيڅکله غاړه نه غړوله مګر معاصرين ئې پرې بدګمانه و او دکفر و زنديقتوب تور پرې ولګول شوځکه دی دمحاکمه کيدو دپاره له مصر نه بغداد ته راوستل شو او خليفه متوکل ته ئې وړاندې کړ.

هغه ترينه پوښتنه وکړه هغه څه چه ستا د کفر و زنديقتوب په باب ويل شويدي ته پکښې څه وايې: ذوالنون غلی واو هيڅ ئې نه ويل دوهم ځل بياترينه دغه پوښتنه شوه، ده وويل: که انکاروکړم نومسلمانان به مې دروغجن کړی وي او که تصديق ئې وکړم نوځان به مې دروغجن کړی وي څه چه ستا زړه وي هغه وکړه زه دځان دپاره څه مرسته نه غواړم هماغه وچه متوکل پريښود او دغه تورئې بې حقيقته وګاڼه.

ابو القاسم جنيد:

(په ۲۹۷ هجری کښې متوفی) دی اصلاً د نهاوند دی او په عراق کښې زيږيدلی دی.

دی له ډيرو لويوصوفيانو څخه و او دکتاب الله اوسنت ډير ټينګ پيرو و چه په تصوف ئې هيڅ راز طعن نه دی ويل شوی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه حریت چه ځینې نور صوفیان ئې په معنی کښې غلط شویدي دی پرې ډیربنه پوهیدلی دی او ډیره بنه معنی ئې ورته پیدا کړیده. دی وایی له ماسوی الله نه د زړه آزادي حریت دی.

اتحاد او حلول:

کله چه عربي امت د غزاګانو او فتوحاتو په وسیله له نورو ملتونو او مدنیتونو سره ګډون وموند او له نورو ثقافتونو سره اشنا شو نو مسیحی، زردشتی، مزدکي او ماني مذهبونو شیعي حرکت او د هند بودائي تعلیم فنا (نیروانا) په اسلامي تصوف کښې خپله اغیزه څرګنده کړه او ځینې نوي خبرې را پیدا شوې.
په دریم هجري قرن کښې د اتحاد او حلول فکر مینځ ته راغی چه د کشف و معرفت مدرسې او بیا د وحدة الوجود د مدرسې باعث او موجب ئې ګڼلی شو.
ابن خلدون وایي: د صوفیانو اسلاف د حجاب د کشف طرفدار نه و، دوی حتی الامکان د اتباع او اقتداء رعایت لازم ګاڼه او له شرعي حدود څخه ئې تجاوز نه کاوه مګر څه چه راتلونکي دي هغه راځي او څوک ئې مخه نشي نیولی.
دین او مذهب هم د تطور لاره په مخکښې لري او له یوه حاله بل حال ته انتقال کوي.
په ۲٤۳ هجري کښې حارس محاسبي خپله رساله (رعایة حقوق الله) د طریقت د معاملو په توضیع کښې ولیکه چه د خدای په مینه کښې استغراق د خدای د معرفت وسیله ګڼي د دې رسالې خطي نسخه په اکسفورد کښې موجوده ده چه مارګریت سمیت په ۱۹٤۰ م کښې نشر کړه.
امام غزالي د کشف او معرفت د مدرسې زعیم د خپلې طریقې په وضع کولو کښې په همدغه رساله تیکه کوي. هغه فلسفي اساس چه د کشف او وحدت نظریات پرې بنا دي خلاصه ئې دا ده:
الله تعالی(ج) انسان په خپل صورت پیدا کړ (خَلَقَ آدَمَ عَلٰی صُورَتِه) او انساني نفس دومره وسعت لري چه عالم پکښې ځای شي، په عالم احاطه وکړي او د کل صورت پکښې متجلی شي. الله تعالی په ټولو شیانو احاطه لري او په ده باندي هیڅ شی محیط نه دی.
عالم انسان کبیر دی او انسان عالم صغیر دی.
علی ابن ابیطالب چه ځینې نور مورخین ئې لومړی شخص ګڼي چه رسول الله (ص) په تصوفي علم خاص کړیدی د غه مفهوم ته په دې ډول اشاره کوي:
وتحسب انک جرم صغیر وفیک انطوی العالم الاکبر
وایي چه عارف په هر ځای او هر څه کښې خدای لټوي او په دغه ریاضت کښې هغه استعداد او هغو حقایقو ته هم متوجه کیږي چه د ده په نفس کښې دي. د لته ده ته یو دهشت او غرور پیدا کیږي او له خولی ئې (انا الحق) او (مَافِی الجِهَةِ غَیرَ الله) را اوزي چه حلولیون همدغه کسان دي.
غزالي وایي: نصرانیانو مسیح ته وکتل او د خدای نور ئې پکښې په ځلیدو ولید لکه څوک چه ستوری په هنداره یا اوبو کښې ووینې او ګمان وکړي چه ستوری په هنداره یا په اوبو کښې دی.
دوی هم په همدغسې غلطۍ کښې واقع شوه او وغولیدل. حلولیون د هندوانو د تصوف د فنا او اتحاد له تاثیر لاندې هم راغلي دي. او فکر کوي چه په نفس کښې د حیواني قواؤ وژل او له بشري طبیعت نه ځان خلاصول فنا ده.
په اسلامي تصوف کښې د کشف او وحدت د تعلیماتو په ضمن کښې د اتحاد او فنا مذهب او د اجنبي تصوف اغیزه لیدلی شو مګر بیا هم اسلامي صفت پکښې غالب دی چه اساس ئې دغه قدسي حدیث دی: (مَاتَقَرَّبَ اِلَی عَبدِی بِشَئٍ اَحَبّص اِلَیَّ مِن ادَآءِ مَا فَرَضتُ عَلَیهِ وَلَایَزَالُ عَبدِی یَتَقَرَّبُ اِلَیَّ بِالنَّوَافِلِ حَتیٰ اُحِبُّهُ وَمَن اَحبَبتُهُ کُنتُ لَهُ سَمعاً وَبَصَراً وَیَداً وَمُؤَیِداً) د اتحاد او حلول صحیح تفسیر د اسلامی تصوف په نظر هغه دی چه (جمع او فرق) ورته وایي.
هر کله چه پاک خدای انسان په خپل صورت خلق کړ او انساني نفس په عالم باندي د احاطې قابلیت وموندنو فنا له هغو صفاتو نه ځان خلاصول دي چه د کشف و معرفت مخه نیسي او د هغو صفاتو ساتل دي چه انسان د هغه علم اهل ګرزوي

(c) ketabton.com: The Digital Library

چه خدای یې وریه برخه کوي. داتحاد اوحلول په خاوندانو کښې بایزید بسطامي دهندوانو دتصوف په فنامتاثرشوی ؤاو حسین بن منصور حلاج دمسیحت دحلول دعقیدې له اغیزې لاندې راغلی و.

بایزید بسطامی (ابویزید طیفوربن عیسیٰ بسطامي) په یوه قول په (۲۶۱ هجري) کښې او په بل قول په (۲۳٤ هجری) کښې مړشوی دی چه پلارئې زردشتي اونیکه ئې مجوسي ؤ ده ته ډیر اقوال منسوب دي چه دصوفیانو په اصطلاح (شطحات) بلل کیږي. (لااله الا انا فاعبُدُونی سُبحَانِی مَااَعظَمَ شَانِی).

ابومغیث حسین بن منصور حلاج په ۲٤٤ هه په فارس کښې زیږیدلی او په عراق کښې لوی شویدی. مشایخ دده په باب اختلاف لري، ډیرئې ردوي اولږئې قبلوي. دی دحلول اواتحاد ډیر مشهور سړی دی. دده آرا غامض اوتیاره دي، د انالحق ویناده ته منسوبه ده، ځینې کسان ئې له دغې وینا سره بیاهم د اولیاؤ اوشهداؤ په ډله کښې شمیري.

غزالي دده یوشمیر اقوال راغونډکړیدي اودی ئې دسلفو اوداهل ستنو له عقیدې نه مخالف ګڼلی دی.

دخلیفه مقتدر په عصر کښې چه دده دمحاکمه کولو دپاره دفقهاو یو هیئت تشکیل شو دهیئت ځینو غړو دده دتکفیر په فتوی کښې خپل تردد څرګند کړ ځکه چه آرا ئې غامض و اویقیني فتوی صادرول ئې مشکل کاروګاڼه.

وایي چه دده محاکمې موجب څلور اتهامه و:

۱- دده تعلق له قرمطیانو سره.

۲- انا الحق ویل.

۳- دده په الوهیت باندې دده دپیروانو عقیده.

٤- دحج په باب دده مخالف نظر.

وایي حلاج دبیت الله الحرام حج فرض نه ګاڼه او په پته ئې قرمطي مذهب ته خلک رابلل.

دده له وژل کیدو نه نهه کاله وروسته قرمطیانو په مکه حمله ویوړه او حجر الاسود ئې ترینه په اختطاف ویووړ. حلاج په کیمیا او تصوف کښې دتالیفاتو خاوند دی او معتزله ؤ ته ئې تمایل درلود.

ده ځان په غموض او خفا کښې په کراماتو او خارق العاده اعمالو کښې پټ کړی وچه دده نفوذئې په بغداد کښې دده په اتباعو باندې قوي کړي و. حتی چه دخدایي حدته ئې رسولی و او دده په باب دا عقیده موجوده وه چه مړه ژوندی کولی شي، غیب کشفولی شي او په یوه وخت کښې ځان خوځایه څرګندولی شي.

ده د فارسیت سیاسي غایه درلوده او په سِر و اخفا کښې ئې دشیعه ګانو جمعیت سره قوي ارتباط درلود. ده له محی الدین ابن عربي اودهغه له شاګرد ابن فارض څخه دري قرنه دمخه د ادیانو د وحدت آواز اوچت کړ او په دغه برخه کښې دقدامت حق لري.

دوهمه مدرسه (کشف و معرفت):

ددې مدرسې زعیم ابو حامد محمدبن محمد غزالی په (٤٥٠ هه) کښې زیږیدلی په طوس اونیشاپور کښې ئې خپل تعلیم سرته رسولی دی. په شرعي علومو په منطق فلسفه اوحکمت کښې استاذ شو اوډبغداد په نظامیه مدرسه کښې دمدرس په حیث ومنل شو.

دهغه وخت خلک ئې فضلیت، فصاحت، دقت اوحسن کلام ته حیران پاتې واو ډیر شهرت او محبوبیت ئې په برخه شو.

څلور کاله ئې په دغه ډول تیرکړه. او د ٤۸۸ هجري د رجب په میاشت کښې یوشاذ او نادر نفسی حالت ور ته پیښ شو چه ژبه ئې کلې شوه او له تدریس نه محروم شو. قوائې ضعیفه شوه او طبیبانو ئې څه علاج ونشو کړی.

دی له بغداد نه شام ته لاړ. دوه کاله ئې هلته په عزلت، خلوت، ریاضت او مجاهده کښې دنفس په تزکیه تیر کړه او دخدای په ذکر ئې زړه روښانه شو. بیا له دمشق نه بیت المقدس ته لاړ اوپس له هغه دحج په نیت حجاز ته لاړ او یوولس کاله ئې خلوت ته دوام ورکړ چه په دغه موده کښې ورته ډیرڅه کشف شوه. دی وایي دتصوف لومړی شرط له ماسویٰ الله نه د زړه کامله تصفیه اوبیا دخدای په ذکر کښې کامل استغراق اوبالاخره په کلي ډول فنافی الله کیدل دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دی دانساني ادراک په باب وايي: انسان ته خدای د ادراک قوه ورکړه چه د موجوداتو له عالمه اطلاع حاصله کړي. ادراک د غه اطلاع د حواسو په وسيله حاصلوي او انسان له محسوساتو سره اشنا کوي. له ادراک نه پورته ذوق دی چه انسان ته د تميز قوه بخښي او په دغه وسيله له محسوساتو نه علاوه ذوقي پوهه پيدا کوي چه هغه د حس په وسيله لاس ته نه راځي له ذوق نه پورته عقل دی چه د امورو ادراک پرې کيږي او د واجباتو، مستحيلاتو، جايز او ناجايز پيژندګلوي وربورې تړلې ده.

په دغه سلسله کښې هغه څه چه په عقل پيژندل کيږي په ذوق ئې پيژندنه نشي کيدی او هغه څه چه ذوق يې درک کوي حواس ئې درک نشي کولی، په حواسو کښې هم څه چه په غوږونو محسوسيږي سترګې ئې احساس نه کوي او هغه چه په سترګوئې احساس کوو په لمس ئې نشو کولی. له عقل نه پورته يوبل حالت دی چه هلته نورې سترګې د غيب ليدو ته پيدا کيږي او دغه ادراک د عقل د پاره ميسر ندی.

همدغه ادراک دی چه د کشف او معرفت په نامه يادېږي او له عقله ماورا دی.

دغزالي په نظر رښتيني خوبونه (رويای صادقه) هم د غيب کشف دی. دجذب هغه خاص حالت چه انسان پکښې لکه مړی بيهوشه وي او احساس ترينه زايليږي دغيب کشف پکښې صورت مومي. هغه قوه چه دغه د معرفت ادراک پرې ولاړ دی غزالی ترينه په قلب او روح يانفس تعبير کوي.

دعلم په باب وايي: علم يا تعليمي وي يا الهامي.

تعليمی علم هغه دی چه په اکتسابي ډول د زده کړی په وسيله حاصليږي او الهامي علم د قلب په تصفيه او دنفس په تزکيه د الهی کشف په وسيله پيدا کيږي. تعليمي علم له خارج څخه د حواسو له لارې راځي او الهامي علم په قلب هغه وخت تجلی کوي چه قلب له ماسوی الله نه بالکل پاک شي او د خدای په ذکر او فکر کښې دومره مستغرق شي چه دفنافی الله مرتبې ته ورسيږي.

دغزالي په نظر د رسول الله (ص) لومړنی حال همدغه و چه د حرا غار ته ئې مخه وکړه او په خلوت کښې ئې دزړه معامله يوازې له خدای سره وه. غزالي په دې عقيده دی چه په حس باندې کامل اعتماد په کار نه دی او محسوسات له غلطۍ نه په امان کښې نه دي.

سترګې او نظر چه يوه قوي حاسه ده ديوه ديواله سيوری ځای په ځای ولاړويني او غير متحرک ئې ګڼي مګر يو ساعت وروسته د تجربې او مشاهدې له مخی معلوميږي چه له پخوانه اوږد شوی او حرکت ئې کړيدی. دا حرکت دفعتاً او بغتتاً ندی پيښ شوی بلکه په تدريخ سره ذره ذره امتداد مومي او په ځای نه دريږي مګر نظرئې په هر آن کښې احساس نشي کولی او ظاهراًورته ځای په ځای ولاړ ښکاري. يوستوری زمونږ په نظر کښې ديوه دينار په اندازه کوچنی معلوميږي مګر هندسي دلايل دا ثابتوي چه له ځمکې نه لوی دی.

دغه ډول حکمونه چه د حس حاکم ئې کوي د عقل حاکم ئې ردوي او غلط ئې ګڼي. چه د حس د غه حال دی د عقل به ولې نه وي، کيدی شي چه له عقلي ادراک نه هغه خوا يوبل حاکم وي چه د عقل احکام رد کړي او غلطي ئې څرګنده کړي.

تاسو په خوب کښې څه وينئ او هغه درته واقعيتونه ښکاري چه هغه وخت پکښې هيڅ شک نلرئ کله چه راويښ شئ پوهيږئ چه هغه محض خوب او خيال واو حقيقت نه و نو هغه څه چه په وينه د عقل او حس په وسيله واقعيت ګڼئ ښائې په تاسې يوبل حالت راشي چه دغه وينتوب مو نسبت هغه حالت ته لکه خوب داسې وي او هغه وخت پدې پوه شئ چه دغه عقلي توهمات مو هم يو خوب او خيال و.

صوفيان فکر کوي بلکه يقين لري چه که څوک له خپلو دغو حواسو څخه غايب شي داسې حالات پرې راځي چه دغه معقولات ورته واهي معلوميږي.

ښايي چه مرګ هم دغسې حالت وي او نسبت دغه ژوند ته هغه وينتوب وي لکه چه رسول الله (ص) فرمايي: (الناسُ نيام فاذا ماتُوا انتبهوا) خلک ويده دي کله چه مړه شي نو راويښيږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

امام غزالي فلاسفه په دري ډلو ويشي: دهريون، طبيعيون، الهيون. دهريون هغه بولي چه دخالق له جودنه منكر دي اوپه ماده ايمان لري. ددوی په زعم عالم هميشه بی صانعه بنفسه موجوددی چه تل ترتله حيوان له نطفې نه او نطفه له حيوانه پيدا کيږي.

طبيعيون هغه دي چه دخدای (مدبرقوت) په وجود قايل دي مگر له بعث او حسابه منکردي، جنت، دوزخ او قيامت نه مني.

نه طاعت ته په ثواب قايل دي او نه معصيت ته په عذاب.

الهيون ديونان فلاسفه دي چه ارسطوئي وروستی امام دی او ابن سينا اوفارابی ددوی فلسفه عربي ته رانقل کړيده.

غزالي په تفصيل سره دالهيونو په فلسفه کښې بحث اومناقشه کوي.

په طبيعی فلسفه کښې هغه څه قبلوي چه له دين سره منافات نلري اوپه ځينو معينو مسايلو کښې ورسره مخالفت لري چه هغه ئي په خپل کتاب (تهافت الفلاسفه) کښې بيان کړي دي. په همدغه کتاب کښې غزالی د الهيونو (١٧) مسئلې ردکړيدي. کله چه حجت الاسلام امام غزالی له فلاسفه وسره خپله مناقشه پای ته رسوي، دباطنيه فرقې له تعليماتو سره منافشه شروع کوي.

باطنيه فرقه دفاطمي شيعه گانو يوه شعبه ده چه د دعوت شاته ئي سياسي غايه موجوده وه، ده د باطنيه فرقې په ردکښې پنځه کتابه (المستظهري، حجة الحق، مفصل الخلاف، الدرج المرقوم بالجداول، القسطاس المستقيم) وليکل چه له ډير دقت نه ئي پکښې کارا خيستی دی او ډير موفق دی.

يو امريکائی عالم (پروفيسرماکدونالد) په خپل کتاب (تطورالفقه الاسلامی) کښې وايي: غزالي تراوسه څنګه چه ښائي هغسي چاندی پيژندلی.

دقاهرې په جامعه کښې دتصوف استاذ (دوکتورمحمد مصطفی حلمي) دغزالی په باب وايي: دغزالي په شخصيت کښې جلال اوقوت په مذهب کښې عمق اودقت په هغه اندازه وچه پخپل عصر اوپه خپلو معاصرو ئي استيلاوکړه او هغه اهل سنت ئي هم له تاثيرلاندې راوستل چه وروسته ترده راغلل.

هغه لوی خطرچه تصوف ته پيښ واو د زنديقتوب په نظر ورته کتل کيده يعنی له کتاب الله اونبوي سنتو څخه مخالف بلل کيده اودشيعه گانو، اسماعيليانو اوباطنيه ؤعقايد پکښې را گډشوي و غزالی ئي مخه ونيوله او تصوف ته ئي نوی ژوند وبابنه، دخلکو ښه نظرئي ورته جلب کړ او دصحيح دين په ښودنه ئي ددين لوی خدمت سرته ورساوه.

ده وکړی شوه چه خپل رسالت دايمان په حرارت دبيان په بلاغت د اسلوب په براعت اوقوي حجت پای ته ورسوي اواوسني تصوف ته نجات ورکړي.

دريمه مدرسه (وحدة الوجود):

دتصوف وروستی مرحله د وحدة الوجودمرحله ده. په دې مرحله کښې مجازي وجود په مطلق حقيقي وجود کښې محوه کيږي او ماسوی الله له مينځه ځي څکه دتوحيد دکلمي معنی هم تغييرکوي يعنی لا موجودالا الله د لااله الا الله معنی ده.

د وحدة الوجود معتقدين وايي ماده بالذات وجود نلري اوله الهی قوت څخه وجود کسبوي.

دمادي وجود، د ادراک په قوي پوري تړلی دی که ادراک نه وي دموجوداتوتفصيل او تحديد به هم نه وي ددوی وايي همدغه الهی قوه ده چه له ذرې نه نيولی ترلوړو موجوداتو پورې هرشي کښې وجود لري نو الله تعالی په هرشي کښې دی اوهرشی له ده څخه دي.

ابن دهقان ددغه مذهب په تائيد کښې وايي ددې مذهب دخاوندانو وينا دحکماؤ له هغه قول سره شباهت لري چه درنگونو په باب وايي د رنگونو وجود په رڼا پورې تړلی دی که رڼا ورکه شی درنگونو موجوديت له مينځه ځي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

همدارنګه دمحسوساتو وجود دحسي ادراک د وجوداغیزه ده لکه چه دمعقولو او موهومو موجوداتو وجود دعقلي ادراک وجود سره تعلق لري اهل وحدت له علم الیقین نه پورته دعلم دپاره په دوو لوړو مرتبو قایل دي چه علم عین الیقین اوعلم حق الیقین ئي بولي.

علم یقین داسې مثال لري لکه مسلمان چه د تواترپه وسیله دا علم لري چه په مکه کښې بیت الحرام وجودلري چه کعبه ئي بولي.

هغه څوک چه بیت الله ته لاړشي او په سترګوئې ووینی نوعلم الیقین ئې په علم عین الیقین بدل شي اوعقلي علم شهودي علم شي او ذوق هم پیداشی.

همدغه سړی چه دکعبې له لیدو وروسته الله تعالی (ج) ته ددې بیت په نسبت اوکیفیت اونوروخصوصیاتو کښې عمیقه او دقیقه پوهه حاصله کړي نودغه علم ته دحق الیقین علم ویل کیږي.

په بل عبارت علم الیقین هغه دی چه له صحیح دلیل څخه لاس ته راشي او څه شک اوشبه پکښې نه وي. دعین الیقین علم هغه دی چه په کشف اومشاهده پیداشي، دحق الیقین علم هغه وخت په زړه کښې ځای نیسي چه سړی دمشهود امر په باطن اوحقیقت پوه شي. په دغه اساس په یوه شي باندې علم لرل درې مرتبې لري چه په هره مرتبه کښې یقین موجودی مګر لومړی یقین نسبي دی، دوهم افتراضي اودریم حقیقي دی چه اهل وحدت ئې مطلوب ګڼي.

دوی په نورو مواردوکښې هم دغو درو مرتبو ته قایل دي. دتقوی په باب وایي: دعوامو تقوی په ژبه ده، دخواصو تقوی په ارکانو ده او خاص الخاصه تقوی د زړه ده.

همدارنګه: دعوامو صدق په اقوالو کښې، دخواصو صدق په افعالو کښې او خاص الخاص صدق په احوالو کښې دی.

ایمان هم درې ډوله دی: دقول تقلیدي ایمان، دفهم استدلالي ایمان، دمعرفت شهودي ایمان چه مقلدین ئې په خوله اظهار کوي د استدلال خاوندان یې په ذهن کښې تصورکوي او عارفان ئې د اسرارو له مخې مشاهده کوي.

دمقلدمؤمن، دمستدل مؤمن او دعارف مؤمن ایمان دمومن به په لحاظ یو دي او اختلاف ئې یوازې په ظهورکښې دي.

محی الدین ابن عربی: (په ۶۳۸ هجري کښې متوفی)

د وحدة الوجود د مدرسي زعیم همدغه شخص دی چه مستشرقین ئې داسلام ددیني فلسفې لوی عبقری مفکر ګڼي اوصوفیانوده ته دشیخ الاکبر لقب ورکړی اوپه خاتم الاولیا هم شهرت لري.

دبحث اوتحقیق خاوندان وایي: ددې مدرسې له برکته داسلامي تصوف تعلیمات تکمیل شوه اوتصوف قایم بالذات علم وګرځیده چه په اروپا، آسیا اوافریقا کښې ئې دصوفیانو طریقې خپرې کړې.

ددې مدرسې پیروان عالم دالله تعالی دوجود مظهربولي چه ددې مظاهروشاته یو حقیقت موجود دی لکه چه دعقایدو او مذاهبو ترشاهم یوحقیقت وجودلري چه له نفس سره جهاد اوخدای ته د رسیدوهڅه ده. کوم حقیقت چه دشریعت له ظواهرونه هغه خوا ځای لري هغه دشریعت باطن اودشریعت روح دی.

دوی دالله تعالی په کتاب اونبوي احادیثو کښې ظاهر اوباطن ته قایل دي. په همدغه اساس ابن عربي قرآن کریم تفسیر کړی چه له ظاهري تفسیر څخه پکښې انکارنه دی شوی مګرنوي مفاهیم ئې کشف کړي دي. علم حقیقت ئې له علم شریعت څخه بیل ګڼلی چه شریعت لکه ونه او حقیقت ئې میوه بولي.

شعراني په دغه موردکښې وایي: تصوف په شرعی احکامو باندې دعمل کولو لب لباب دی.

چاچه تصوف مستقل عمل ګڼلی اوچاچه دشرعي احکامو له علم سره یو ګڼلی دواړه حق په جانب دي اومثال ئې داسې دي لکه چه علم معاني اوبیان څوک مستقل علم بولي او څوک ئې دنحوي دعلم جز بولي.

ابن عربي وایي: دکتاب الله او سنتو تفسیرچه متصوفین ئې کوي له ظاهر څخه ئې عدول مه ګڼئ آیت اوحدیث دخلکو دفهم مطابق یو ظاهري مفهوم لري چه انساني عرف پرې دلالت کوي مګر دنورو فهمونو دپاره نورمفاهیم هم پکښې شته چه دهرچا نه نصیب کیږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په یوه نبوي حدیث شریف کښې هم راغلي دي چه هرآیت ظاهر او باطن، حد او مطلع لري تر او وا او یا بطنو پورې. په دغه اساس یو ولي او صوفي هیڅکله نوی شریعت نه راوړي بلکه په کتاب او سنت کښې نوی فهم راوړي.

ابن عربي ټول موجودات په حقیقت کښې یو شی ګڼه چه هغه د الله تعالی حق وجود دی یعني الهي حقیقت ئې حقیقي وجود او عالم ئې د هغه ظاهري وجود ګڼه.

د ابن عربي د وحدة الوجود نظریه د اهل کلام له ډیرو مناقشو سره مخامخ شوه چه دی ئې د خپل اصلي وطن اندلس په پریښودو مجبور کړ چه لومړی مصرته لاړه او بیا له یوه ښارنه بل ته او له بل نه بل ته ورته چه بالاخره په دمشق کښې په ۶۳۸ هجري کښې وفات شو.

ابن عربي خپل مذهب د کامل انسان په حقیقت بنا کړ چه د ده د تعلیماتو محور وه. دی په هر موجود کښې د خدای یو صفت متجلي ګڼي او یوازې انسان ته په دې حیث قایل دی چه ټول الهي صفات پکښې هغه وخت تجلی کوي چه د خدای پاک په وحدانیت مستغرق شي، د انسان کامل اصطلاح له همدې ځخه نشات کړیدی او اساسي ځای ئې نیولی دی.

ابن عربي په خپل کتاب (فصوص الحکم) کښې وایي: چه حضرت محمد (ص) په انساني نوع کښې اکمل موجود دی ځکه اول او آخر ګڼل شویدی. دی هغه وخت نبي وچه آدم بین الما و الطین ؤ او وروستی نبي (خاتم النبیین) هم دی دی.

پدې کتاب باندې ډیرو متصوفو فیلسوفانو شرحې او تعلیقات لیکلي دي، په دغه موضوع کښې لومړنی مرجع همدغه کتاب دی.

دا مشهوره ده چه ابن عربي په سلهاؤ کتابونه او رسالې لیکلي دي چه ډیرئې ضایع شویدي. دا دوه کتابونه (فصوص الحکم - فتوحات مکیه) د وحدة الوجود او انسان کامل په موضوع کښې لومړنی اهمیت لري.

ځینې مسیحي ایمهؤ د ابن عربي پیروي کړې او دانتې د ایطالیا مشهور شاعر په خپلو ځینو اثارو کښې دده مدیون او مرهون دی.

دغه اسلامي صوفي فیلسوف په خپلو ځینو نظریاتو اروپائي فیلسوفان مسحور کړي چه په راس کښې ئې (سپینوز - او هګل) واقع دي.

سید جمال الدین افغان هم د ابن عربي دوحدة الوجود د مدرسې له اتباعو ځخه دی او د هغه شاګرد شیخ محمد عبده هم د دغې مدرسې پیروو چه (رسالة الواردات) لومړی تصنیف ئې په وحدة الوجود باندې بحث کوي.

شیخ محی الدین ابن عربي دوحدة الوجود د مدرسې باني د یوه واحد حقیقت په لټه کښې هغه حد ته ورسیده چه د ټولو دیانو حقیقت ئې یو ګڼه او د دوستۍ او محبت د واحد دین اساس ئې کیښود چه ډیر پیروان ئې پیدا کړه.

دده دا بیتونه دغه مفهوم ډیر ښه ادا کوي چه وائي:

لقد کنت قبل الیوم انکر صاحبی	اذا لم یکن دینی الی دینه دان
فاصبح قلبی قابل کل صورة	فمرعی الغزلان و دیر الرهبان
و معبد اوثان و کعبة وطایف	و الواح توراة و مصحف قران
ادین بدین الحب کیف توجهت	رکائبه فللحب دینی و ایمانی

مطلب ئې دادی چه پخوا به که د چا دین زما دین ته نژدې نه و نو زه به ئې منکر وم. اوس مې زړه هر صورت قبلوي د غزلانو ورشو، د رهبانانو د پاره دیر، د بتانو د پاره معبد، د طواف کوونکو د پاره کعبه، د تورات الواح او د قرآن مصحف زما زړه دی. هرې خواته چه مخه کوم دین می د محبت دین دی او ایمان مې هم محبت دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مولانا جلال الدين:

دمولويه طريقي خاوندهم دمذاهبو او اديانو اساس يوګنيي او په دي عقيده دی چه دمختلفو او راز راز دينونو داختلافاتو منشا دا ده چه دمختلفو هيوادونو اوښارونو خلک يود بل په ژبه نه پوهيږي او په لفظي نزاع اخته دي.

دامفهوم مولانا په مثنوی کښې په سمبوليک او کنائي شکل دمختلفو هيوادونو د څوتنو په هغه داستان کښې بيانوي چه يو دينار ئي درلود او ټولو غوښتل چه انګور پرې واخلي مګر په ژبه سره نه پوهيدل اوهرچا په خپله ژبه دانګورو مفهوم په بل لفظ اداکاوه او په الفاظو ئي مشاجره وه ترڅوچه يو داسې سړی پيدا شو چه د ټولو په ژبو پوهيده او دغه منازعه ئي دانګورو په اخيستلو له مينځه يوړه.

تصوف د مختلفو مدارجو اومراحلو په طی کولو دمعرفت او حقيقتډير پلټونکی ځانته جلب او جذب کړه او ډيرنوي معاني او مفاهيم ئي په اسلامی عرفان کښې خوندي کړه. دوکتور(مارتن لنبخر) چه دقاهري په جامعه کښې دانګليسی استاذ و او داسلام له منلو وروسته(ابوبکر سراج الدين) وبلل شو وايي: ږه تصوف اسلام ته جذب کړم کوم مثالي انسانيت او ذوقي اداب چه په تصوف کښې شته په بل ثقافت کښې نشته.

ابن سينا د بلخ مشهور فيلسوف هم په اخرعمر کښې تصوف ته مخه کړه او په خپل کتاب(اشارات) کښې ئي مهمه برخه تصوف ته تخصيص کړه.

ابن خلدون مشهورمورخ اولوی محقق په تصوف کښې د ډير عميق اودقيق نظرخاوند چه عرفاني اونفسياتي تحليلات ئي ډيرلوړمعنوی ارزښت لري تصوف ته په ډير درانه نظرګوري.

دغه راز ډير محققين اومفکرين په هرځای اوهروخت کښې شته چه تصوف دانساني کمال د روحي رشد او عرفاني بلوغ اساس بولي اوډيره نمانځنه ئي کوي.

دتصوف په باب ځيني آيتونه او حديثونه:

په تيرو بحثونو کښې داڅرګنده شوه چه تصوف له قرآن کريم اوسنتو څخه ماخوذ دی حتی چه تصوفي اصطلاحات هم په قرآن کريم کښې ذکر شويدي داهم وويل شوه چه د تصوف شروع له زهد او رياضت څخه شويده او درسول الله(ص) اصحاب لکه حضرت علي او اصحاب صفه په زهد ډير ټينګ و او په خپله حضرت محمد (ص) په روژونيولو، په لوږوتيرولو اوپه قيام الليل دزهد او رياضت عملي تعليم خپلو اصحابوته ورکړيعنی دتصوف لومړی مدرسه دصدر الاسلام يادګاردی او د پيغمبر زاهدانه اوفقيرانه ژوند ئي ډيربنه سرمشق دی.

ځيني آيتونه اونبوي احاديث چه دتصوف ددوهمي مدرسې (کشف ومعرفت) بنيادټينګوي او دباطني علم اساس بلل کيږي هغه هم په خپل ځای کښې توضيح شوه لکه دعلم وراثت او دعلم لدني بحث اومذاکره يانور. د دغو ټولو اسنادو اومدارکو په نظرکښې نيولو سره ځيني نور آيتونه اونبوي احاديث هم شته چه ظاهراً له تصوف سره معارض ښکاري يا تصوف مقيدکوي.

د تصوف په لومړی مدرسه يا په زهد او نوافلو باندې څه اساسي اعتراض نشته تش دومره ويل پکاردي چه زهد اونفلي عبادت بايد د اهل وعيال دنفقې پيداکولو اونورو حقوقو مانع نشي اونه دځان د دومره ضعيفه کولو موجب شي چه د ژوند فعاليت غيرممکن وګرځوي، په دغه مورد کښې داحديثونه د ذکر وړدي:

١- عبدالله بن عمر وايي: ږه له رسول الله(ص) سره مخامخ شوم هغه راته وفرمايل: هغه ته ئي چه وايي شپه په قيام او ورځ به په صيام تيروي، ماوويل هو ! ماداويلی دي. رسول الله صلی الله عليه وسلم ووېل: (فَقُم وَنُم وَصُم وَ اَفطِر وَصُم مِن کُلِ شَهرٍثَلاثَةَ اَيَامٍ وَلَکَ مِثلُ صِيَامِ الدهرِ) يعنی دشپې ياڅيږه او ويده کيږه روژه کيږه او بوزه کيږه. په هره مياشت کښې دري ورځي روژه نيسه اودابه ستادپاره داسې وي لکه د ټول عمر روژه. ابن عمر په ځواب کښې ووېل: زما طاقت تردې زيات دی. رسول الله(ص) وويل نويوه ورځ روژه اوسه او دوه ورځی بوزه ابن عمر بيا وويل:

(c) ketabton.com: The Digital Library

تردي مي هم طاقت ډيردی. رسول الله (ص) وويل يوه ورځ روژه اويوه ورځ بوزه اوسه، دا د داؤدعليه السلام روژه او اعدله روژه ده.

هغه بيا خپل طاقت زيات وښود اورسول الله (ص) وفرمايل تردي افضله اوبهتره بله روژه نشته.

۲- ابي برده روايت کوي چه د عثمان بن مظعون ښځه د رسول الله صلی الله عليه وسلم بيبيانو ته ورغله چه هيئت او سر و صورت ئي ښه نه و بيبيانو ورته وويل: په تاڅه شويدی؟ په قريشوکښي خو ستاترميړه بډای سړی بل نشته، د عثمان ښځي وويل هغه شپه په قيام تيروي او ورځ په صيام مونږ له هغه نه څه بهره نه لرو. بيبيانو چه د غه حال رسول الله (ص) ته وواېه اوهغه عثمان بن مظعون وليده ورته ئي وويل: آيا تا په ماپسي اقتدا نده کړي؟ هغه وويل څنګه نه؟ رسول الله (ص)وفرمايل: ته د ورځي روژه اود شپي ولاړ اوسي؟

عثمان وويل هو ! زه همدغسي کوم. رسول الله (ص) وفرمايل:

(لَاتصفعَل اِنّ لِنَفسِکَ عَلَيکَ حَقّاًوَاِنّ لِجَسَدِکَ عَلَيکَ حَقّاً وَاِنّ لِاَهلِکَ عَلَيکَ حَقّاً فَصَلِّ وَنَم وَصُم وَاَفطِر) يعنی داسي مکوه، نفس دي هم په تاحق لري جسد دي هم درباندي حق لري او اهل دي هم. مونځ هم کوه، ويده کيږه هم روژه هم نيسه، اوخوره ئي هم. د کشف ومعرفت په باب دا سوال پيداکيږي چه دصوفيانو دا ادعاچه دوی دتصوفي مقاماتو او احوالو په طی کولو د غيب په کشفولو برياليِ کيږي له ځينوآيتونوسره ظاهرآموافقت نلري ځکه چه دغيب علم په خدای پاک پوري خاص دی او پيغمبرانو ئي هم دعوه نده کړي په دغه مورد کښي دا آيتونه دملاخطي وړدي:

۱-(قُل لاَّ أَقُولُ لَكُمْ عِندِي خَزَآئِنُ اللّهِ وَلا أَعْلَمُ الْغَيْبَ وَلا أَقُولُ لَكُمْ إِنِّي مَلَكٌ إِنْ أَتَّبِعُ إِلاَّ مَا يُوحَى إِلَيَّ - سورت انعام آيت ۵۰) ترجمه: و وايه نه وايم تاسوته ماسره دخدای خزائي دي او نه وايم په غيب پوه يم او نه وايم تاسو ته زه ملک يم پيروي نه کوم مګر دهغه څه چه وحی راته شوي وي.

پدي آيت شريف کښي داڅرګنده شويده چه پيغمبرعلم غيب نلري مګرچه وحی ورته وشي، په وحی کښي دغيب کشف شامل دی او کيدی شي چه د وحی په وسيله غيبی پوهه ورته حاصله شي.

۲-(وَعِندَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لاَ يَعْلَمُهَا إِلاَّ هُوَ - سورت انعام آيت ۵۹) دغيب کلی ګاني له خدای سره دي بې له هغه څوک پرې نه پوهيږي.

۳-(قُل لَّا يَعْلَمُ مَن فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ الْغَيْبَ إِلَّا اللَّهُ -سورت نمل آيت۶۵) ووايه ! په غيب باندي نه پوهيږي هغه چه په اسمانو نو او په ځمکه کښي دي مګر الله پاک (ج).

ټول علم غيب يوازې دخدای پاک سره دی او بالذات په ده پوري اختصاص لري چه بې له الهي خخه چاته نه نصيب کيږي. که الله پاک وغواړي نوځيني بندګان په ځينو غيبي چاروخبروي مګرهغه ته عالم الغيب نه ويل کيږي.

له علم الغيب څخه مراد محض ظن اوتخمين نه دی اونه هغه علم چه له قراينو اودلايلو څخه حاصليږي بلکه هغه علم دی چه په قرينه او دليل بنا نه وي. نودغه راز آيتونه چه په ظاهري نظر دصوفيانو دکشف دشهودله اصل سره منافي معلوميږي څه حقيقی مخالفت ورسره نلري. څوک بايد دافکر ونکړي چه تصوف له قرآنی نصوصو سره مخالفت لري اوضد واقع کيږي.

دغه راز آيتونه چه دغيب علم په الله تعالی پوري مختص ګڼي اوهغه آيتونه چه د وحی او الهام په صورت غيبي پوهه د خدای له لوري انسان ته د ورکړي قابله ګڼي يوله بله مخالفت نلري او څه تضاد پکښي نشته. الهامي پوهه چه خدای پاک ئي دچاپه برخه کوي او په دغه وسيله انسان ته کشف الغيب حاصليږي معنی ئي دانه ده چه انسان ته بالذات علم الغيب حاصل شويدی بلکه دالهي علم يو جزئي پرتو دی چه انساني قلب ته د القا په صورت رانقل شويدی اوعالم الغيب يوازې خدای پاک دی اوبس. الله تعالی ته هم عالم الغيب په دي لحاظو وايو چه غيبی شيان زمونږ له نظر دي که داسي نه وي نوخدای پاک ته خوهيڅ شی غايب نه دي. لکه چه تصوف دزماني په تيريدو مختلف مراحل طی کړي او په هئيت او ماهيت کښي ئي تغيرراغلي دي. په صوفيانوکښي دغه بدلون لا ډير محسوس او مشهوردی. دنن ورځي

(c) ketabton.com: The Digital Library

صوفي دپرون صوفي ندی بلکه ضدئې دی. دپرون صوفي ابراهیم ادهم دجاه وجلال په بهاصوفي توب حاصل کړ او دنن صوفي په صوفیتوب ددنیا جاه وجلال حاصلوي.
هغه صوفي ځان دخدای باله او داصوفي خدای دځان بولي. صوفي اوس هم وړینې جامې اغوندي او پخوائې هم اغوستې مګر دا وړی او هغه وړی ډیر تفاوت لري.
چیرته هغه شړله زیږه صوفیانه شړی چیرته دا د پت نفیس وړین ټوکر چه بې بړا یانوئې بل څوک نشي اغوستی. تصوف او متصوف هم لکه دنن او پرون صوف وګڼئ. صوفي اوس هم پرهیزګار دی او پخوا هم و خو دا پرهیزاو هغه پرهیز یو نشوګڼلی. هغه له خوندنو او مزو پرهیز کاوه اودی له بیخونده اوبې مزې شیانو پرهیزکوي.
هغه ځان خواراوه اودی خلک خواروي. دپرون صوفي دباطن صفائې درلوده او د نن صوفي په ږیره اوجامو کښې ظاهري صفائي لري. هغه صوفي هم بی نیازه و او دی هم. خو هغه دا ستغنا په وجه او دی د ډیرې غنا په وجه. هغه دنیا ته شاکړه او ده په شاکړه.
پخوا به هم صوفیانو زیاته شپه په ویښه تیروله او اوس ئې هم تیروي. فرق تش همدومره دی چه هغوی په طاعت او عبادت مشغول و اودوی په عیش وعشرت.
دپرون صوفي لکه دیوجانس دسکندر سیوری په خپل سر نه قبلاوه. مګردنن صوفي ئې ظل الله ګڼي او سرپرې ماتوي.
لکه چه اوسنی صوفي پخوانی صوفي نه دی دغه شان ددې وخت مسلمان هم دصدر اسلام له مسلمان څخه ډیره فاصله لري. یو زراوڅو سوه کاله بعد څه کمه فاصله نه ده. اسلام اوس دیوه رسم په حیث رسیمت لري او په عمل کښې ئې یوازې د عبادت جنبه عادت ګرځیدلی ده. د اسلام شرعي احکام په اسلامي ممالکو کښې د تطبیق وړ نه ګڼل کیږې او اصلي منظور یې له نظره لویدلی دی او اوسنی دماغ داسې فکرکوي چه اسلام باید په اجتماعي نظام کښې څه دخل ونلري او د ذهني موجود په حیث دیوې غیرعملي مفکورې په شان وساتل شي.
اوس په اکثرو اسلامي هیوادو کښې اسلام سیاسي شوی او د سیاسي مصلحت پاسباني کوي.
ډیرو اجتماعي نظامونو د تاریخ په اوږدو کښې دسیاسي اسلام حمایت او رعایت ترهغه حده کړی چه دسیاست او سیاسي اقتدار په ګټه و او هغه اسلامي روحیه ئې وخت په وخت وژلې ده چه شخصي اقتدار او مطلق العنانۍ سره ئې مبارزه اومجادله کوله.
هو ! دا روحیه ئې وژله مګر د دغه مرحوم جنازه ئې په ډیرو شاندارو مراسمو خاوروته سپارله او معابد او زیارتونه ئې ډیر مجلل جوړول له اجیرو او مجبورو ملایانو ئې دخپلو غوښتنو مطابق فتواګانې اخیستې او تحریفونه، بدعتونه ئې په اسلام کښې راګډول.
همدغه وجه ده چه په اسلامي احکامو کښې متضاد حکمونه اومتناقض مسائل راپیدا شوه او دصحیح اوغلط تشخیص له هرمشکل نه مشکل کارشو. سربیره په دې ځینو نامسلمانه استعماري قدرتونو اسلام کښې له جعل کاری نه کاروا خیست او جعلي اسلام ئې په مختلفو شکلونو استعمال کړ، او د عمل په ژبه ئې دا وښودله چه له اسلام نه هرڅه جوړیدی شي حتی چه دکفر خدمتګارهم.
قادیانیت دجعلي اسلام یوه ځرګنده نمونه ده.
په اسلام کښې دمختلفو فرقو او مختلفو عقایدو ظهور د خلفای راشدینونه وروسته شروع شو او علاوه د شیعه او سني په دښمنۍ نورې فرقې او تفرقې هم راژوندۍ شوې.
د امویانو اوعباسیانو په وخت کښې دمتکلمینو معارضې اومجادلې تودې شوې او په دوو فرقو وویشل شوه چه یوه معتزله اوبله اشعریه یا اشاعره بلل کیږي. دهمدغو دوو فرقوله اختلافونو او استدلالونو څخه علم کلام را پیدا شو او عقلي دلایل په دیني مسایلو کښې دخیل شوه چه شک او تردید ورسره ملګري و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

متکلمین او علم کلام

د لومړي هجري قرن په آخرکښې مسلمانان په اسلامي عقايدو کښې لکه: توحيد، تجسم، جبر او اختيار، معاد، ايمان، او داسې نور له اختلافاتو سره مخامخ شوه او د هرې عقيدې خاوندانو د خپلې عقيدې د اثبات د پاره عقلي دلايل پيدا کول د دغو دلايلو راغونډول، تصنيف او تاليف د علم کلام اساس وګرځيد او د عقل مذهب په دين کښې حلول او نفوذ وکړ چه معتزله پکښې ډيره درنه برخه لري.

حسن بصري چه د تصوف د لومړۍ مرحلې په سرکښې واقع دی او د دغې مدرسې مدرس ئې بللی شو يو شاګرد ئې (واصل بن عطا) ؤ چه په يوه مسئله کښې له خپل استاذ څخه مخالف شو او په مسجد کښې ئې له هغوی نه بيل ځای ونيوه او اعتزال ئې اختيار کړ چه استاذ ئې هم دده په باب وويل: (اعتزل واصل عنا) يعني له مونږ څخه ليرې او بيل شو.

واصل بن عطا لږ څه وروسته د خپل استاذ د يوه بل شاګرد عمرو بن عبيد په ملګرتيا يوه نوې ډله جوړه کړه چه (معتزله) وبلل شوه يعني د صوفي شاګرد معتزلي شو او معتزله فرقه ئې تاسيس کړه. معتزله د متکلمينو هغه فرقه ده چه (قدر) نفی کوي او له اهل سنتو سره په ځينو عقايدو کښې اختلاف لري او له کراماتو او معجزاتو څخه منکر دي او په آيتونو تاويل او تفسير نه مني.

لومړۍ مسئله چه واصل بن عطا له خپل استاذ حسن بصري سره پکښې اختلاف درلود هغه د ګناهګارانو مسئله وه. مسلمانان هغه وخت په دغه مسئله کښې دوه ډلې ؤ. ځينو د کبيره ګناهونو مرتکبين کافر ګڼل ځينو نورو فاسقان بلل. حسن بصري ورته منافقان ويل چه له کافرانو نه ډير بتر دي.

واصل بن عطا پدې خبره کښې له استاذ سره مخالف شو او ويې ويل دوی نه کافران دي او نه مؤمنان بلکه بين المنزلتين منزلت لري او د کفر او ايمان په برزخ کښې واقع دي.

دغه د منزلت بين المنزلتين عقيده معتزله ؤ په نورو مواردو کښې هم تطبيقوله لکه د حضرت عثمان (رض) قتل، د جمل او صفين واقعه او داسې نور او دا د امويانو په ګټه وه ځکه دوی هم د اعتزال مذهب ته راواوښتل.

د معتزله فرقې په مقابل کښې د متکلمينو بله فرقه اشعريه يا اشاعره وه.

د معتزله فرقې يو تن (ابو الحسن بن اسماعيل اشعري) چه له عبد الوهاب جبائی معتزلي څخه ئې زده کړه کوله ديوه خوب دليدو په وجه له معتزلي مسلک څخه وګرځيده او له فلسفي روش څخه ئې د رسول الله صلی الله عليه وسلم سنتو او اسلامي سني فقهې ته مخه کړه او حنبلي مذهب ئې اختيار کړ. ده وويل زه د خدای په کلام او د پيغمبر په سنتو يعني په هغو احاديثو تمسک کوم چه اصحابو او د حديثو امامانو ئې روايت کړی دی.

اشعريه يا اشاعره فرقه همدغه ابو الحسن اشعري ته منسوبه ده چه د معتزلي شاګرد و. اشعريه په حقيقت کښې د کوم نوي مذهب پيروان ندي بلکه په اصولو کښې د هماغه څه تابع دي چه اصحاب حديث پرې عقيده لري.

علم کلام چه ديني مسايل په عقلي دلايلو ثابتوي او معتزله فرقې د اشاعره ؤ په خلاف د غه علم ته ډيره توسعه ورکړه منبع ئې يوناني فلسفه ده.

متصوفين دغه علم ته ښه نظر نلری او ځينې ئې که ډير مخالف ندي ډير موافق هم ندي. امام غزالی وايي: (قرآنی دلايل لکه غذا هر انسان ته ګټه لري او د متکلمينو دلايل لکه دوا رنځورانو ته په کار ده.)

ابن عباد هم علم کلام لکه طب ګڼي او وايي چه د صحت خاوندان ورته څه ضرورت نلري.

جنيد مشهور صوفي يوه ورځ په لاره تيريده چه هلته متکلمين ناست و. ده پوښتنه وکړه چه دغه کسان څوک دي؟ چا ورته وويل دا هغه خلک دي چه د خدای تنزيه او له عيبونو څخه پاکوالی په عقلي دلايلو ثابتوي. جنيد وويل: (نَفیُ العَيبِ حَيثُ يَستَحِيلُ العَيبَ عَيبُ) يعني هلته چه عيب محال دی د عيب نفی کول هم عيب دي. امام شافعي او امام احمد حنبل د سني فقهې امامان سفيان ثوري او اکثرو محدثينو دغه علم تحريم کړی دی. لکه چه د مخه وويل شوه په اسلام کښې معارضې مباحثې او مناظرې څه په خپله د مسلمانانو ترمينځ او څه د نورو مذاهبو د پيروانو له خوا د امويانو

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوعباسيانو په وخت کښې زياتې شوې او کله چه خليفه منصور عباسی فرمان صادر کړ چه دجهان علمي او مذهبي کتابونه په عربي ترجمه شي نو د دغو ترجمه شووکتابونو په لوستلو دمسلمانانو په عقايدو کښې نوره ګډوډي هم راغله او دعقلی دلايلو بازار تود شو.
د هارون الرشيد پلار خليفه مهدي چه دنوي پوهې ټينګ طرفدار و امر ئي وکړچه اسلامي پوهان داسلام دمخالفانو په ځواب کښې کتابونه وليکی او اعتراضونه ئې ردکړي. ابو الهذيل (۱۳۱ -۱۳۵ هجري) لومړی سړی وچه په علم کلام کښې ئې ډير کتابونه وليکل.
له خليفه مهدي نه وروسته د ده ځوی هارون الرشيد په ابتداء کښې علم کلام ته په بدنظر کتل او له متکلمينو سره ئې رويه سخته وه مګر ډير ژرئې په يوه خبره علم کلام ته نظر بنه شو او علاقه ئې ورسره پيدا شوه. خبره دا وه چه د هند مهاراجا يو خط هارون الرشيد ته وليکه چه مسلمانانو خپل دين د توري په زور په خلکو ومانه که چيرې د اسلام اثبات په دليل اوبرهان کولی شئ يو عالم راوليږئ که زه ئې قانع کړم اسلام به ومنم.
هارون الرشيد يوفقيه ورولیږه او دمهاراجا له خوا دمباحثې دپاره يونماينده وټاکل شوچه فقيه ته ئې وويل: ستاسو خدای قادر دی که نه؟ فقيه وويل: هو ! دخدای يوصفت قديردی اوکامل قدرت لري.
د مهاراجا نماينده وويل: آيادځان په شان خدای پيدا کولی شي او دخپل مثل په پيدا کولو هم قادر دی.
فقيه جواب ورکړ: چه دا راز بحثونه په علم کلام پوري ارتباط لري اومونږ دغه علم اودغه راز بحثونه بدګڼو.
هارون الرشيد وروسته تر هغه متکلمين راوغوښتل او له هغوی څخه ئې معمربن عباد دمباحثې دپاره انتخاب کړ.د مامون په وخت کښې علم کلام د رشد مرحلې ته ورسيده او معتزلهؤ د هغه مهارت له مخې چه په فلسفه کښې ئې درلود دعلم کلام علمي تدوين ته ئې اقدام وکړ.
وائي چه دعلم کلام نوم په دغه علم ځکه کيښودل شوچه يو مهم بحث پکښې په الهی کلام باندې ؤاو ډيرې خبرې په دې باندې کيدې چه قرآن مخلوق دی او که نه دی؟ ځينې وائي دفلسفې يو شاخ منطق دی اوکلام دمنطق په معنی دی ځکه د دغه علم نوم علم کلام کيښودل شو.
دا نوم د عباسيانو په وخت کښې وضع شواو پخوا ترهغه کلامي بحثونه (فقه الدين) بلل کيده د (فقه العلم) په مقابل کښې. په همدغه وجه د امام ابوحنيفه هغه کتاب چه په عقايدو کښې ئې وليکه (فقه الاکبر) و بلل شو.
په علم کلام کښې دمعتزله او اشعريه ځينې مهم اختلافونه دادي:

وعد او وعيد:

الله تعالی په خپل کتاب کښې ډيرځايونه نيکانو ته د اجر او ثواب وعدې ورکړيدي اوګنهګارانو ئې په زجراوعذاب ويرولي دي دعدالت تقاضاهم همدغه ده چه انسان دخپلو ښو کارونو په مقابل کښې ښه ومومي اود بديو سزا ورکړه شي.
دلته دا سوال پيدا کيږي چه آيا په خدای باندې د وعدو او وعيدونو په ځای کول حتمی اولازمي امردی که نه دی. يعنی الله تعالی په عدل مکلف دی او که نه؟
اشاعره وايي: په خدای پاک باندې څه واجب ندي هغه فعال مايشا دی اوکولی شي چه مطيع او فرمانبردارته سزا ورکړي. اوګناهګارته د رحم اوکرم له مخې اجرونه ورکړي.
امام غزالي وايي: الله تعالی ټول کافران بخښلی شي او ټول مومنان معذب کولی شي ځکه چه خدای دټولو او د هرڅه مالک دی نو په خپل ملک کښې هر راز تصرف کولی شي.
معتزله وايي: دمطيع دپاره اجر او دګنهګار دپاره (چه بې توبې مړشي) زجر په خدای واجب دي. که داسې نه وي نو پاک خدای به په هغه څه کښې چه مونږ ته ئې خبر راکړی دروغجن شي (العياذبالله) او دا کار له عدل او انصاف نه هم لرې دی او پاک خدای په خپله وايي: (وَمَا أَنَا بِظَلَّامٍ لِّلْعَبِيدِ سورت ق آيت ۲۹) يعنی زه په بندګانو ظالم نه يم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

احباط:

په طاعت او عبادت او په ښو عملونو د ګناهونو محوه کيدل او په بدو عملونو او ګناهونو د نيکی له مينځه تلل هم اختلافي مسئله ده.

په قرآن کريم کښې دا هم راغلي دي: (إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّـــيِّئَاتِ سورت هود آيت ۱۱۴) يعنی حسنات سيئات له مينځه وړي.

له بلې خوا دا هم په قرآن کريم کښې ځوځايه راغلي دي چه شرک او کفر نيک عملونه ضايع کوي او له مينځه ئې وړي مګر په صورت حجرات کښې د پيغمبر په حضور کښې په جګ او ازغږيدل او د اسې په جهر غږيدل لکه چه مسلمانان په خپلو مينځو کښې يو له بل سره غږيږي دا کار هم چه شرک او کفر ندی بيا هم د اعمالو احباط (حبط کول) او ضايع کيدل ګڼل شويدي.

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ وَلَا تَجْهَرُوا لَهُ بِالْقَوْلِ كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ أَن تَحْـــبَطَ أَعْمَالُكُمْ وَأَنتُمْ لَا تَشْعُرُونَ الحجرات آيت ۲) معتزله د احباط په باره کښې وايي: که يو مومن د ګناه مرتکب شی نيک عمل ئې له مينځه ځي او په ښه عمل باندې بد عملونه مينځل کيږي نو په دغه اساس د انسان وروستی عمل اعتبار لري او محوه شوی عملونه په حساب کښې نه راځي.

اشاعره وايي: ښه او بد عملونه ځانته حساب لري او محاسبه کيږي. د اشاعره و په نزد د تيرو اعمالو محوه کيدل يعنی (احباط) په انکار پوري ارتباط لري او د کفر په صورت کښې پخوانی نيک عملونه له مينځه ځی او بس. لکه چه الله تعالی فرمايي: (لَئِنْ أَشْرَكْتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ وَلَتَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ سورت زمر آيت ۶۵) يعني که څوک مشرک شي نو عمل ئې حبط کيږي. اشاعره وايي: د مومن او مسلمان حسنات او سيئات تلل کيږي که بدي ئې زياته وه د اسې به وي لکه چه هيڅ نيکي ئې نه وي کړي که د نيکی پله ئې درنه وي بې ګناه به وګڼل شي دا ځکه چه اکثر په لږو غالب وي او اقل له مينځه وړي.

صاحب المواقف وايي: دچانيکي او بدي که مساوي وي امکان لري چه ثواب په عقاب رجحان ولري.

شفاعت:

د شفاعت مسئله هم له اختلافي مسائلو څخه ده چه دواړه فرقي پکښې اختلاف لري.

اشاعره وائي: پيغمبر د کبيره ګناه د مرتکبينو شفاعت کوي چه له عذابه يې خلاص کړي او انجات ورومي.

معتزله وايي: د شفاعت معنی دا نه ده چه د عذاب مستحق له عذابه خلاص شي بلکه د اجر او ثواب خاوند ته د اجر او ثواب زياتول د شفاعت معنی ده او پيغمبر د هغه چا شفاعت کوي چه د ثواب مستحق وي چه خدای ئې په اجر کښې زياتول وکړي او درجه ئې لوړه کړي.

په قرآن کريم کښې دا واضحه ده چه د کافرانو شفاعت نشي کيدی او نه شفاعت څه فايده ور رسوي: (فَمَا تَنفَعُهُمْ شَفَاعَةُ الشَّافِعِينَ المدثر آيت ۴۸) همدغه معنیٰ افاده کوي.

په ځينو آيتونو کښې شفاعت د خدای په اذن پوري موقوف ګڼل شوی لکه په دې آيت شريف کښې: (مَن ذَا الَّذِي يَشْـــفَعُ عِنْدَهُ إِلاَّ بِإِذْنِهِ البقره آيت ۲۵۵) يعني څوک دی هغه چه د خدای په نزد شفاعت وکړي مګر د هغه په اذن. په بل آيت کښې راغلي دي: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ أَنفِقُواْ مِمَّا رَزَقْنَاكُم مِّن قَبْلِ أَن يَأْتِيَ يَوْمٌ لاَّ بَيْعٌ فِيهِ وَلاَ خُلَّةٌ وَلاَ شَــفَاعَةٌ -البقره آيت ۲۵۴) په دې ايت کښې مومنانو ته ويل شويدي چه خپل مالونه د خدای په لاره کښې نفقه کړئ پخوا تردې چه هغه ورځ راشي چه نه پکښې خريد او فروش شته نه دوستی او نه شفاعت.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پیغمبرانو عصمت:

د انبیاؤ په معصومیت کښې هم د نظر اختلاف موجود دی.
معتزله وايي: کیدی شي چه انبیا د نبوت نه د مخه دلویو او وړو ګناهونو مرتکب شوي وي او وروسته له نبوته هم د وړو ګناهونو مرتکب شی، یعنی دوی پس له نبوته انبیا له کبیره ګناهونو نه معصوم ګڼي.
اشاعره وايي: پخوا له نبوته دا امکان موجود دی چه انبیا دلویو او وړو ګناهونو مرتکب شي او وروسته له نبوته هم کیدی چه سهواً دلویې ګناه مرتکب شي مګر په قصدي او عمدي ډول غټه ګناه نه کوي یعنی له کبیره ګناه نه په قصدي صورت له نبوت نه وروسته معصوم دی.

معجزه او نبوت:

معتزله لکه چه د اولیاؤ له کراماتو څخه منکردي دغه شان د انبیاؤ له معجزو ښکاره کولو نه هم انکارکوي اونه ئې مني.
اشاعره وايي: نبوت یو مقام دی چه د خدای له لوري د خلکو د هدایت دپاره چاته ورکول کیږي او پیژندنه ئې پدې کښې کیږي چه خدای په خپل قدرت د معجزې ښکاره کولو توان پیغمبرته ورکوي.
دوی معجزه د نبوت شرط ګڼي او د معجزې دپیژندلو دپاره دا شرطونه تعیینوي:
دخدای فعل دې وي، خارق العاده دې وي،.بل څوک دې هغه کار ونکړی شي. دنبوت دمدعي لخوا دې عملي شي. له دعوې سره دې موافق وي، د پیغمبرانو او د ده دعوې په ضد دې نه وي.
د معجزې په خارق العادة توب کښې ځیني پوهانو ویلي دي چه که د خارق العاده کارمعنیٰ دا وي چه د طبیعت د نظام او د فطرت د اصولو په خلاف د علت او معلول له سلسلې نه بهر وي دا راز کارهیڅ ممکن ندی او که دغسې نه وي نو خارق العاده ویل ورته څه معنیٰ لري او نه ښائي چه د معجزې اساسي شرط وګڼل شي.
د اشعریانو مشران لکه امام رازي او امام غزالي چه د متکلمینو دغسې ایرادونو ته متوجه شوه نو د خرق عادت قیدئې لغوه کړ لکه چه په شرح مواقف کښې لیکل شویدي: (وَالمُعجِزَةُ عِندَنَا مَايَقصُدُبِهِ تَصدِيقُ مُدَعِي الرِسَالَةِ وَاِن لَم يَكُن خَارِقاً لِلعَادَةِ) یعنی زمونږ په نزد معجزه هغه ده چه دنبوت د مدعي تصدیق پکښې مقصود وي که څه هم خارق العاده نه وي.
امام فخر رازي وايي: په نبوت باندې باورلرونکي دوه ډوله دي:
یو هغه چه معجزه د پیغمبری شرط ګڼي بل هغه چه وايي مونږ باید اول په دې پوه شو چه ښه او بد عقاید او کارونه کوم دي او بیا وګورو څوک چه خلک یوه دین ته رابولي په خبرو او تعلیماتو کښې ئې دنیکۍ او حقیقت څومره اثرشته او دا بلنه خلک تر څه اندازې له باطلونه حق ته راګرځوي که چیرې دا یقین حاصل شي چه هغه پیغمبردی نو بیائې اطاعت لازم او واجب دی.
امام رازي وايي: (دمعجزې نفی له قرآن څخه صراحتاً معلومیږي چه فهم ئې مشکل ندی)
الله تعالی په سورة انعام کښې وايي: (وَمَا نُرْسِلُ الْمُرْسَلِينَ إِلَّا مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ سورت انعام آیت ۴۸) یعني نه لیږو پیغمبران مګر زیري ورکوونکی او ویروونکی.
دا مطلب په قرآن کریم کښې څو ځله مکرر راغلی چه د پیغمبرانو کار د خلکو خبرول دي چه د ښو عملونو په مقابل کښې د ښه پاداش زیری ورکړي او د بدو کارو له عواقبه څخه ئې وویروي. د پیغمبرانو وظیفه همدغه ده او نور دخلکو کار دی چه مني ئې که ردوي ئې. په دین کښې اکراه نشته او حضرت محمد ته د خدای له لوري ویل شویدی چه ته دخلکو په مسلمانولو مکلف نه ئې څه چه تا ته وحی کیږي هغه خلکوته رسوه او بس.
په دغه اساس معجزې ته هیڅ ضرورت نه پیدا کیږي چه د رسالت شرط ئې وګڼو ځکه الله تعالی حضرت محمد (ص) ته وايي: (قُل لاَّ أَقُولُ لَكُمْ عِندِي خَزَآئِنُ اللّهِ وَلا أَعْلَمُ الْغَيْبَ وَلا أَقُولُ لَكُمْ إِنِّي مَلَكٌ إِنْ أَتَّبِعُ إِلاَّ مَا يُــوحَىٰ الی –

(c) ketabton.com: The Digital Library

سورت انعام آیت ۵۰) یعنې ووایه نه وایم تاسوته چه ماسره د خدای خزانې دي او نه وایم چه په غیب پوه یم او نه وایم تاسوته چه زه ملک یم پیروي نه کوم مګرد هغه شي چه وحی ئې راته شویده.
هرکله چه پیغمبر د خدای له لورې ماموردی چه خلکوته ووایې چه ماسره نه خزانې شته، نه علم غیب او نه زه ملک یم بلکه تاسو غوندې بشریم او د وحی پیروي کوم نوبیا د معجزې لرلو سوال څنګه پیدا کیدی شي.
په سورة اعراف کښې هم پاک خدای حضرت محمد (ص) ته داسې امرکوي: (قُل لاَّ أَمْلِكُ لِنَفْسِي نَفْعًا وَلاَ ضَرًّا إِلاَّ مَا شَاء اللّهُ وَلَوْ كُنتُ أَعْلَمُ الْغَيْبَ لاَسْتَكْثَرْتُ مِنَ الْخَيْرِ وَمَا مَسَّنِيَ السُّوءُ إِنْ أَنَاْ إِلاَّ نَذِيرٌ وَبَشِيرٌ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ سورت اعراف آیت ۱۸۸).
یعنې ووایه ! مالک نه یم دځان دپاره د نفع او نه دضرر مګرهغه چه د خدای رضاوي که زه په غیب پوهیدلی هرګوره به مې ډیر جمع کړي ؤ، د منفعت له جنس څخه او نه به رسیدله ماته هیڅ بدي.
نه یم زه مګر ویرونکی اوزیری رسوونکی د داسې قوم د پاره چه ایمان لري. دغه راز واضح بیانونه چه په قرآن کریم کښې راغلي دي امام رازي حق لري چه ووایي قرآن معجزه په صراحت نفی کړیده. له معجزې نه خو معتزله چورمنکردي او اشاعره هم پکښې دوه ډلي دي چه یوه ډله ئې د نبوت شرط نه ګڼي یائې خارق العاده توب لازم نه ګڼي او په دغه صورت کښې د معجزې مفهوم له مینځه ځي او یوه مشکله موضوع د حل لاره پیدا کوي. که چیرې معجزه نفی نشي بلکه خارق العاده کاراو د نبوت شرط وګڼل شي او دا تیکی هم ورسره شي چه بل څوک هغه کار ونکړی شي نو بیا علاوه په عقلي اوعلمي استحاله چه د طبیعت اوفطرت د اصولو خلاف د علت او معلول سلسلي نه بهرخه نشي کیدی دا مشکل هم پیښیږي چه اشاعره د پیریانو اوشیاطینو په وجود او د انسان په بدن کښې ددوی په حلول اونفوذهم عقیده لري اودامنی چه دبنیادم په وجود کښې د پیریانو حلول ددي باعث کیږي چه له دغه شخص نه خارق العاده چارې څرګندې شي او دتعجب وړ وي. نو په دغه صورت کښې به د یوه پیریاني او سحرکارفرق چه د نبوت ادعا وکړي له رښتیاني نبي نه په څه شان وشي؟ له بلې خوا هغسې کسانو لکه: عبدالله بن مقنع، حکم بن عطا مزدک چه پخپل وخت کښې حیرانوونکي خارق العاده کارونه کړیدي یا اوس د مسمریزم او هیپنوتیزم په اساس صورت مومي له معجزې نه به ئې څنګه بیلوو او تشخیص به ئې کوو.
عبدالله بن مقنع دوه میاشتی د نخشب په شاوخوا کښې ځلانده سپوږمۍ له ځانه راویستله چه ترڅلورو فرسنګو پورې ئې ځمکه رڼا کوله.
مزدک هم څه داسې وسیله پیدا کړې وه چه د اورله مینځ څخه به ئې خبرې کولې. بله دا چه که ووایو چه بل څوک دې هغسې کارونه کړی شي که ددې خبرې معنی داوي چه د معجزې د وقوع په وخت کښې دې څوک ونکړی شي نوبیا باید عبدالله بن مقنع پیغمبر وګڼل شي ځکه چه هغه وخت بل چا دغه کارنشو کولی او که مقصد داوي چه دجهان ترآخره څوک ونکړی شي داپیشګوئي به څوک څنګه وکړي چه دا کارپه وروستیوزمانو کښې څوک نشي کولی. هغه شفاګانې چه دعیسیٰ(ع)معجزه وه اوس دهپنوتیزم او مسمریزم په وسیله کیدی شي چه لکه معجزه کوم خاص علت نلري دهمدغسې ملاحظاتو په وجه د متکلیمنومهم اشخاص: امام غزالي، امام فخررازي، ابن رشد، راغب اصفهانی او شاه ولی الله یا معجزه د رسالت شرط نه ګڼي یائې له خارق العاده توب څخه مجازکوي او د عقلي استدلال په حیث ئې د نبوت له موضوع سره مربوطوي. داؤ د معتزلیانو او اشعریانو ځینې مهم اختلافونه چه په علم کلام کښې مطرح شوه او له حسن بصری صوفي سره د هغه د شاګرد واصل بن عطا اختلاف ئې اصلی منشا او مبدا وه. په دغوا ختلافاتو پسې نور هم ډیر اختلافونه راروان واو په مختلفونومونو، مختلفي فرقې په اسلام کښې راپیدا شوې چه مظاهر ئې ډیر څرګند او ښکاره دي.
هماغسې چه په عیسوي دین کښې پروتستان (په پاپ باندې عقیده نه لرونکي) کاتولیک (دپاپ پیروان) او ارتدکس (په دین کښې رښتوني او د صحیح دین پیروان) پیدا شوه په اسلام کښې زیات شمیر مذهبونه او مسلکونه مینځ ته راغلل او د اسلام تطبیق د زمان اومکان د اختلاف په وجه مختلف شکلونه اوصورتونه پیدا کړه. قرآن کریم که

(c) ketabton.com: The Digital Library

څه هم په اصلي صورت محفوظ پاتې دی او تحريفات ئې په متن کښې نه دي راغلي مګر د تفسير او تاويل له لارې پکښې راز راز تعبيرونه وشوه او د متضادو افکارو د استدلال ماخذ وګرځيده.

د اسلام دين چه تقريبا څوارلس سوه کاله دمخه دنيا ته راغی او اوس پرې ډيرې پيړۍ تيرې شويدي، ډيره اوږده زمانه ئې طی کړيده او په دې کښې شک نشته چه د زماني دغومره ډير تغير د ژوند په ټولو خواو کښې ډير بدلونونه راوستي دي او دين هم له دغو تغييرونو څخه مصئون نه دی پاتې.

ځيني پوهان وايي د اسلام دين د نورو اديانو په شان يوه اجتماعي پديده وه چه پخپل وخت کښې د ترقۍ او تکامل په لور يو قوي او مفيد حرکت و او ډير اصلاحات ئې وارد کړه مګر څومره چه توليد او توليدي وسايل ژر ژر تغير کوي اجتماعي روابط او سازمانونه ئې نه کوي او اديان څه موده وروسته نشي کولی چه ځان د توليد له څرنګوالي سره مطابق کړي په همدغه وجه بالاخره د ترقياتو په مخکښې سد کيږي او دا ضرورت مينځ ته راځي چه بايد مذهبي اصلاحات شروع شي او د مذهب او توليد ترمينځ نسبي تطابق مينځ ته راشي خو سره له دې بالاخر خبره هغه ځای ته رسيږي چه بيا اصولاً دين له توليد سره هيڅ مطابقت نه کوي او له مينځه ځي دا خبره چه هر څنګه وي، وي به. دلته د بحث وړ دا خبره ده چه ايا د اسلام دين د زماني تغييرته څه اعتنا کړيده او که نه؟ آيا په ديني او شرعي احکامو کښې ئې د اجتماعي بدلون په وجه سازش او تطابق ته لاره خلاصه پريښې ده که تړلې يې ده؟

په اسلامي فقه کښې خو د مذهب امامانو ځان ته د اجتهاد دروازه بيرته کړه او د زمان او محل په اعتبار ئې داسې احکام وضع کړه چه ضرورت ئې تقاضا کوله.

دعموم البلوی اصطلاح په همدغه وجه مينځ ته راغله او: (اَلضَّرُورَاتُ تُبِيحُ المَحضُورَات) يعنی ضرورتونه ممنوعات مباح کوي يو مهم اصل وګڼل شو. (ګرضرورت بود روا باشد) په ديني او شرعي احکامو کښې اجتماع او قياس وروسته له آيت او حديث څخه دوه مهم اصله ګڼل دا ثابتوي چه فقهاؤ له عصر او زماني سره تطابق او د نوو احکامو استنباط او استخراج ضرور ګڼلي او دغه اصل ئې منلی دی.

په همدغه اساس اسلامي سني فقه د څلورو مذهبو د امامانو په اجتهاد تدوين شوه او د خلکو د احتياج مطابق په شرعي احکامو کښې ډيره اضافه وشوه او ډير نوي مسايل په عباداتو او معاملاتو کښې مينح ته راغله او بيا لوئي لوئي فتاوې راووتې او له اصولو او کلياتو نه جزئيات استخراج شوه.

په شيعی فقه کښې خو اوس هم د اجتهاد سلسله جاري ده او مجتهدين د اجتهاد حق لري مګر په سني فقه کښې د اجتهاد دروازه وتړل شوه او د راتلونکو وختونو ايجابات او مقتضياتو ته ونه کتل شوه شائې د اجتهاد د دروازې تړلو يوه وجه داوي چه په اخره زمانه کښې دآخري زماني ملايان د دنيائي ګټو د پاره غلط حکمونه صادر نکړي او په دين کښې له سمې لارې نه منحرف نشي که دا کار په همدغه لحاظ هم شوی وي بيا هم ويلی شو چه په دين کښې د زماني همدغه تاثير چه پخوا اجتهاد جايز و او اوس ناجايز دی ډيرلوی تغييردی او ډير زيات اهميت لري که د آخري زماني ددیانت کمزوري د اجتهاد بندولو دليل کيدی شي نو بيا داخري زماني دنوو ايجاباتو او مقتضياتو د پاره د نوو احکامو ضرورت ولې د اجتهاد د دوام موجب نشی کيدی. که څوک دا ووايي چه د اجتهاد حق يوازې په څلورو امامانو (ابو حنيفه، شافعی، مالک او حنبل) پورې منحصر و نو ددې انحصار دليل به څه وي؟

هغه وخت چه دغو امامانو دفقهي مسايل راويستل په هماغه وخت کښې هم ددوی په معاصرينو او شاګردانو کښې داسې کسان و چه مخالفت ئې ورسره کاوه لکه: (زفر ،محمد او ابو يوسف) او دغه اجتهادي مخالفت د دين مخالفت نه ګڼل کيده پخپله دڅلورو مذهبو يو له بله اختلاف دا ښيي چه عقلاً ممکنه ده چه څلور واړه مذهبه دمختلفو او متضادو احکامو لرلو سره بيا هم څلور واړه حق وګڼل شي او په يوه کښې هم څه غلطي نه وي. په همدغه وجه دا منل شويده چه يو مذهب به صحيح وي او نور دا اجتهادي سهوې په وجه معاف وګڼل شي يا به په يوه مذهب کښې ځينې احکام صحيح وي او په ځينو کښې به اشتباه پيښه شوې وي: (اَلشَّيخُ تَارَةً يُخطِي وَتَارَةً يُصِيبُ) شيخ کله خطا کيږی او کله حق ته رسيږي يعني دا نشی کيدی چه ټول مجتهدين په ټولو اجتهادي احکامو کښې له سهو او خطا څخه مصئون وي. د

(c) ketabton.com: The Digital Library

وروستۍ زماني دايجاباتو او مقتضياتو رعايت په اسلام کښې معتبرګڼل شوی او پخپله دخدای په کتاب کښې داسې آيتونه شته چه د زماني د تغيير په وجه د ديني احکامو تغيير رانښيي او په دې مو پوهوي چه ديوه وخت احکام په بل وخت کښې د شرايطو او حالاتو په بدلون منسوخ شويدي.

سربيره په دې د خلفای راشدينو په وخت کښې هم ځيني مثالونه شته چه د وخت په بدلون د احکامو بدلون ثرګند وي.

د رسول الله (ص) په زمانه کښې د اسونو زکات نه اخيستل کيږي مګر حضرت عثمان پخپل خلافت کښې د اسونو زکات واخيست او دليل ئې دا ؤ چه هغه وخت اسونه لږ و او دجهاد دپاره و مګر اوس ډير شويدي او تجارتي مال ګرزيدلي دي چه بايد زکات ئې واخيستل شي. همدارنګه رسول الله (ص) د قرآن کريم په حکم مولفة القلوب د بيت المال په مال کښې د برخي خاوندان ګڼل او دوی ته ئې برخه ورکوله مګر حضرت عمر (رض) پخپل خلافت کښې مولفة القلوب ته څه نه ورکول او ويل ئې هغه وخت مسلمانان ضعيف و او د قلوبو تاليف ته ئې ضرورت درلود چه اوس ئې نلري.

په سورة انفال کښې الله تعالی خپل نبي ته امر کوي چه مومنان جنګ ته وهڅوه او ترغيب ورکړه چه که ستاسو شل تنه صابران وي په دووسوو غلبه مومي او که له تاسو نه سل تنه وي په زرو کافرانو باندې بريالی کيږي: (يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ إِن يَكُن مِّنكُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُواْ مِئَتَيْنِ وَإِن يَكُن مِّنكُم مِّئَةٌ يَغْلِبُواْ أَلْفًا مِّنَ الَّذِينَ كَفَرُواْ سورت انفال آيت ۶۵)

وګورئ! په دې آيت کښې مسلمانان مکلف شويدي چه يوتن دلسوتنو کافرانو په مقابل کښې وجنګيږي خوڅه موده وروسته چه حالات بدليږي يو بل آيت نازليږي او مومنانو ته وايي اوس خدای تخفيف درکړ او پيتې موسپک شو. خدای پوهيږي چه په تاسو کښې ضعف راغی که اوس ستاسو سل تنه صابران وي په دوو سوو غالبيږي او که زر تنه له تاسو څخه وي په دوو زرو تنو باندې د خدای په اذن غلبه حاصلوي او خدای دصابرانو ملګری دی:

(الآنَ خَفَّفَ اللّهُ عَنكُمْ وَعَلِمَ أَنَّ فِيكُمْ ضَعْفًا فَإِن يَكُن مِّنكُم مِّئَةٌ صَابِرَةٌ يَغْلِبُواْ مِئَتَيْنِ وَإِن يَكُن مِّنكُمْ أَلْفٌ يَغْلِبُواْ أَلْفَيْنِ بِإِذْنِ اللّهِ وَاللّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ - سورت انفال آيت ۶۶) دلته يومسلمان د دوو تنو کافرانو په مقابل کښې په مقاومت مکلف دی او د زماني په بدلون په ديني تکليف کښې ډير کموالی راغلی دی د هجرت په آغاز کښې مسلمانان لږ و مګر ديني جذبه او روحيه ئې ډيره قوي وه چه يوبه د لسو په مقابل کښې جنګيده او بريالی کيده، حتی چه زرتنه مسلمانان له اتيا زره کافرانو سره جنګيدل او د موته په غزا کښې درې زره مسلمانان د دووسوو زرويعنی دوو لکو په مقابل کښې پايدار پاتې شوه، د هجرت له اغاز نه څه موده وروسته چه لومړنی مسلمانان بوډاګان او ضعيف شوه اونوی نسل د پخوانيو مهاجرينو او انصارو په شان معنأ او روحأ قوي نه و او نه هغه کامل يقين ورسره و نو يو تن د دووتنو په مقابل کښې په جنګ مامورشو يعني د رسول الله (ص) په حيات کښې د ډيروخت په تيريدو په يوه قرآني حکم کښې دغومره فرق او تغيير راغی او علت ئې هم د زماني تغيير وبنودل شوځکه د تخفيف دآيت شروع په (الآن) باندې وشوه.

د اسلام ژوره، باريکه اوصحيحه مطالعه چه اجتهادي پوهه هم ورسره ملګرې وي ډاډ راکوي چه اسلام په هروخت کښې د عصر له احتياجاتو سره مناسب احکام وضع کولی شي او يوازې د اسلام اجتماعي عدالت دا استعداد او ظرفيت لري چه بشري سعادت تامين کړي اوبس.

پای

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library